

КОЛИЙН МАККЪЛОУ РЕЧНИК

Част 0 от „Господари на Рим“

Превод от английски: Борис Тодоров, 1995

chitanka.info

РЕЧНИК

Абсолво — латинският термин, използван, за да се признае публично призованият пред съда за оправдан.

Авгур — свещенослужител, чиито функции се изразяват не толкова в това, сам да предсказва бъдещето, колкото да осигури всичко необходимо за гадателствата, извършвани от други. Всички авгури, дванайсет на брой — шестима патриции и шестима плебеи — образуват колегията на авгурите. До минаването на предложението през 104 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб лекс Домиция де сацердоциис авгурите са се избирали единствено от членовете на колегията. Според новия закон обаче започват да се избират публично от народа. Авгурът нито предсказва бъдещето, нито провежда авгуриите по своя воля. Задачата му се състои в това да провери дали предметите или знаците, по които се извършва гадаенето независимо дали става въпрос за започване на война, свикване на събрание, приемане на закон или каквито и да било други държавни дела, — са получили одобрението на боговете. Понеже е съществувал наръчник, по който точно да се определят знаците, представляващи знамения, човек не е трябвало задължително да притежава способности на медиум, за да бъде избран за авгур. Дори напротив, в Рим винаги се е гледало с недоверие на хората, твърдящи, че притежават свръхестествени способности, и се е държало всичко да бъде „по книга“. Авгурът е носил тога трабея (вж. статия), а в ръцете си е държал специална пръчка, наречена литуус.

Аве аткве вале — „привет и сбогом“.

Агера — двойната крепостна стена, защитаваща Рим откъм най-уязвимата му страна: покрай Есквилинския хълм. Агера представлява част от Сервиевите стени.

Агер публикус — земя, представляваща колективна собственост на римските граждани. В голямата си част е територия, придобита по правото на завоевателя или отнета от законните си притежатели като наказание за нелоялност към договора с Рим. Последното важи особено за римските земи из целия Италийски полуостров. Бива раздавана за

ползване от държавата по принципи, които фаворизират едрите поземлени собственици. От различните територии на агер публикус в Италия най-много спорове и въоръжени конфликти предизвиква т.нар. агер Кампанус, земя, принадлежала в миналото на град Капуа, но отнета от римляните след редицата бунтове, вдигнати от гражданите му.

Адамас — диамант. Древните са го знаели като най-твърдото вещество на земята и имали ли са възможността да се сдобият с него, използвали са го като инструмент за рязане. В онези години всички диаманти са идвали или от Скития, или от Индия.

Адриатическо Море (или Маре Адриатикум) — морският басейн, отделящ Италийския полуостров от Илирик, Македония и Епир; на юг преминава в Йонийско море.

Азиатска провинция — западният бряг и хинтерландът на днешна Турция — от Троада на север до ликийския бряг срещу Родос на юг. По време на републиката столица на провинцията е бил Пергам.

Азилум — част от малката седловина, образувала се между двете могили на Капитолия; носи древното си название, означаващо „убежище“, защото това е било мястото, където всеки беглец може да се спаси както от силата на закона, така и от личното отмъщение на своите преследвачи и където никой няма право да го задържа насилствено. Мястото е било обявено за убежище на преследваните от самия Ромул, който е целял по този начин да привлече повече заселници в новоосновения Рим.

Академик — последовател на Платон.

Аква — с това име се обозначават акведуктите. По времето на Гай Марий са съществували четири, чрез които се е осъществявало цялостното водоснабдяване на Рим. Най-старият е Аква Апия (312 г. пр.Хр.), а след него идват Аква Анио Ветус (272 г.пр.Хр.), Аква Марция (144 г.пр.Хр.) и Аква Тепула (125 г.пр.Хр.) По време на републиката за акведуктите и водоснабдяването са се грижили т.нар. „водни“ сдружения, наемани по договор от цензорите.

Аква Секстия — днешният Екс ан Прованс. По времето на Гай Марий влиза в рамките на римска провинция Галия и е известен най-вече с минералните си извори.

Аквиля — колония със статут на латински град, основана в източния край на Италийска Галия, за да защитава търговските пътища през Карнските Алпи между Норикум и Илирик. Основана е в 181 г.

пр.Хр. Впоследствие са построени множество пътища, свързващи я с Равена, Патавиум, Верона и Плаценция, което я превръща в най-значителния град в този край на Адриатическо море.

Аквилифер — почетна длъжност във войската, вероятно създадена при Гай Марий, който пръв връчва на легионите сребърните им орли. Най-достойният войник в легиона, т.нар. аквилифер, бива избран да носи сребърния орел на легиона и да го пази от вражески плен. Като знак за почетното си положение ходи облечен във вълча или лъвска кожа.

Аквитания, Аквитани — земите в югозападна дългокоса Галия между река Карантон и Пиренеите, достигащи на изток по течението на река Гарумна почти до Толоза, се наричат Аквитания и са били населени от келтското племенно обединение аквитани. Най-значителното укрепено място в областта е Бурдигала, разположено южно от устието на река Гарумна.

Алба Лонга — близо до днешния Кастел Гандолфо. В дълбоката античност представлява политическият център на Лациум и голяма част от древните римски фамилии, включително Юлиите, произхождат от нея. Завзета от римския цар Тул Хостилий през VII в.пр.Хр., Алба Лонга бива срината със земята, а населението ѝ — принудително преселено в Рим.

Албис, река — днешната Елба в Германия.

Александър Велики — Александър III, цар на Македония. Роден в 356 г. пр.Хр., умира на тридесет и три години. На двадесетгодишна възраст наследява баща си Филип II на престола и възпитаван в страх от персите, решава да премахне за вечни времена персийската заплаха за Европа. В 334 г.пр.Хр. прехвърля с армията си Хелеспонта, решен да подчини цяла Персия. Оттук до самата си смърт — умира от треска във Вавилон — той продължава величествена одисея, която след низ от победи го отвежда до бреговете на река Инд в днешен Пакистан. Като дете е бил възпитаван от Аристотел. Понеже умира, без да остави пряк наследник, империята, която завладява приживе, не остава владение на Македония, а се разпада на няколко тъй наречени елинистически държави с владетели Александровите пълководци, поделили помежду си Мала Азия, Египет, Сирия, Мидия и Персия.

Алоброги — келтско племенно обединение, заемащо земите на юг от днешното Женевско езеро между западните склонове на Алпите и

река Рона — на юг до река Изер. Остават докрай заклетите врагове на Рим и се противопоставят на всякакво римско проникване в земите им.

Амбари — част от племенното обединение на хедуите в централната част на Дългокоса Галия. Живеят в близост до река Арар (дн. Саона).

Амброзия — храната на боговете.

Амврони — отделен клон от германските племена тевтони; избити до крак в битката при Аква Секстия в 102 г. пр.Хр. (вж. Тевтони).

Амизия, река — днешната река Емс в Германия.

Амор — буквално „любов“. Но понеже представлява и „Рома“, прочетено отзад напред, във времето на републиката римляните искрено вярвали, че тайното име на Рим, от което той черпи жизнената си сила, е именно „Любов“.

Амфора — глинен съд, с издуто тяло, тънко гърло, две големи дръжки в горната част и заострено или конусовидно дъно, което му пречи да стои изправен. Амфорите са се използвали за пренасяне на едро (предимно по море) на вино или зърно, като заострените им дъна са им помагали по-удобно да се подреждат в стърготините, с които са се пълнели както корабните трюмове, така и товарните каруци. По време на пътуването амфората е стояла изправена без никаква възможност да падне или да се строши. Отново заостреното дъно е улеснявало пренасянето ѝ. Стандартната вместимост на една амфора е била от около 25 литра.

Анас, река — днешната река Гуадиана в Испания.

Анатолия — Анадол, или казано най-общо, днешна Азиатска Турция. На север граничи с Черно море (Евксински понт), на юг — със Средиземно, на запад — с Егейско, а на изток с днешните Армения, Иран и Сирия. Тавърските и Антитавърските планини правят вътрешността ѝ труднодостъпна. Климатът в Анатолия е континентален.

Ана Перена — едно от безтелесните божества, култът към които е родом изключително от Рим и няма връзка с гръцкия пантеон (вж. нумен). Макар да не притежава лице, а и да не е обект на митове, на Ана Перена се гледа като на жена. Празникът ѝ се чества при първото пълнолуние след Нова година (тогава първи март) и денят се е считал за изключително благоприятен за всеки римлянин.

Анио, река — днешната река Аниене.

Анк Марций — четвъртият поред римски цар, за когото фамилията на Марциите (особено разклонението й, носещо когномена Рекс) поддържа, че е неин основоположник; което обаче няма как да бъде вярно, след като Марциите са били плебеи. За Анк Марций се говори, че е колонизирал Остия, въпреки че в днешно време се водят спорове, дали наистина става дума за колонизация или просто за отнемането от етруските им владетели на солните залежи при устието на Тибър. По негово време Рим преживява разцвет. Единственият обществен строеж от негово време, който просъществува до по-късните епохи, е Дървеният мост, Поне Сублициус. Анк Марций умира в 617 г. пр.Хр., оставяйки двама синове, които вследствие на избухнал метеж не успяват да наследят престола му.

Антиохия — столицата на Сирия и най-големият град в тази част на света.

Апенини — планинската верига, разделяща по дължина Италия на три области, силно изолирани една от друга: Италийска Галия (по долината на река По) на север, адриатическото крайбрежие на изток и по-обширните и плодородни равнини на запад. Апенините се отделят от Приморските Алпи в Лигурия, пресичат основата на полуострова от запад на изток и се спускат по самата му ос до Брутиум, срещу Сицилия. Най-високият връх достига около 3000м.

Арар, река — днешната река Саона във Франция.

Араузио — днешен Оранж. Малко селище на източния бряг на река Родан, в трансалпийска Галия, от дълго време под римско влияние.

Ардуена — днешната Арденска гора в северна Франция. По времето на Гай Марий започва от река Моза и свършва при река Мозела и е била непроходима.

Ареа Флакиана — Марк Фулвий Флак, влиятелен сподвижник на Гай Гракх, бива убит заедно с двамата си синове по време на сенаторската реакция срещу политиката на Гай Гракх в 121 г. пр.Хр. Цялата му поземлена собственост бива конфискувана от държавата, включително и домът му на Палатин, който бива сринат със земята, а теренът остава дълго време незастроен. Образувалото се свободно пространство, от което се разкрива прекрасна гледка към Форум Романум, получава името ареа Флакиана. В 100 г. пр.Хр. теренът бива откупен от Квинт Лутаций Катул, който построява известната колонада с вградените в нея отнети от кимврите при Верцеле знамена.

Арелат — днешен Арл. Възможно е градът да е бил основан от гърците, заселили се в трансалпийска Галия. Разположен е точно над делтата на Родан. След построяването на канала за кораби при Гай Марий значението му нараства изключително много.

Арка — по-северната от двете могили, които образуват Капитолийския хълм в Рим.

Армиле — тежки гривни от злато или сребро, които са се връчвали на римските легионери, центуриони, кадети и военни трибуни вместо награда за показана воинска доблест.

Арно, река — днешната река Арно. Именно по нейното течение се определя границата между същинска Италия и Италийска Галия.

Арпиум — град в Лациум, недалеч от границата му със Самниум, населяван първоначално най-вероятно от волски. Последен от общността на латинските права получава пълно римско гражданство, но по времето на Гай Марий все още не се радва на самоуправление.

Ас — най-малката по стойност монета, използвана в Рим. Десет аса правят един денарий. Секли са се от бронз. Избягвала съм споменаването им в книгата, първо, защото стойността им е относително незначителна и, второ, за да не се обърка думата с английското наречие, съюз и предлог „ас“!

Атал III — последният цар на Пергам, владетел както на голямата част от Егейското крайбрежие на западна Анатолия, така и на Фригия. Умира сравнително млад в 133 г. пр.Хр., като най-близките му родственици са братовчедите му. Завещанието му бива занесено в Рим, където да бъде прочетено. Оказва се, че Атал завещава цялото си царство на римския народ. Избухва война, завършена победоносно за Рим от Маний Аквилей в 129–128 г. пр.Хр. След като Аквилей се захванал с преобразуването на Пергам в римска провинция, той продал почти цяла Фригия на понтийския цар Митридат V срещу огромна сума злато, която влязла в собствената му кесия.

Атезис, река — днешната река Адидже в Италия.

Атически шлем — декоративен шлем, носен от римските офицери с ранг от центурион нагоре. В общи линии той е същият, който носят повечето холивудски звезди по историческите филми за древния Рим, макар аз лично много да се съмнявам, че по времето на републиката някой е носил щраусови пера.

Атрий — широкият вестибюл на входа на всеки римски частен дом. Обикновено в покрива му е изрязан широк правоъгълник, под който е изграден водосток. Първоначалната цел на водостока е била да се използва дъждовната вода за нуждите на домакинството, но по времето на Гай Марий предназначението му е било изключително декоративно.

Атуатуци — известни също и като адуатуци. Племенно обединение, населяващо областта около устията на реките Сабис и Моза в Дългокоса Галия. По-вероятно е да са били не от келтски, а от германски произход, защото сами се обявяват за родственици на тевтоните.

Аукторитас — труден за превеждане латински термин, в който се включват едновременно нравствено превъзходство, блясък, способност да ръководи, обществено влияние и лични връзки и най-важното — способността да се влияе на събитията единствено по силата на собствената обществена репутация. По принцип всеки висш магистрат се ползва с известна служебна аукторитас, но такава могат да притежават и други — например принцепс сенатус, върховният понтифекс, рекс сакрорум, консуларните сенатори и дори частни лица, неучастващи в политическото управление.

Африка — във времето на римската република с думата „Африка“ е била обозначавана предимно онази част от северния африкански бряг, в която се е издигал Картаген днешен Тунис.

Африканска Провинция — по времето на Гай Марий римската провинция Африка е заемала доста ограничена площ фактически само земите в близост до Картаген — и е била заобиколена от всички страни от далеч по-обширната Нумидия.

Баградас, река — днешната река Мелега. Най-значителната река в Римска Африка.

Базилика — голямо здание, дадено за обществени нужди, например за съдилище, но също така за тържища, дюкяни и кантори. Вътрешността ѝ се е осветявала от общи прозорци, стоящи високо над главите на работещите вътре. По времето на републиката подобни сгради са били строени по инициатива на римски аристократи с гражданска съвест, обикновено настоящи или бивши консули. Първата базилика е издигната от Катон Цензор и се е намирала на Кливус Аргентариус, точно до сградата на Сената. Известна е като Базилика

Порция. Служила е едновременно за седалище както на много банкерски дружества, така и на колегията на народните трибуни. По времето на Гай Марий до нея вече са били построени още няколко: Базилика Семпрония, Емилия и Опимия, всички в околностите на Форум Романум.

Бая — градче, разположено от южната част на нос Мизенум, заграждащ откъм север Неаполския залив. По времето на републиката още не е било известно като курорт, но затова пък се е славело с отглеждането на стриди.

Баний, Гай — вж. „Гай Баний“.

Белги — страховито племенно обединение, населяващо северозападна и прирейнска Галия. Белгите не са имали общ корен и навярно са били повече германци, отколкото келти. От белгийските племена се съобщава за тревери, атуатици, кондрузи, беловаци, атребати и батави. За римляните от времето на Гай Марий обаче белгите са били най-вече легенда.

Бенак, езеро — днешното езеро Гарда в северна Италия.

Бетис, река — днешната река Гуадалкивир. Намира се в Далечна Испания (Хиспания Ултериор). Според географа Страбон долината на Бетис била най-плодородната област на земята.

Бига — колесница, водена от два коня.

Близка Испания — римска провинция. Латинското ѝ име било Хиспания Цитериор. Територията ѝ обхващала равнината, отворена към средиземноморския бряг, както и планинските земи отвъд нея, като се почне от Нови Картаген на юг и се стигне на север до Пиренеите. Границата между провинциите Близка и Далечна Испания била доста неясна и разтеглива, но по всяка вероятност е вървяла между планинската верига Ороспеда и другата, по-висока, която започва от Абдера и се наричала Солорий. По времето на Гай Марий най-големият град в провинцията бил Нови Картаген (известен в днешно време като Картагена), чийто поминък бил тясно свързан с богатите залежи на сребро в планините Ороспеда — залежи, които римляните отнели от картагенците. В цялата провинция имало само още една област, която привличала интереса на римските управители — долината на река Ибер (днешно Ебро) и нейните притоци, където почвата била изключително плодородна. Управителят имал две резиденции: едната в Нови Картаген

на юг, другата в Тарако на север. Като цяло обаче Близка Испания винаги е оставала в сянката на Далечна.

Бойохемум — Бохемия, днешна Чехия.

Бони — буквално „добри люде“. Използван за пръв път в пиесата на Плавт „Пленници“, терминът придобива политически смисъл при Гай Гракх, който го използва, за да обозначи с него своите поддръжници. Така обаче говорят и противниците му Друз и Опимий за своите. Постепенно изразът придобива все по-широко значение, но по времето на Цицерон „бони“ са се наричали единствено ултраконсервативно настроените сенатори.

Бонония — днешна Болоня в северна Италия.

Бористен, река — днешен Днепър.

Брен (1) — галски (келтски) цар. Плячкосва Рим и за малко да овладее самия Капитолий, ако не се били разврещели свещените гъски на Юнона. Бившият консул Марк Маний се събудил от шума, видял как галите се катерят по скалите и вдигнал защитниците на бой. И до ден-днешен римляните не са забравили позора на кучетата (който така и не били залаяли) и вместо тях почитат повече от всички домашни животни гъските. След като станали безпомощни свидетели как изоставените им домове се превръщат в пепелища и след като останали без храна, защитниците на Капитолия се принудили най-накрая да откупят мира от Брен с цената на хиляда фунта злато. Когато златото било занесено на Брен на Форума, той го претеглил повторно, само че с подправени от самия него теглилки, и се оплакал, че се опитват да го измамат. Римляните му отвърнали, че той иска да ги измами, при което Брен извадил меч си и презрително го хвърлил върху везните, казвайки: „Горко на победените!“ („ве виктис!“) Но преди да успее да посече римляните за тяхната дързост, на Форума се появила армията на новоизбрания диктатор Марк Фурий Камил, който попречил на Брен да отнесе златото. След започналата се по улиците на Рим битка галите били изтласкани извън града, а при второто сражение — на десетина-дванайсет километра на север по Тибуртиновия път Камил изклал голяма част от нашествениците. Заради този му подвиг (а и затова, че успява да убеди плебеите да се откажат от плановете си да напуснат Рим и да се преселят във Вейи), Камил бива наречен втори основател на Рим. Тит Ливий не ни съобщава каква е по-нататъшната съдба на цар Брен. Всичко това се е случило в 390 г. пр.Хр.

Брен (2) — друг галски (келтски) цар. През 279 г. пр.Хр. начело на могъщо келтско племенно обединение нахлул в Македония и Тесалия, преодолял гръцката съпротива в прохода на Термопилите и плячкосал Делфи, в битката за който бил ранен. После се насочил към Епир, където ограбил баснословните богатства на Зевсовия оракул в Додона, а впоследствие и тези, още по-големи, на Зевсовия оракул в Олимпия, в Пелопонес. (Общо взето, в историята такива неща няма — Б.пр.) Отстъпвайки пред упоритата съпротива на гърците, Брен се оттеглил в Македония, където починал от неизлекуваната си рана (има версия, че се е самоубил заради позорното поражение при Делфи — Б.пр.). След смъртта му галите не могли да се задържат повече заедно и се разделили. Някои от тях (толистобогите, трокмите и част от волките тестосаги) пресекли Хелспонта и се прехвърлили в Мала Азия, където се установили в земите, наречени оттам насетне Галатия. Волките тестосаги, които отказали да продължат напред, се върнали по домовете си около Толоза в Югозападна Галия, отнасяйки със себе си цялата плячка, взета от Брен, и запазвайки непокътнат дела на всички онези Бренови войници, продължили похода на изток. Защото златото принадлежало еднакво на всички.

Брундизиум — днешно Бриндизи. Най-важното пристанище в Южна Италия, което се радвало на единствения удобен залив по цялото адриатическо крайбрежие на полуострова. В 244 г. пр.Хр. градът се превръща в колония със статут на латински град заради интереса, който Рим имал да опази новопостроения път между Тарентум и Брундизиум.

Броня — представлява две плочки от стомана или бронз, понякога и от втвърдена за целта кожа. Едната се слага отпред и закрива корема, другата — отзад и пази гърба, от раменете до лумбалния прешлен, като двете се прикрепват една за друга с помощта на каиши — над раменете и покрай трупа. Някои брони дори бивали изкусно извайвани според формата на гърдите на своя притежател; повечето обаче се правели така, че да бъдат достатъчно удобни за всеки. Военачалниците и висшите офицери обикновено носели от най-красивите, изработвани от бронз и стомана и покривани със сребро. Имало и такива, които си позволявали дори да позлатяват броните си. Върху бронята си между гърдите и талията военачалникът и легатите му си опасвали тънък червен шарф, завързан отпред по специален начин.

Бурдигала — днешно Бордо в Югозападна Франция. Могъщият галски опидум, владение на аквитаните.

Ведиовис — типично римско божество, твърде потайно и без собствена митология. В днешно време се смята за възможно Ведиовис да е представлявал превъплъщение на младия Юпитер; дори Цицерон се е оказал твърде пестелив и уклончив по въпроса — навярно защото сам не е бил съвсем наясно със същността на въпросния Ведиовис. Със сигурност като бог не е бил олицетворение на щастието и радостта от живота, дори се смята, че е свързан под една или друга форма с подземния свят, а според някои дори бил бог на разочарованията. В Рим му били посветени два храма: единия на Капитолия, а другия на острова на Тибър. Доколкото знаем, освен в Рим не са го почитали никъде другаде, като изключим в Бовила, където в 100 г. пр.Хр. някой си Юлий построил в негова чест храм от името на цялата си фамилия.

Вексилуум — знаме или флаг.

Верпа — латинска мръсотия, използвана повече като псувня, отколкото като обидна дума. Отнасяла се до пениса — по всяка вероятност се имало предвид еректираният penis, когато кожичката се е дръпнала назад — и при използването ѝ се правели някакви бегли асоциации с хомосексуализма. Според литературните извори, както и по останалите от римско време графити д-р Ж. Н. Адамс стига до заключението, че под верпа се има предвид обрязан член.

Верцела — малък град в Италийска Галия. Намирал се от северната страна на река Пад, точно в началото на Долината на саласите. Около града се разпростирали малки поля, т.нар. Кампи Равдии, където в 101 г. пр.Хр. Марий и Катул Цезар разгромили кимврите.

Веста — римска богиня, чийто култ юди началото си от дълбока древност. Както много други стари римски божества Веста нямала нито форма, нито образ, нито митология, (вж. нумен). Представлявала огнището и затова се почитала особено много в дома и семейството, където ѝ отреждали място до пенатите и ларите. Официалният обществен култ към нея също бил доста важен и се съблюдавал лично от върховния понтифекс. Храмът на Веста на Форумата бил много стар, малък и кръгъл по форма; намирал се в съседство с Регията, кладенеца на Ютурна и Домус Публикус, където живеел върховният понтифекс. В

храма на Веста постоянно горял огън, който за нищо на света не трябвало да го напуска.

Весталки — култът към Веста се обслужвал от специално жреческо съсловие, колегията на весталките, в която влизали шест жени. Отреждани били за тази длъжност още седем-осемгодишни и давали обет за целомъдрие. Служели на богинята в продължение на тридесет години, след което бивали тържествено освобождавани от обета си и били допускани обратно в обществото, където могли да се омъжат, ако пожелаят — нещо, което рядко правели, тъй като се смятало, че бракът ще им донесе нещастие. От тяхното целомъдрие зависел късметът на цял Рим, сиреч на държавата. Ако някоя весталка бъдела заподозряна, че е нарушила целомъдрието си, бивала привиквана пред специален съд, който се произнасял дали е виновна или не. Обвинените, че са прелюбодействали с нея, също били изправяни, но пред друг съд. Ако весталката бъдела обявена за виновна, хвърляли я в специално изкопана тъмница, където я зазиждали и оставяли да умре от глад. В републиканската епоха весталките живеели в същия Домус Публикус, в който живеел и върховният понтифекс, но естествено отделени от него.

Виен, Виена — днешният град Виен във Франция. Латинското име на този преден търговски пункт по течението на река Родан било Виена, но за да се избегне объркването със столицата на Австрия, предпочела съм да го наричам така, както звучи на френски.

Визургис, река — днешната река Везер в Германия.

Викус — градска улица, която не е главна, но и не е задължително да бъде къса. С думата се имало предвид не единствено самата улица, а също така и всички сгради на нея. Първоначално думата се използвала за колиби или малки селца, където всички къщи се намирали наредени на една-единствена улица. Както в Рим, така и в другите градове по онова време улиците не сменяли имената си в продължение на векове, освен в случаите, когато някой монарх или влиятелен политик не сметнел за необходимо да кръсти улица на свое име. Затова и при изготвянето на картата си на републикански Рим съм използвала имената на много улици от епохата на империята, които не са част от новоустроените при императорите градски квартали. Така например, Викус Инстеюс, Викус Югариус, Викус Тускус, Викус Патриции, Викус Лонгус и т.н. ще да са се наричали така открай време. Същото е с Алта

Семита и стръмните улички, водещи към хълмовете: Кливус Орбиус, Кливус Патрициус, Кливус Капитолинус, Кливус Аргентариус, Кливус Пулиус ин Тавернола и т.н. Трябва да се отбележи, че за разлика от нас, които ще кажем: „Еди-кой си живее на Вилус Куприус“, римляните са казвали по-скоро, че въпросният живее във Вилус Куприус. Някои от улиците в Рим носели имената си на специфичните дейности, които се вършели на тях: например Вилус Сандалариус („улица на обуцарите“), Кливус Аргентариус („хълм на сарафите“), Вилус Фабриции („улица на занаятчииите“); други носели имена на градове или области, например Вилус Тускус (Етрурия); трети просто били кръщавани според мястото, където водели, като например Вилус ад Малум Пуникум („улицата, водеща към пуническата ябълка“ — сиреч нарово дръвче).

Вила — провинциална резиденция, напълно самоизхранваща се и дори имаща първоначално характер на селскостопански център — с други думи, нещо като ферма. Издигала се около перистил или вътрешен двор, отпред се разполагали конюшните и стопанските пристройки, а жилищната част се строяла в дъното. До времето на Корнелия, майката на братя Гракхи, богатите римляни си строели вили най-вече като място за почивка, а не толкова, за да ги превръщат във ферми. Затова и архитектурата им започнала да се променя с времето. Много от вилите, строени за почивка, се намирили на морския бряг.

Вила Публика — парчето зелени площи на Марсово поле, което се използвало като обществена градина. Намирала се срещу Вилус Палатине, където участниците в триумфалното шествие се събирали много преди парадът да е започнал.

Вино — виното представлявало неотделима част от живота както на римляните, така и на гърците; при липса на каквито и да било средства за дестилация на концентрати или пивоварство в древността виното си оставало единственото познато алкохолно питие. Това го превръщало и в обект на дълбока почит (например в лицето на боговете на лозята и виното Дионис и Бакхус), и в същото време на уважение. За производството на вино се отглеждали различни сортове грозде, бяло и черно, което предполагало и разнообразия сред самите вина.

По времето на Гай Марий римското винарство вече било надминало гръцкото и се било превърнало за възможностите на времето в същинска наука. Римляните винаги са били добри градинари и овощари и познавали добре тайните на растенията, които ги

заобикаляли; с годините, когато много римски граждани си спечелили привилегията да обикалят свободно из Средиземноморието, те започнали да носят в Рим нови растения — понякога просто различни сортове на вече познати, а понякога и напълно непознати за съгражданите им. Безспорно към тези внесени растения принадлежи и лозата.

Римските винари били същински експерти в областта на присаждането и се били научили на множество хитрини, с които да предпазват реколтата от болести и буболечки. Така например внасяли добивания в Палус Асфалтитес (Мъртво море) асфалт от Палестина и мажели с него основата на лозовите храсти, за да ги предпазят от плесента. Когато били готови узрели, гроздовете се откъсвали, слагали се в бъчви и смачквали с крака. От сока, който се изстисквал най-напред, се правело и най-хубавото вино. След мачкането с крака гроздовете били доизстисквани в специални преси, твърде подобни на онези, които и досега се използват в немодернизираните винарни; от това, което се изстисквало в пресите, се правело обикновеното вино за по-честа употреба. След това гроздовете се изстисквали и за трети път — излизола тънка, кисела течност, която била толкова долнокачествена, че спокойно можела да се закупи в огромни количества дори от бедните, а пък богатите поели с нея робите си. Понякога на това третокачествено вино допълнително се повишавало алкохолното съдържание чрез добавяне на некипялата шира след ферментацията. Към самата ферментация се подходило повече или по-малко сериозно — според това, дали става дума за първия, втория или третия изстискан сок, или според намеренията на самия винар. Най-добрите вина ферментирали в бъчви, облепени от вътрешната си страна с пчелен восък, а другите в бурета, уплътнени с черна борова смола. Оставали така в продължение на няколко месеца, през което време на няколко пъти им се обирала пяната.

След като ферментирали, вината, предвидени за пряка консумация, се преливали в амфори или в кожени мехове. Но останалите вина, които трябвало тепърва да отлежават, първо се прецеждали внимателно през сито и през плат, и чак след това се „бутилирали“ в амфорите, запечатвани херметично с разтопен восък. Върху гърлото се отпечатвали годината на реколтата, името на избата, където е направено виното, сорта грозде, името на винаря, а после

всички амфори били складирани в хладни помещения. Някои от най-качествените вина се съхранявали и в дървени бурета.

Повечето вина се отваряли обикновено в рамките на четири години от преливането им в амфорите, но запечатаните с восък, които повече не можели да ферментират, били оставяни да отлежават понякога дори двадесет години, за да добият желания вкус. Тогава, както и сега, имало не един и двама изтънчени познавачи на вина, както и просто закоравели „ценители“. Един от най-известните познавачи, чието име достигнало и до наши дни, бил големият адвокат Квинт Хортензий Хортал, който при смъртта си в 50 г. пр.Хр. завещал на неизвестен свой наследник нито повече, нито по-малко 10 000 амфори вино; като се има предвид, че една амфора побирала двадесет и пет литра течност, излиза, че покойният Хортал е разполагал със запас от 250 000 литра вино в избата си. В онези времена не било прието да се пие виното чисто — задължително се разреждало с вода, като се следвали различни пропорции.

По времето на Гай Марий римлянките малко пиели вино; в зората на републиката било достатъчно патерфамилиас само да усети дъх на вино от устата на някоя от жените в къщата си и вече имал всички морални права да я екзекутира на място. Въпреки привидното въздържание на римляните и вечното разреждане на виното с вода и в античността алкохолизмът е съществувал като сериозен обществен проблем, също както и днес.

Вир милитарис — вж. мъж на войната.

Витиния — царство, заемащо азиатския бряг на Пропонтида, граничещо на изток с Пафлагония и Галатия, на юг — с Фригия, на югозапад — с Мизия. Известно с плодородните си земи и големите си богатства, управляващите го царе са предимно траки. Негов традиционен враг винаги е бил Понт.

Вия — широк път или улица.

Вия Аврелия Ветус (Стар Аврелиев път) — построен в 241 г. пр.Хр.

Вия Аврелия Нова (Нов Аврелиев път) — построен в 118 г. пр.Хр.

Вия Ания (Аниев път) (1) — построен в 153 г. пр.Хр.

Вия Ания (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Спори се дали пътят трябва да се нарича Вия Ания или Вия Попилия. На картите си съм го отбелязала като Вия Попилия, защото при преброяването на

източниците, с които разполагах, се оказа, че е упоменат един път повече като Вия Попилия.

Вия Апия (Апиев път) — построен в 312 г. пр.Хр.

Вия Валерия (Валериев път) — построен в 307 г. пр.Хр.

Вия Домиция (Домициев път) — построен в 121 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб.

Вия Егнация (Егнациев път) — построен навярно около 130 г. пр.Хр.

Вия Емилия (Емилиев път) — построен в 127 г. пр.Хр.

Вия Емилия Скаври (Път на Емилий Скавър) — завършен около 103 г. пр.Хр. Започнат бил да се строи от Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус в цензорството му през 109 г. пр.Хр.

Вия Кампана (Кампанийски път) — не се знае кога е бил построен.

Вия Касия (Касиев път) — построен в 154 г. пр.Хр.

Вия Клодия (Клодиев път) — построен някъде през трети век пр.Хр., но не се знае точно кога.

Вия Лабикана (Лабицийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Лата (Широкия път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Латина (Латински път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Минуция (Минуциев път) — построен в 225 г. пр.Хр.

Вия Остиенсис (Остийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Попилия (Попилиев път) (1) — построен в 131 г. пр.Хр.

Вия Попилия (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Наричат го и Вия Ания и все още не се знае кой точно е строителят му.

Вия Постумия (Постумиев път) — построен в 148 г. пр.Хр.

Вия Претория (пътят на пълководеца) — широката алея, която разделя римския военен лагер на две; започва от предния и завършва при задния му вход.

Вия Принципалис (главен път) — широката алея, разделяща римския военен лагер на две, започвайки от единия му страничен вход и свършвайки при другия. Кръстосвала се под прав ъгъл с Вия Претория. В точката на пресичане се издигала и палатката на пълководеца.

Вия Салария (Път на солта) — твърде стар, за да се датира. По всяка вероятност това е бил най-старият истински дълъг римски път

изобщо. Към него в 283 г. пр.Хр. се прибавила допълнителната отсечка на Цецилиевия път, а в 168 г. пр.Хр. и тази на Клавдиевия.

Вия Тибуртина (Тибурски път) — старото име на първата отсечка от Валериевия път, свързваща Рим с Тибур.

Вия Фламиния (Фламиниев път) — построен в 220 г. пр.Хр.

Военен Трибун — Трибунус милитум. Всеки един от офицерите, заемащи средна позиция в чиновата йерархия в римската армия — между пълководците и центурионите. Съществували изборни и неизборни военни трибуни. Най-висши били изборните (вж. следваща статия). Ако командващият дадена армия не е консул и оттам легионите му не се определят като консулски, начело на всеки един от тях може да застане и неизборен военен трибун. Неизборните военни трибуни служели и като началници на конните дружини.

Военен Трибун (изборен) — всяка година трибутните комиции избирали двадесет и четирима младежи на възраст между двадесет и пет и двадесет и девет години за военни трибуни — трибуни милитум, които да служели в консулските легиони. Понеже бивали избирани от името на целия народ в лицето на трибутните комиции, изборните военни трибуни представлявали истински магистрати. Назначавани били по шестима за всеки от четирите консулски легиона, където командването минавало в техни ръце. Когато по време на война повече от четири легиона били определяни като консулски, не се избирали допълнителни военни трибуни, а двадесет и четиримата били разпределяни поравно между всички легиони.

Воконти — келтско племенно обединение, населяващо земите по течението на река Друенция в Трансалпийска Галия. Земите им се намирили в съседство с тези на алоброгите, падащи се на север. Любимо занимание на воконтите било да нападат и плячкосват римските пътници по Домициевия път в отсечката му между Алпите и долината на река Родан.

Волки Тестосаги — келтско племенно обединение, заемащо средиземноморското крайбрежие на Галия, на запад от река Родан. Земите им стигали до Нарбон и Толоза (вж. още Брен (2) и Толоза).

Волски — един от народите, населяващи Централна Италия. Заемали източен Лациум и поселенията им се съсредоточавали около Сора, Атина, Анция, Цирцеи, Тарацина и Арпинум; съюзници им били еквите. Към края на четвърти век пр.Хр. волските вече били отдавна

погълнати от римската система и до голяма степен били изгубили културната си и социална идентичност. Не говорели латински, а свой собствен език, близък до умбрийския.

Върховен Понтифекс — главата на държавната религия и най-висшестоящият от всички жреци. По всичко изглежда длъжността му да е връстничка на републиката, тъй като с неговата поява по типично римски начин се заобикаляли известни препятствия, без да се нараняват излишно религиозните чувства на народа, свикнал да вижда в рекс сакрорум (титла, носена от римските царе) своя главен свещенослужител. Вместо да премахнат функциите на рекс сакрорум, новите римски управници в лицето на Сената просто измислили нов понтифекс, чиято роля и статут били по-висши от тези на рекс сакрорум. Върховният понтифекс бил избран по-скоро от народа, отколкото от жреческата колегия, с което се потвърждавала неговата позиция на държавник. Навярно в началото се е държало да бъде патриций, но от средата на републиканската епоха, изглежда, нещата са се обърнали и за върховен понтифекс са се избирали предимно плебеи. Работата му се състояла в това да наглежда всевъзможните членове на всевъзможните жречески колегии — на понтифексите, на авгурите, на фециалите, на останалите по-нисши жреци и на весталките. В републиканската епоха върховният понтифекс, който живеел на държавна сметка, заемал най-внушителния от всички Доми Публици, но го споделял заедно с весталките. Официалното му седалище (което се водело със статут на храм) била малката атара Регия на Форум Романум.

Вътрешно Море — името, което съм използвала да обозначавам Средиземно море, което по времето на Гай Марий все още не било получило по-късното си латинско название „Маре нострум“ — „Нашето море“. По времето на Марий се е наричало Маре Интернум.

Галия — вж. Дългокоса Галия, Трансалпийска Галия и Италийска Галия.

Гай Баний — в оригинала Луций Тидлипус. Желанието на авторката било да създаде нарицателно име за определен тип хора, от рода на американското „Джо Блоу“ или английските „Фред Блогс“, или когато се имало предвид някой аристократ, „Лорд Мък от Дънгил Хол“. Името трябвало да звучи поне малко по латинско му, но в същото време да не е свързано с някой чисто латински каламбур, който би останал

неразбираем за читателя. Опитвайки се на свой ред да преведа нейния латино-английски на латино-български, ми хрумна да се възползвам от почти латинско звучащото „Бай“ и като направя елементарната смяна на съгласните в двете думи, да се получи толкова красноречивото и в същото време звучащо като на истински римлянин име „Гай Баний“ — Б.пр. (Пък кой знае, нищо чудно и да е съществувала римска фамилия Баний...)

Гарум — хранителна подправка, високо ценена и любима на много римляни. Правена била от риба и според рецептата, останала до нас, от подобно нещо би му се повдигнало на мъж или жена в днешно време — най-малкото, защото заради изключителната си концентрация е воняла убийствено. Това не пречело на древните да обожават гарума. Той самият се е правел на различни места по Средиземноморското и Егейското крайбрежие, но най-известен е бил гарумът, изнасян от пристанищата на Далечна Испания.

Гарумна, река — днешна Гарона във Франция.

Генс (мн.ч. гентес) — римска фамилия или клан, в която всички носят общо име — така например Юлиите, Домициите, Корнелиите, Емилиите, Фабиите, Фабиите, Сервилиите или Юниите представлявали именно гентес. Всички членове на един гнес можели да проследят родословното си дърво обратно до общия предшественик. Самата дума била в женски род, заради което и на латински се казва: генс Юлия, генс Корнелия и т.н.

Германи (германци) — жителите на Германия, под което се разбират всички земи на север и на запад от Рейн.

Геторикс — типично келтско име, носено от няколко известни на историята келтски царе. Избрал съм го за име на неизвестния келтски цар, който предвождал обединените племена на тигурините, маркоманите и херуските по време на голямото германско преселение. Всичко, което знаем за него от историята, е, че е принадлежал към племето на тигурините, които са били келти.

Гетули — берберски народ, водещ номадски живот, чиито земи били навътре от крайбрежието на Северна Африка и се разпростирали по цялото огромно разстояние между Малката Сиртис и Мавритания.

Гладиатор — своего рода професионален боец, който използва уменията си, за да забавлява публиката. Гладиаторите били наследство от етруските, но техният занаят се ценял из цяла Италия и особено в

Рим. Гладияторите се набирали от различни места: някои са дезертъори от легионите, други — криминални престъпници, трети — роби или освободени роби, които доброволно са се записвали за гладиятори. Във всеки случай всеки гладиятор трябвало вътрешно да се е примирил със съдбата си, защото иначе не би си струвало изобщо да бъде обучаван. Гладияторите живеели в школите (огромната част от които се намирили около Капуа), където нито били държани като затворници, нито били третираны зле — за господаря си те представлявали твърде печелившо капиталовложение и той ценял труда им по достойнство. Обучението на гладияторите било в ръцете на доктор, а цялата школа била под ръководството на т.нар. ланиста. Имало четири основни дисциплини, които гладияторът можел да практикува: мирмилон, самнит, рециарий или тракиец, като разликата била в оръжието, което използвали. В епохата на републиката гладияторите служели в продължение на четири до шест години, като им се налагало да се бият средно по пет пъти на година. Сравнително редки били смъртните случаи — известният жест нагоре или надолу с палеца се появява по трибуните едва при империята. След като се оттегел, гладияторът обикновено си предлагал услугите като телохранител. Гладияторските школи принадлежали на делови люде, които натрупвали значително състояние от турнетата, които уреждали на своите възпитаници из Италия особено покрай организирането на заупокойните игри. Много сенатори и конници били собственици на гладияторски школи, някои от които наброявали около хиляда души, дори повече.

Големият Цирк — най-старият цирк, построен още от цар Тарквиний Приск, преди да е била установена републиката. Заемал цялата площ на Валис Мурция, разположена между Палатинския и Авентинския хълм. Трибуните му побирали между сто и сто и петдесет хиляди зрители дори в републиканската епоха. В онези години до цирка са се допускали единствено римски граждани и има достатъчно сведения, че щом се отнася за вход в цирка, освободените роби все още били смятани за роби и държани надалеч. Предполагам, че недопускането на освободените роби се е дължало не на друго, а защото броят на зрителите за всяко състезание е бил огромен. На жените им е било позволено да седят сред мъже.

Градски претор — претор урбанус. По времето на Гай Марий задълженията му почти се изчерпвали с правораздаване, което пък се

изразявало най-вече в произнасяне по жалби и спорове, възникнали между римски граждани в границите на Рим. Императорът му се простирал до петия километричен камък от Рим и не му се позволявало да напуска Рим за срок от повече от десет дни наведнъж. Ако и двамата консули се намират вън от Рим, градският претор като най-висш магистрат е упълномощен да свиква Сената на събрания, както и да организира отбраната на града при внезапно появила се опасност. Той единствен имал правото да определя дали спорът, възникнал между две страни, може да се представи пред съда. В повечето случаи предпочитал да раздава правосъдие на място, без да прибегва до същински съдебни процеси.

Гражданство — в смисъла, в който се използва в тази книга, римско гражданство. Правото на гражданство позволявало на мъжа да гласува в рамките на своята триба или центурия, ако принадлежи на някоя от петте имуществени класи (което между другото не е съвсем вярно — пролетариите също са имали теоретическото право на глас, което обаче е оставало без значение поради специфичната процедура за гласуване — Б.пр.), при провеждането на всички избори в Рим. Не е можело да бъде бит с камшик, можел е да се изправи срещу съд, съставен единствено от римски граждани, и е имал право на жалба. В различни години изискванията даден човек да бъде признат за римски гражданин са били различни — веднъж е било задължително и двамата родители да са граждани, друг път — само бащата (откъдето се е появил и когноменът Хибрида). Гражданинът е бил длъжен да служи в армията, макар че до времето на Гай Марий са били набирани единствено онези, които са притежавали достатъчно земя и пари, за да могат сами да се въоръжат и да се издържат по време на походите — заплатите, които държавата е трябвало да гарантира на всеки войник, са били твърде недостатъчни, за да покрият разходите му, а и са се плащали едва след привършването на кампанията.

Гракхите — известни и като братя Гракхи. Корнелия, дъщеря на Сципион Африкански и Емилия Павла, е била омъжена на осемнайсет години за Тиберий Семпроний Гракх, който тогава бил на четиридесет и пет; годината била 172 г. пр.Хр. и вече дванадесет години Сципион Африкански не бил между живите. Тиберий Семпроний Гракх бил веднъж консул в 177 г.пр.Хр., после цензор в 169 г.пр.Хр. и повторно консул в 163 г.пр.Хр. При смъртта си в 154 г.пр.Хр. вече бил станал

баща на дванадесет деца, но всички те били с крехко здраве и въпреки грижите си Корнелия успяла да отгледа до пълнолетие само три от тях. Най-голямото било момиче — Семпрония, която била омъжена веднага щом било възможно за братовчед си Сципион Емилиян; другите две деца били момчета. Тиберий Гракх бил роден в 163 г.пр.Хр., а брат му Гай в годината на смъртта на баща си — 154 пр.Хр. Така че и двете деца са били отгледани изключително от майка си, която си свършила добре работата.

И двамата братя Гракхи служили под командването на първия братовчед на майка си Сципион Емилиян — Тиберий се сражавал в Третата пуническа война, а Гай — в Нумантийските войни; и двамата се отличили с храбростта си. Тиберий Гракх бил пратен като квестор в Близка Испания в 137 г. пр.Хр., където на своя глава успял да издейства освобождаването на победения и пленения от нумантийците Хостилий Манцин и да спаси от унищожение армията му. Тъй или иначе Сципион Емилиян сметнал условията на сключения от шурей му договор за унижителни и успял да убеди Сената да не го ратифицира. Тиберий никога не му го простил.

В 133 г. пр.Хр. Тиберий бил избран за народен трибун и се заел да сложи край на държавната политика за даването на агер публикус под аренда на едрите земевладелци. Въпреки жестоката съпротива той прокарал своя поземлен закон, ограничаващ правото на даване под арендата обществена земя до 500 югера на човек (плюс още по 250 за всеки от синовете му) и създал комисия, която да разпредели останалата земя между безимотните римски граждани. Целта му била едновременно да облекчи самия Рим от най-ненужните му жители и да осигури за в бъдеще повече боеспособни войници за римската армия. След като Сенатът предпочел да удави законопроекта му в блатото на празнословията и безкрайните отлагания, Тиберий Гракх го отнесъл пред плебейското събрание, с което буквално стъпил в кошера с пчелите, защото постъпката му била безпрецедентна. Един от колегите му народни трибуни (между другото негов роднина) Марк Октавий наложил ветото си над законопроекта и бил свален по незаконен път от поста си — още един удар, нанесен от Тиберий Гракх върху мос майорум, сиреч установената практика. За противниците на Тиберий Гракх била важна не толкова законността или незаконността на неговите действия, колкото самият факт, че е дръзнал да се обяви срещу

установените политически порядки, независимо от това, дали са записани под формата на закон или не.

Когато в същата година умрял царят на Пергам Атал III и се оказало, че е завещал цялото си царство на Рим, Тиберий Гракх не признал на Сената правото да определи каква да бъде съдбата на новопридобитите територии, ами прокарал нов закон, според който земите отново щели да отидат за безимотните. Това била още една причина да предизвика недоволство както в Сената, така и на Форума.

И накрая, след като установил, че годината на мандата му ще изтече, преди да е довел докрай реформаторската си програма, Тиберий Гракх за сетен път пренебрегнал установените порядки и се кандидатирал повторно за народен трибун. Стигнало се до сблъсък между привържениците му и сенаторските сили, предвождани от братовчеда на Тиберий Сципион Назика, при който Тиберий Гракх и неколцина от сподвижниците му били пребити до смърт на Капитолийския хълм. Другият му братовчед Сципион Емилиян, който при инцидента се намирал все още под стените на Нуманция, публично оправдал убийците, обвинявайки Тиберий Гракх, че е целял издигането си за римски император.

За около десет години в Рим настъпило спокойствие, но то било нарушено, щом в 123 г. пр.Хр. за народен трибун бил избран помалкият брат на Тиберий Гракх Гай. Гай Гракх бил със същата натура като брат си, но се бил поучил от грешките му, а и с личните си качества далеч го превъзхождал. Реформите, които на свой ред се заел да прокарава, били много по-широки и обхващали, освен поземления закон, законопроекти, свързани със снабдяването бедните в Рим с евтино зърно, с промени в организацията на армията, с основаването на колонии със статут на римско гражданство, със започването обществено благоустройство из цяла Италия, с отнемането съдебната власт от ръцете на сенаторите и предаването ѝ на конническото съсловие, с въвеждане системата на откупване данъците от азиатската провинция чрез сключването на обществени договори между частни лица и цензорите, с даването пълно римско гражданство на градовете, ползващи се с латинските права, и съответно с гарантирането на латинските права на всички италийски съюзници. Разбира се, за една година дейност като народен трибун Гай Гракх не би могъл да прокара изцяло започнатите реформи, но преди да е изтекъл мандатът му, той

вече бил постигнал невъзможното — успял за втори пореден път да си спечели вота на избирателите за народен трибун. Изправен срещу заканите на политическите си врагове, Гай Гракх продължил с реформите си и понеже и в края на 122 г. пр.Хр. те все още не били проведени докрай, кандидатира се за трети пореден мандат, но при изборите заедно с приятеля си Марк Фулвий Флак били победени.

След като още в 121 г. пр.Хр. Гай Гракх видял как първата работа на консула Луций Опимий и на бившия народен трибун Марк Ливий Друз била да се обърне назад хода на реформите, той преминал към открито насилие. Сенатът отвърнал с гласуването на първия „декрет — ултиматум“ в историята си, с който се помъчил да спре разрастващото се беззаконие, но в резултат постигнал единствено убийството на Фулвий Флак и двама от синовете му, както и самоубийството на бягащия от преследвачите си Гай Гракх в дъбравата на Фурина, в подножието на хълма Яникул. Занапред римската политика никога повече нямало да се води по старите правила вековната крепост на мос майорум получила първите пробойни.

Личният живот на братята Гракхи също преминал под знака на несъгласието с установеното. Тиберий Гракх нарушил вековната традиция на фамилията си и вместо да се ожени за някоя Корнелия Сципионида, взел за жена Клавдия, дъщеря на Апий Клавдий Пулхер, консул в 143 г. пр.Хр. и заклет враг на Сципион Емилиян. От нея имал трима синове, но и тримата умрели рано, без да могат да поемат по пътя на баща си. Гай Гракх пък се оженил за Лициния, дъщеря на един от най-близките му сподвижници Публуй Лициний Крас Муциан; родила им се дъщеря Семпрония, която се омъжила за Фулвий Флак Бамбалио и на свой ред родила дъщеря Фулвия, омъжила се на три пъти: за Публий Клодий Пулхер, за Гай Скрибоний Курион и за Марк Антоний.

Грамастик — учител, но не по граматика, а по основи на риториката (вж. риторика).

Далечна Испания — Хиспания Ултериор, по-отдалечената от Рим римска провинция в Испания (за разлика от Близка Испания). По времето на Гай Марий границата между двете провинции била, общо взето, неустановена, но най-общо може да се каже, че под Далечна Испания се разбира целият водосборен басейн на река Бетис, богатите на руда планини, от които водят началото си Бетис и Анас,

атлантическият бряг от Олизипо при устието на Тагус до Стълбовете на Херкулес и средиземноморският от Стълбовете до Абдера. Най-големият град в цялата област бил Гадес, днешният Кадис, но седалището на управителя било в Кордова.

Дамно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели, за да обявят някого за виновен. Навярно е имало някаква разлика в смисъла между ДАМНО и КОНДЕМНО; най-вероятно ДАМНО е било по-категорично и е трябвало да убеди съдията да не проявява никаква милост към признатия за виновен.

Данастрис, река — днешната река Днестър в Молдавия. Древните са я знаели и като Тирас.

Данубий, река — днешният Дунав. Гърците, които са го наричали Истър, са знаели, че е огромна река, но не са го изследвали по-нагоре от течението от колониите си около устието му към Евксина. По времето на Гай Марий римляните познавали само алпийските му притоци, но както гърците, така и те имали някаква най-обща представа, че минавал през Панония и Дакия.

Двуколка — колесница с две колела, дърпана от две или четири впрегатни животни, най-често мулета. Била много лена и сравнително удобна — доколкото древните са могли да си го позволят, без да са познавали пружините и съвременните амортизатори — и затова представлявала предпочитаното превозно средство за всеки римлянин, бързащ да отиде от едно място на друго. Недостатъкът ѝ бил, че не гарантирала никаква защита срещу вятъра и дъжда. Латинското ѝ название било цизия. Съществували и закрити двуколки, доста по-тежки и по-тромави, които се наричали карпентум.

Делфи — знаменитото светилище на Аполон в подножието на Парнаската планина в Средна Гърция. От дълбока древност представлява важно култово средище, макар че е посветено на Аполон едва в седми или шести век пр.Хр. На мястото се виждал т.нар. омфал или пъп (голям, объл камък, най-вероятно паднал метеорит) и Делфи се е смятал за център на света. Светилището било обитавано от прочутия оракул, предаващ своите гадания чрез устата на старица, която за целта изпадала в епилептичен транс; знаели я като Пития или Питонката.

Демагог — първоначално гръцко понятие, използвано за политик, който разчита най-вече на влиянието си върху тълпите. Римските демагози предпочитали да говорят на арената пред комициите,

отколкото в Сената, но това далеч не е било политика за „освобождаване на масите“, както и слушателите му в основата си не са били представители на най-низшите класи. Терминът се е използвал най-вече от ултраконсервативните фракции в Сената по адрес на радикалните в своите искания народни трибуни.

Денарий — като се изключат редките серии златни монети, отсечени на един-два пъти по времето на Римската република, денарият е бил най-голямата парична единица. Съдържал е около 3,5 г. чисто сребро. 6250 денария правели един талант. Бил с големината на сегашните монети от 10 стотинки.

Дертона — днешна Тортонa в Северна Италия.

Диадема — диадемата представлявала дебела бяла ивица плат с ширина около 25мм., бродирана по краищата и завършваща най-често с ресни. Носела се е завързана около главата — или върху челото, или върху косата, връзвала се е под тила и двата ѝ края са падали свободно над раменете. Първоначално символ на персийската царска власт, диадемата била възприета и от елинистическите владетели, след като Александър Велики я отделил от персийската тиара, убеден, че е далеч по-подходяща за един елин от корона.

Дивертикулум (мн.ч. — дивертикула) — в смисъла, използван в книгата, път, който свързва помежду им главните пътища, тръгващи от римските порти — околоръстен път.

Дигнитас — понятие, характерно за римското мислене. Дигнитас не съответства напълно на нашето „достоинство“. Най-общо с думата се обозначава личният дял на човек в делата на общността, към която принадлежи, и включва моралните му устои, репутацията, с която се ползва, и способността му да си печели уважение у околните. От всичко, което един римски благородник се смята, че притежава, именно дигнитас е онова, което е длъжен да пази повече от всичко друго; за да запази своята дигнитас, благородникът трябва да е готов по всяко време да отиде на война, да се оттегли в изгнание и дори да се самоубие или да екзекутира собствения си син. Предпочела съм да не превеждам думата, за което и в текста я използвам така, както звучи и на латински — дигнитас.

Дис — друго име на Плутон, бога на подземния свят.

Добрите люде — вж. бони.

Додона — храм, посветен на гръцкия бог Зевс. Намирал се във вътрешността на Епир, на около петнайсетина километра югозападно от езерото Памборис, и бил известен с оракула, живеещ в свещения дъб, станал дом на ято гълъби.

Долината на саласите — днешната област Вал Д'аоста в Италия (вж. също така Лугдунумски проход, саласи).

Доминус — буквално „господар“. Домина означавало „госпожа“, а доминила „малка госпожа, госпожица“. Използвала съм тези думи, за да предам най-ясно уважението на робите към своите господари, уважение — същото, каквото биха изпитвали слугите на един английски благородник.

Домус (мн.ч. — доми) — буквално, „дом, къща“. Думата се е използвала за градска къща и в книгата съм я използвала, за да отделя самостоятелните домове на някои от героите от апартаментите на друга.

Домус Публикус — сграда, притежавана от римския Сенат и народ, сиреч собственост на държавата. Имало поне няколко такива, а може дори броят им да е бил значителен, и както изглежда, всички са били обитавани от свещенослужители. Върховният понтифекс, весталките, рекс сакрорум и тримата върховни фламини — на Юпитер, Марс и Квириин — са живели в държавни здания. По всичко личи, че доми публици са се намирали около Форум Романум, както и че по времето на републиката върховният понтифекс и весталките са споделяли една и съща сграда (намираща се на същото място, където по-късно се издига Атриум Весте, но ориентирана на север); обикновено под „Домус публикус“ се е разбирала именно тя. Домът на рекс сакрорум, намираща се на Велия, се знаела като „царския дом“. На плана на центъра на Рим съм посочила напълно произволно разположението на жилищата на тримата върховни фламини, колкото да създам най-бегла представа къде са се намирали в действителност.

Драв, река — днешната река Драва в бивша Югославия.

Друенция, река — днешната река Дюранс във Франция.

Друидизъм — основната келтска религия, разпространена особено в Дългокоса Галия и Британия, носеща името си от жреците, наречени друиди. Сборищата на друидите се намирали в онази част от Дългокоса Галия, където властвали карнутите. Друидизмът бил мистичен и натуралистичен култ, който не се нравел на нито един от

средиземноморските народи, считащи принципите му най-малкото за странни.

Дурия, Голямата река — днешната Дора Балтея в Северна Италия.

Дурия, Малката река — днешната Дора Рипария в Северна Италия.

Дългокоса Галия — Галия Комата. Като се изключи римската Трансалпийска Галия, Дългокоса Галия обхващала цяла днешна Франция, Белгия, както и онази част от Холандия, която се намира на юг от Рейн. Представлява обширна, предимно равнинна земя, покрита с гъсти гори и дарена с изключително плодородна почва, която никой не използвал. Страната била напоявана от многобройни реки, сред които най-важните са: Лигер (Лоара), Секвана (Сена), Моза (Мъоза), Мозела, Скалдис (Схелде), Самара (Сома), Матрома (Марна), Дураний (Дордона), Олтис (Лот) и Гарумна (Гарона). По времето на Гай Марий огромната част от Дългокоса Галия била практически непозната за римляните, които нямало как да я проучат, ако изключим военните походи на Гней Домиций Ахенобарб в 122–121 г. пр.Хр. Населението ѝ било предимно от келтски произход, като изключим относително редките случаи на смесване с германските племена, прекосили Рейн (така например приема се, че белгите са смесено племе). Въпреки че галите, за които било характерно да си пускат дълги коси (откъдето и латинското наименование на страната им), знаели, и то твърде добре за римляните, всички те, като изключим онези техни племена, имали лошия късмет да живеят на самата граница с римската провинция, старателно отбягвали всякакъв контакт с нежеланите си съседи. Галите били привързани към земята, независимо дали се занимавали със земеделие или скотовъдство, и изпитвали отвращение към градовете, предпочитайки да живеят на малки селца или дори откъснати стопанства. Строели т.нар. опида (от опидум), своего рода крепости, в които съхранявали племенните ценности, запасите си от зърно, и пазели съкровената личност на своя цар. Като се изключат малкото племена, в които преобладавал германският елемент, в религиозното си мислене галите били под силното въздействие на друидите. Като цяло не можем да наречем галите войнолюбиви, защото никога не гледали на войната като на самоцел, но това не им пречело да са свирепи и жестоки бойци. Пиели са повече бира, отколкото вино, яли са повече месо, отколкото хляб, пиели са мляко и са използвали масло вместо

зехтин. Физически били високи и добре сложени, с руси или червени коси, със сини или сиви очи.

Дървеният мост — името, с което най-често са наричали Сублициевия мост над Тибър, построен от дърво.

Евксинско Море (Евксински Понт) — днешното Черно море. Гърците го опознали добре и колонизирали бреговете му още през седмия и шестия век пр.Хр., но отвъд бреговата му част вътрешността на Сарматия (към Европа) и Скития (към Азия) си оставала населена от варвари. Това не пречело да има прокарани множество търговски пътища, зорко пазени както от местното население, така и от колонизаторите. Който успеел да сложи ръка върху Тракийския Боспор, Пропонтида и Хелеспонта, бил в изключително благоприятното положение да иска мито от всички кораби, минаващи от Евксина в Егейско море и обратно; по времето на Гай Марий проливите се владеели от царство Витиния.

Едепол — начин за изразяване на почуда или изненада, който възпитанието налагало мъжете да употребяват в присъствието на жени. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Полукс.

Едес — дом на боговете, който обаче не е смятан за култов храм, тъй като в момента на освещаването му не е било направено предсказание. Храмът на Веста, например не представлява същинско светилище, ами просто едес сакра.

Едил — название на четирима магистрати, чиито функции се ограничават в рамките на града Рим. Двама от тях са плебейски едили, а другите двама — куриатни едили. Плебейските едили се появяват за пръв път през 493 г. пр.Хр. и първоначалните им функции са били да подпомагат народните трибуни в техните задължения, както и да поддържат и охраняват съкровения за всички плебеи храм на Церера. По-късно на тях се прехвърля задължението да поддържат изобщо сградите в Рим, а също и да съхраняват документите с текстовете на плебисцитите, приети от плебейското събрание, както и на сенаторските укази, свързани по някакъв начин с въпросните плебисцити. Плебейските едили се избират от плебейското събрание. Длъжностите на двамата куриатни едили се появяват по-късно — в 367 г. пр.Хр., за да се позволи и на патрициите да вземат своя дял в поддържането и опазването на обществените сгради и архивите, но твърде скоро за куриатни едили започват да се избират както патриции,

така и плебеи. Куриатните едили се избират от трибутните комиции. От трети век преди Христа нататък и, едните, и другите отговарят за снабдяването на града с вода, за градската канализация, за уличното движение, за обществените сгради, за пазарищата, за мерките и теглилките, за организирането на публичните игри, за правомерното разпределяне на зърнените храни. Имат пълномощието да налагат глоби на гражданите, които са нарушили разпоредбите, свързани с всичко гореизброено, като сумите от тези глоби отиват в собствената им хазна и се използват при организирането на публичните състезания. Длъжност както на куриатния, така и на плебейския едил не се смята за част от курсус хонорум, но доброто организиране на игрите практически представлява задължително условие за всеки бъдещ кандидат за преторска длъжност.

Екастор — начин за изразяване на почуда или изненада, с който жените не нарушавали нормите за благоприличие. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Кастор.

Елизиум — римляните — републиканци не вярвали особено в пълното духовно оцеляване на индивида след смъртта, но това не им пречело да си представят подземния свят на „сенките“ — едни твърде обезличени и лишени от човешки разум превъплъщения на мъртвите. Така или иначе, и гърците, и римляните мислели, че някои хора, добили достатъчно слава (именно слава, а не истински заслуги) приживе, си спечелват благоволенieto на боговете и биват пренасяни почти непокътнати от света на живите до мястото, наречено Елизиум или Елисейските поля. Тези привилегирани сенки също си оставали безплътни духове, но щом опитали сурово месо, можели да си възвърнат човешките чувства и желания.

Елинистически — понятието се използва за своеобразния синтез на гръцката и източната култура, който настъпва с разпространението на гръцкото културно влияние на изток при Александър Велики.

Емпориум — думата има две значения. С нея може да се обозначи пристанищен град, чиято търговия се води изключително по море (остров Делос например бил емпориум). Другото ѝ значение било голяма сграда срещу кея на някое пристанище, където били канторите на търговците.

Еней — принц на Дардания в Трояда. Син на цар Анхиз и богинята Венера (Афродита), според легендата напуснал горящата

Троя, пренасяйки възрастния си баща на гърба си и Паладия под мишница. След множество премеждия доплувал до Лациум и дал начало на рода, от който произлизали всички истински римляни. Вергилий твърди, че синът му Юл всъщност бил една и съща личност с Асканий, Енеевия син от троянската му съпруга Кревза, която придружила мъжа си по целия му път от Троя до Лациум; от друга страна, Тит Ливий смята, че Юл бил роден от латинската съпруга на Еней Лавиния. Но какво точно са мислели съвременниците на Гай Марий, всъщност не се знае, защото и Тит Ливий, и Вергилий са живели почти цял век по-късно.

Ен, река — днешната река Ин в Бавария.

Епикуреец — последовател на философската школа, основана от гърка Епикур в началото на трети век пр.Хр. Самият Епикур се обявявал за толкова изтънчен хедонизъм, че в действителност това, което търсел, се оказвало едва ли не същински аскетизъм; човешките удоволствия трябвало да бъдат толкова добре премерени и всеки миг толкова пълно оползотворяван, че всяко прекаляване със сладостите се смятало за неуспех на упражнението. На епикурейците се забранявало всякакво участие в обществения живот или вършенето на дейност, способна да наруши душевното им равновесие. Но в Рим тези принципи претърпели осезателни промени, така че нищо не пречело на един римски аристократ — епикуреец да гони публична кариера.

Епир — Молоската и Теспротийската области в Западна Гърция, изолирани от ядрото на гръцката култура както от Коринтския залив, така и от високите планини, които преграждат пътя към Средна Гърция и само с няколко прохода свързват региона с Беотия и Тесалия. След победата на Емилий Павел над македонската армия в 161 г. пр.Хр. около сто и петдесет хиляди епирци били насилствено изселени, оставяйки земите си на грабителите. По времето на Гай Марий епирските земи били в огромната си част притежание на едрите римски земевладелци, които ги използвали за пасища за многобройните си стада овце.

Епоредия — днешна Иврея в Северна Италия.

Етна Монс — днешният вулкан Етна. В античността известният сицилийски вулкан е бил също толкова активен, колкото и в модерната епоха, но това не е пречело земята около него да бъде използвана.

Етнарх — гръцката дума за градски магистрат.

Етрурия — римското наименование на някогашното етруско царство. То се разпростираше върху просторните крайморски равнини в северозападната част на полуострова, на юг стигало до Тибър, на север — до Арн, а на изток — до Апенините при горното течение на Тибър.

Закон за лукса — лекс сумтуария. Закон, който имал за цел да ограничи количеството на луксозни (разбирай скъпи) стоки и храни, които римлянинът имал право да купува или държи в къщата си, независимо от финансовото му положение. По времето на републиката подобни закони се приемали неведнъж и в някои случаи стигали дотам, че на жените им се забранявало да носят повече от определен брой скъпоценности, както и да се возят на носилки или колесници в пределите на Сервиевите стени. Някои цензори обаче били достатъчно наблюдателни да установят, че такива ограничения изведнъж превръщали римлянките в обществена сила, с която управниците трябвало да се съобразяват.

Заместник-консул — Консул суфектус. Когато се случело избраният консул да умре по време на службата си или по някаква друга причина бъде лишен от възможността да изпълнява задълженията си, на негово място Сенатът назначавал заместник, наричан суфектус. Суфектусът не бивал избран от народа. Понякога Сенатът бил склонен да назначи заместник дори когато мандатът на покойния консул бил почти пред края си; в други случаи си спестявал това назначение дори когато до края на консулската година оставало много време. Това непостоянство в принципите се дължало най-вече на преобладаващото сред сенаторите настроение в един или друг момент. Името на заместник-консула се записвало сред тези на римските консули и след изтичането на службата си официално бил признаван за консуларен сенатор.

Игри — едновременно начин на римляните да си прекарват времето и своеобразни обществени институции. Различните игри (луди) водели началото си поне от зората на републиката, но навярно от много по-рано. Първоначално се организирали единствено по повод триумфа на някой пълководец, но в 366 г. пр.Хр. луди Романи — първите игри, организирани изобщо — се установили като ежегодно събитие в чест на Юпитер Оптимус Максимус, чийто празник бил на 13 септември. Скоро луди Романи започнали да продължават повече от един ден и по времето на Гай Марий тяхното провеждане отнемало цели десет дни,

започвайки най-вероятно от петото число на месеца. Въпреки че имало състезания по бокс и борба (не особено популярни), в римските игри никога не се е изтъквала толкова атлетическата, физическата, най-общо спортната страна на съревнованията, тъй характерна за гръцките. В началото игрите се състояли най-вече от надбягвания с колесници, впоследствие към тях се прибавил ловът на диви зверове и дори театралните представления, изнасяни на построени специално за целта сцени. Игрите се откривали със зрелищно религиозно шествие из цирка, след което се провеждали едно-две надбягвания с колесници и се минавало към бокса и борбата. Следващите дни се изнасяли театралните представления: трагедиите никак не били популярни, вместо тях успех имали комедиите, а с узряването (и остаряването) на републиката дори и те изгубили някогашния си чар и се превърнали във фарсове и пантомима. С приближаването края на игрите идвала и кулминацията в надбягванията с колесници, чиято програма се раздвижвала с публичния лов на диви зверове. Гладияторските битки не са били част от програмата на някои игри по времето на републиката; подобни представления е имало единствено по време на т.нар. заупокойни игри и обикновено са се провеждали не по цирковете, а на Форума. Освен това, за разлика от игрите, платени от държавата, гладияторските „представления“ били субсидирани от частни лица. Всъщност и публичните игри получавали щедра помощ от частни лица, сиреч от джоба на едилите, които в желанието си да си създадат име и да спечелят електората за предстоящите избори, се бръквали доста дълбокичко, за да задоволят исканията на съгражданите си.

Първите игри в годината били т.нар. луди Мегаленсес в началото на април, следвани почти веднага от луди Церери и от луди Флорие, които продължавали и през май. В първите дни на юли идвало ред на луди Аполинарес, а след два месеца почивка и на луди Романи в първата половина на септември. По времето на октомврийските иди само в продължение на един ден се организирали луди Капитолини, за които заслуга имала една частна колегия. Последните игри в годината били луди Плебеи, които се провеждали в първата половина на ноември и продължавали най-дълго. Всички римски граждани, включително и жените, имали право да присъстват безплатно на игрите, като за жените били предвидени специални трибуни в театрите, но не и в цирка. Роби и освободени роби обаче не били допускани.

Изара, река — съществували няколко реки с това име. Едната била днешната Изер (във Франция, приток на Рона), друга — днешната Изар (в Германия, приток на Дунав) и трета — днешната Оаз (във Франция, приток на Сена).

Изарк, река — днешната Изарко в Северна Италия.

Изономия — гръцка дума, която първоначално означавала „равенство“. В шести век пр.Хр. атинският държавник Клистен, считан за създател на общественото устройство, което гърците наричат най-общо демокрация, прилепил към понятието „демокрация“ етикетът „изономия“.

Икозиум — днешният град Алжир.

Илва — днешният остров Елба. Навремето бил богат на желязна руда. Жителите на острова я копаели, претапiali я и я изливали във формата на брусове, които пращали за дообработка в Пиза или Популония.

Илирик — дивата планинска страна, заграждаща Адриатическо море от изток.

Илиум — латинското наименование на Троя.

Имаго (мн.ч. — имагинес) — красиво оцветена, покрита с перука маска, възстановяваща почти идеално лицето на някой славен предшественик — консул или понякога претор — на определена римска фамилия. Правела се е от пчелен восък (тези, които са били в музея на Мадам Тюсо, вече са разбрали колко реалистично изглежда нечие лице, направено от пчелен восък) и се е пазела от преките наследници на знаменития покойник в специални долапи във формата на миниатюрен храм, грижливо почитван от прах и мръсотия. Долапът, всъщност долапите, защото знатните фамилии обикновено имали повече от един предшественик, с когото да се гордеят, се поставял в атрия на дома, близо до олтара, посветен на домашния лар и домашните пенати. Маската и долапът, в който се пазела, били обект на особена почит. След смъртта на главата на семейството за церемонията по погребението му бил наеман специален актьор, който си надявал восъчната маска на някои от предците и възможно най-точно възпроизвеждал жестовете, походката му и т.н., такива каквито ги е запазил споменът за поколенията. Ако умрелият бил консул, била му правена маска и на него, която съвсем естествено заемала място до тази на предците му. Случвало се, когато покойникът е постигнал нещо

изключително през живота си, дори да не е бил консул, да заслужи подобна чест.

Император — буквално „главнокомандващ“. С тази дума най-общо са се наричали римските пълководци. С времето обаче терминът започнал да се употребява по адрес единствено на пълководците, спечелили важни сражения; за да получи от Сената разрешение да чества своя триумф, пълководецът е трябвало да докаже, че след спечелената битка войниците му официално са го провъзгласили за император. Съвременното значение на думата се появява по-късно.

Империиум — империиумът бил най-общо степента на пълномощията, които всеки куриатен магистрат или промагистрат получава за времето на своя мандат. Да притежаваш империиум, означава, че си поел пълната отговорност за делата си и в същото време никой не може да пречи на изпълнението на собствената ти политика (освен в случаите, когато тя излиза от рамките на получения империиум и законите, съблюдаващи изпълнението на задълженията ти). Империиумът се предавал според нормите, възприети в лекс куриата, и не можел да бъде държан повече от една година. Изключения се правели в случаите с промагистрати, които не са успели за едногодишен срок да изпълнят докрай конкретната мисия, която им е била връчена заедно с империиума. Продължаването срока на империиума се е решавала със съгласието на Сената и/или народа. Ликторите, носещи върху рамото си т.нар. фасции, свидетелствали, че човекът, когото придружават, е получил империиум.

Инсула — буквално „остров“. Използва се за многоетажните сгради, разделени на апартаменти, които най-често били обградени от всички страни от улици, площади и алеи и напомняли на острови. Римските инсули били доста високи (до 30м.) и понякога заемащи такава огромна площ, че вместо един, били нужни няколко вътрешни двора. В античността, тъй както и днес Рим е бил град, чието население е живеело предимно в апартаменти.

Ируматор — мъж, който при орален секс лиже пениса на партньора си. За римляните това била най-унизителната форма на плътски контакт, израз на нравствен упадък и в същото време на сервилност, която никой достоен човек не би допуснал (във всеки случай, когато ируматорът е всъщност ируматрис, сиреч жена, на деянието не се гледало толкова строго). Ако степенуваме латинските

обидни думи, тази е най-силната от всички. Самият акт се нарича ирумо или ирумацио.

Италийска Галия — или Цизалпийска Галия, сиреч Галия отсам Алпите. Нарекла съм я Италийска Галия за по-просто. Включвала всички земи на север от реките Арн и Рубикон и се разпростира на север до величествения полукръг на Алпите, които я откъсват от останалата част на Европа. Била буквално разсечена от изток на запад от могъщата река Пад (днешно По) и съществувала осезателна разлика между земите на север и на юг от Пад. На юг от реката населението било силно романизирано и много градове в областта притежавали латински права. На север населението запазвало келтския си характер, римското влияние било слабо, а по времето на Гай Марий единствено два града — Аквилея и Кремона — се радвали на латински права. Латинският език е отстъпвал по популярност на местните келтски наречия, а по някои места изобщо не се е говорел. В политическо отношение Италийска Галия тънела в пълна забрава, защото нито имала статут на римска провинция, нито се радвала — ако изобщо можем да се изразим така — на донякъде привилегированото положение на италийските съюзници. По времето на Гай Марий в римската пехота не са се наемали войници от Италийска Галия, дори като спомагателни части.

Италийски съюзници — хората, племената и народите (в различни извори населението на Италия се определя и като едното, и като другото, и като третото), които живеят на Италийския полуостров, но не се радват нито на римско гражданство, нито на латинските права. В замяна на военната закрила и на желаното от всички мирно съжителство те били принудени да осигуряват боеспособни войници за римските легиони и да заплащат издръжката им. По времето на Гай Марий именно италийските съюзници понасяли върху себе си най-тежкото бреме на данъците, събирани от цяла Италия, и често били принуждавани да дадат част от земите си за постоянно разрастващия се римски агер публикус. Много от съюзниците се вдигали на открит бунт против Рим (най-често самнитите) или пък в случаите, когато той е във война, заставали на страната на противниците му (каквото бил случаят с много кампанийски градове и Ханибал). Най-сполучливото средство, което римляните открили за противодействие на антиримската политика на италийските съюзници, било вклиняването на „колонии“

между техните градове. В колониите преобладаващото население, или поне най-активната му част, се състояло от римски граждани, а останалите колонисти се радвали на латинските права и се стремели също да получат пълно римско гражданство. Колониите упражнявали значително влияние над живота и политиката на италиийските съюзници, които ги заобикаляли. Естествено при всяко противоречие между съюзническите градове и Рим, а те били твърде много, колониите заставали на страната на Рим. В една или друга степен сред италиийските съюзници постоянно се проявявал стремеж или за отхвърляне на римското иго, или за изискване правото на римско гражданство, но до последните десетилетия на републиката Рим винаги съумявал да предотврати надигащото се недоволство и да спре в зародиша им политическите тежнения на съседите си. Последната съществена концесия, която се прави на италиийските съседи преди Съюзническата война, бил законът на останалия неизвестен за историята римски политик от 123 г. пр.Хр., който позволявал управителите на градовете с латински права да придобият за себе си, за цялото си семейство и за наследниците си римско гражданство.

Италия — в античността с това наименование се е обозначавал единствено Апенинският полуостров, и то без земите на север от реките Арн и Рубикон. Твърде съмнително е самите римляни, казвайки Италия, да са имали предвид някаква определена етническа общност.

Йол — днешният Шершел в Алжир.

Калабрия — доста объркващо за онези, които познават съвременна Италия, но ако сега Калабрия е върхът на „ботуша“, то в античността тя е била петата!

Кампания — баснословно богата и плодородна област, образувала се върху магмени скали с богато вулканично съдържание в почвата. Намира се между Самнийските Апенини и Тосканско (Тиренско) море, като стига на север до Тарацина, а на юг до Неаполския залив. Напоявана от реките Лирис, Волтурн, Калор, Кланий и Сарн, Кампания се превръща в най-обширната и най-развитата област в цяла Италия. Колонизирана отрано от гърците, впоследствие попада под етруско владичество. По-късно населението се обединява със самнитите, за да премине най-накрая под римска власт. Гръцките и самнитските елементи винаги са превръщали Кампания в съмнителен съюзник и в продължение на столетия в областта избухват бунтове и въстания.

Градовете Капуа, Теанум, Сидициум, Венафрум, Ацере, Нола и Интерама са важни търговски и административни центрове навътре в полуострова, докато пристанищата в ПUTEОЛИ, Неапол, Херкулан, Сурентум и Стабие нямат равни по целия останал западен бряг на Италия. ПUTEОЛИ е най-голямото и оживено пристанище в цяла Италия. През областта преминават Кампанският, Апиевият и Латинският път.

Кампус — най-общо равнина, обширно равно пространство.

Кана — апулейски град на брега на река Ауфидиус. На това място в 216 г. пр.Хр. Ханибал начело на картагенската си армия нанася съкрушително поражение на римските легиони, предвождани от Луций Емилий Павел и Гай Теренций Варон. До битката при Араузио в 105 г.пр.Хр. това се смята за най-голямата военна катастрофа на Рим. Загиват между тридесет и шейсет хиляди души. Оцелелите са били принудени да минат под хомота.

Капите цензи — буквално „глава от населението“. Терминът се използва за всички онези римски граждани, които са лишени от възможността да се причислят, към която и да е от петте икономически състоятелни класи и затова са били практически неспособни да участват с гласа си в работата на центуриатните комиции. Понеже по-голямата част от капите цензи както по произход, така и по местоживеене са били градско население, те принадлежали предимно към четирите градски триби, а това не им давало възможност да участват активно и в трибутните комиции, и в плебейското събрание (вж. още пролетарии).

Капитолий — Капитолийският хълм, един от седемте хълма, върху които лежи Рим, и единственият, върху който се издигат предимно култови и обществени сгради. Но въпреки че по времето на Гай Марий на върха на хълма е нямало нито един частен дом, в полите му вече са били построени първите богаташки къщи — най-скъпите в цял Рим. Самият Гай Марий също е живял в подножието на Капитолия.

Капуа — най-важният град във вътрешността на Кампания. Бунтовете на неговите граждани и неизпълнените обещания към Рим представляват цяла история и са причината за необичайно жестоките репресии от страна на римляните. С вековете Капуа напълно се лишава от изключително плодородните си обществени земи, които се превръщат в ядрото на кампанската агер публикус и са включвали така например фалернските лозя, от които се прави прочутото фалернско

вино. По времето на Гай Марий благополучието на Капуа е зависело от многобройните тренировъчни лагери около града, в школите за гладиатори и началните пунктове на търговията с роби. Всъщност поминъкът на цялото население на Капуа е било снабдяването на всички тези огромни по своите мащаби институции.

Карбункул — скъпоценният камък рубин. Думата се е използвала и за червен гранат.

Карина — един от най-люксовите квартали в Рим. Разполага се върху северната могила на Опейския хълм и върху западните му склонове. Започва от Велия — в горния край на Форум Романум — и стига до Кливус Пулиус.

Карнските Алпи — с това име съм обозначила онази част от Алпите, която опасва Северна Италия откъм изток и заобикаля крайбрежните градове Тергесте и Аквилея. По принцип римляните наричат тези планини Юлиански Алпи, а името Карнски Алпи се е използвало за днешния Тирол в Австрия. Но аз самата не можах да открия никакво свидетелство, че преди диктатора Гай Юлий Цезар друг от фамилията Юлии е могъл да има планина, кръстена на него, което естествено ме кара да смятам, че преди диктатора Гай Юлий Цезар Юлианските Алпи са се наричали другояче. И тъй като в изворите не съм се сблъскала с друго наименование (което не значи, че такова не е съществувало — просто аз не съм го открила), разширих топонима Карнски Алпи и върху Юлианските.

Карнуги — едно от най-големите и могъщи племенни обединения в Галия. Земите им са се разпростирали по течението на река Лигер приблизително между вливането на Карис и точката, която съвпада по географска дължина с днешния Париж. Една от причините за превъзходството на карнугите над останалите галски племена е, че именно в техните земи са се намирили както култовите им средища, така и школите, в които са се обучавали друидите на цяла Галия.

Карцер — тъмница. Другото име на Тулианума е било просто Карцер.

Кастор — по-висшият от боговете — близнаци Кастор и Полукс (на гръцки Кастор и Полидевк), познати още и като Диоскурите. Техният храм на Форум Романум е достатъчно внушителен по размери и в същото време достатъчно стар, за да покаже, че култът към тези богове се е разпространил най-късно в царската епоха. Което подсказва,

че на тях не може да се гледа единствено като на заемка от гръцката митология, както например е случаят с Аполон. Може би причината за тяхното особено почитане в Рим (твърде вероятно е впоследствие римляните да са ги отъждествявали малко или много с ларите) се корени в самия факт, че и Ромул, и Рем, основателите на Рим, също са били близнаци.

Квадрига — колесница, теглена от четири коня.

Квестор — най-ниското звено, съставляващо сенаторския курсус хонорум. По времето на Гай Марий да бъдеш избран за квестор, не означавало, че автоматически ставаш член на Сената; това не пречело обаче на традиционната практика цензорите да допускат всички квестори в състава на сенаторите. Точният брой на квесторите, избирани за една година, засега все още не е ясен, но е бил навярно между дванадесет и шестнадесет. Възрастта, на която се приемало за препоръчително човек да се кандидатира за квестор, била тридесет години, колкото били нужни и за влизане в Сената. Основните задължения на квестора били фискални. За него съществували няколко възможности: да му бъде връчена римската хазна или някоя от по-незначителните държавни съкровищници, да бъде натоварен със събирането на търговските и пристанищните мита (по времето на Марий за подобна дейност са били необходими поне трима квестори — един за Остия, един за Путеоли и един за всички останали пристанища) или да бъде пратен да съблюдава финансите в някоя от римските провинции. Новоизбраният консул, за когото се знае, че на другата година ще управлява някоя от провинциите, имал правото лично да посочи името на човек, когото би желал да има за свой квестор — това било знак на личен престиж за всеки кандидат за квесторския пост и със сигурност му гарантирало избирането. При обикновени обстоятелства мандатът на квестора продължавал една година, но ако името на квестора е било предварително посочено от някой от консулите, той бил задължен да остане в управлявана от своя „покровител“ провинция до края на своя консулски или проконсулски мандат. Квесторите встъпвали в длъжност на пети декември.

Квири — един от най-представителните и типични латински богове. Квири бил божественото въплъщение на една определена идея. Навярно произходът му е повече сабински, отколкото латински, защото домът му се е намирал на Квириналския хълм, а там от самото

начало е съществувало сабинско селище. По-късно хълмът влязъл в пределите на латинския град на Ромул, а бог Квирин се омесил с бог Ромул. Кой точно е бил Квирин и какво е представлявал, никой не знае, но се смята, че е бил въплъщението на самото римско гражданство, богът на всички римляни, взети в едно. Личният му жрец, фламен Квириналис, бил един от тримата върховни фламини, а в чест на самия Квирин имало празненства — т.нар. Квириналия. Пред входа на храма му се издигали две миртови дървета — едното символизирило патрициите, а другото — плебеите.

Квирити — римските цивилни граждани. Това, което не знаем, е дали терминът „квирити“ не е използван конкретно за хора, които никога не са служили в армията; една бележка в спомените на Гай Юлий Цезар ни подсказва, че може би става дума точно за такива: в един случай той нарекъл разбунтувалите се войници квирити, с което изразил такова дълбоко презрение, че те веднага го помолили за прошка. Тъй или иначе, между времето на Гай и Марий и това на Гай Юлий Цезар настъпили много промени и затова ми се ще да вярвам, че в годините, в които се развива действието на книгата ми, определението „квирити“ е звучало като израз на уважение.

Келти — терминът е повече съвременен, отколкото античен и се отнася най-общо за варварската раса, която изниква от Централна и Северна Европа през първите векове на последното хилядолетие преди Христа. От 500 г. пр.Хр. нататък келтите се опитват да завладеят земите по европейските брегове на Средиземноморието. Но ако успяват в Испания и Галия, то от Италия и Гърция биват изтласкани обратно. Въпреки това отделни келтски групи и племена се разселват в Северна Италия, Македония, Тесалия, Илирик и Мизия, където постепенно се омесват с местното население. В Галатия в централна Мала Азия се е говорело на келтски много векове след Христа (вж. Брен (2)). Като раса келтите са се различавали от германците, но пък и в много отношения са си близки. Самите те обаче са се смятали за отделен народ. В келтските наречия има известни прилики с латинския език. Римляните рядко са използвали думата „келт“ — казвали са „гал“.

Келтибери — онези представители на келтската раса, които преминават Пиренеите и се настаняват в Испания — предимно в централните, западните и северозападните ѝ части. По времето на Гай

Марий те до такава степен били усвоили земите си, че римляните ги смятали за туземци.

Керкина, остров — днешна Керкина, остров близо до брега на Тунис. На него е била създадена от Гай Марий първата колония за ветерани. Бащата на диктатора Гай Юлий Цезар е бил пратен от Марий в Керкина, за да организира новосъздадените селища.

Кимври — голямо германско племенно обединение, населявало до около 120 г. пр.Хр. северната половина на Херсонес Кимврийски. Огромно природно бедствие ги принуждава да напуснат родните си места и заедно с южните си съседи, тевтоните, да започнат великото си преселение в търсене на нова родина. В продължение на близо двадесет години изминават хиляди километри, за да се окажат най-накрая лице в лице с римляните и Гай Марий.

Класи — петте икономически състоятелни съсловия, на които се делят римските граждани. За да бъдеш вписан в редиците на едно или друго, трябвало е да разполагаш със сигурен и постоянен източник на доходи. Най-богатите римляни са се включвали в първата класа, най-бедните — в петата. Пролетариите не са принадлежали към нито една от петте класи.

Клиvus — улица под силен наклон. В Рим, който е изграден в огромната си част върху хълмове, такива е имало много.

Клиент — на латински „клиенс“. Терминът се използва да обозначи свободен човек или освободен роб (не е задължително да бъде римски гражданин), обвързан чрез лични задължения към друг човек, наречен патрон („патронус“). Клиентът тържествено дава обет, че навсякъде и във всичко ще защитава интересите на своя патрон, както и че ще изпълнява неговите желания в замяна на услугите, които получава от него (най-вече парична помощ, даване на служба, застъпничество пред съда). Всеки освободен роб автоматически се превръща в клиент на бившия си господар, освен ако той самият изрично не го освободи от това му задължение, което се случва изключително рядко. Отношенията между клиента и патрона са изключително въз основа личния морал на клиента, за когото е въпрос на чест да изпълнява своите задължения. Да си нечий клиент, не означава непременно, че сам не можеш да бъдеш патрон; по-скоро означава, че твоите клиенти се превръщат в клиенти и на патрона ти. Създадени са закони, определящи правните отношения между патрона

и неговия клиент, когато той е чужденец, както и такива, в които се изясняват отношенията към цели царства и народи, приели Рим за свой патрон. Съществува закон, според който всеки патрон е длъжен да заплати откуп за свой отвлечен клиент — ако той е римски гражданин — и това е била една от причините в Средиземно море да процъфтява пиратството. Стига се дотам, че клиентела на даден римлянин може да бъде цял град, дори цял един народ.

Клиент — Владетел — чуждестранен монарх, който е поел лично задължение към Рим, а понякога и към отделен римски гражданин, обявявайки го така за свой патрон и покровител. Изразът „приятел и съюзник на римския народ“ доказва именно установяването на клиентни отношения.

Клитумн, река — река в Италия, областта Умбрия.

Клоака — канал, особено подземен. Без никакво съмнение още в ранната си история Рим е разполагал с изключително гъста канализационна мрежа. Тит Ливий съобщава, че когато в 390 г. пр.Хр. галите буквално сринали Рим със земята, при възстановяването му градът не бил построен както трябва. Понеже Сенатът се страхувал плебейското съсловие да не изпълни закана си да се пресели във Вейи, принуден бил да склони на всички условия, които плебеите поставили, включително и това те да определят новия градоустройствен план. Получило се така, че докато в стария град улиците били широки и минавали върху основните артерии на канализацията, то в новия те се стеснили, започнали да криволичат и така над каналите били построени къщи.

Клоака Максима — канализационната мрежа, отводняваща Субура, горната част на Есквилин, Капитолия, Форум Романум и Велабрума. Водите ѝ се изливали в Тибър между Емилиевия мост и Дървения мост, по-близо до първия. Първите канали всъщност следвали коритото на някогашната река Спинон.

Клоака Нодина — канализационната мрежа, отводняваща Палатин, долната част на Есквилин, Опийското възвишение, района около Големия цирк и част от Авентин. Следва коритото на някогашната река Нодина и нейните притоци и се влива в Тибър точно над Дървения мост.

Клоака Петрония — канализационната мрежа, отводняваща Виминал, Квиринал и Марсово поле и следваща коритото на

някагашната река Петрония и притоците ѝ. Вливала се в Тибър точно над остров Тибър. От тази точка надолу по течението Тибър ставал опасен за плуване.

Коански — думата идва от остров Кос срещу брега на Мала Азия, един от Спорадите. Прилагателното „коански“ всъщност се прикачвало на стоката, с чийто износ се славел островът — коанската коприна. Тя не била същинска, а дива коприна (същинска коприна се появява едва по време на ранната империя). Коанската коприна била особено ценена от проститутките, заради което и от един момент нататък започнали да ги наричат коанки.

Когномен — последното име, което мъжът римлянин си слага, за да се отличи от носещите същото лично и фамилно име като него. В някои фамилии станало необходимост човек да притежава повече от един когномен — да вземем например Квинт Цецилий Метел Пий Сципион Назика! Когноменът обикновено подчертавал някоя типична черта във физиката или характера му — например големи уши, плоски стъпала, гърбица — или увековечавал някой боен подвиг — така в рода на Цецилии Метелите срещаме Далматик, Балеарик, Нумидик. Много от когномените имали саркастичен смисъл и в този случай си проличавала хорската находчивост.

Колегия — най-общо група хора, обединили се на принципа на нещо общо между тях. Така например съществуват жречески колегии, политически колегии като тази на народните трибуни, религиозни колегии като тази на ликторите, както и колегии на работещите в определен отрасъл. Създават се и своеобразни групи от хора, произлизащи от всички слоеве на населението (включително и роби), които се събират в колегии, за да бдят над римските кръстопътища и да организират годишните празници на кръстопътищата, т.нар. Компиталии.

Комиции — виж „събрание, народно“.

Комум — днешно Комо в Северна Италия.

Кондемно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели да признаят обвиняемия за виновен. Другата дума е ДАМНО.

Конници — Еквитес, членове на Ордо еквестер (конническото съсловие). Съсловие то се появило, когато римските царе привикали най-богатите жители на града в специално сформирания конница, в

която между другото конете се издържали за сметка на обществената хазна. В онази епоха конете били изключително рядко явление за Италия и в същото време непосилно скъпи. В края на царския период, когато се установила републиката, в конницата влизали хиляда и осемстотин души, разпределени в осемнадесет центурии. С разрастването на републиката нараствал и броят на конниците, но новопостъпилите в конницата трябвало сами да си купуват конете и да осигуряват издръжката им; хиляда и осемстотинте души, които пазели т.нар. „обществен кон“, се превърнали в най-старшият клон на конническото съсловие. Тъй или иначе в началото на втори век пр.Хр. Рим престанал да се грижи за конницата си — задължението по нейното организиране се прехвърлило у съюзниците му — и конническото съсловие се превърнало в обществена единица от изключително социален и икономически характер и първоначалният му смисъл на определена войскова част постепенно се изгубил напълно. Принадлежността към конническото съсловие започнала да се определя от цензорите на имуществен принцип и докато осемнадесетте центурии, пазещи „обществения кон“, си оставали от по сто души всяка, останалите (седемдесет и една на брой) започнали да наброяват все повече и повече членове, така че всеки, който достигне конническия ценз, да бъде включен в първата имуществена класа. До 123 г. пр.Хр. самите сенатори продължавали да се смятат за членове на Ордо еквестер; образуват отделно съсловие от триста души при Гай Гракх. Синовете им обаче, както и всички мъже във фамилията им, които не били членове на Сената, продължавали да бъдат конници.

За да бъдеш приет в конническото съсловие според ценза (за целта се организирал специален трибунал на Форум Романум), трябвало да притежаваш под формата на поземлена или друга собственост годишни доходи на стойност 400 000 сестерции. Въпреки че това правило не се спазвало стриктно, някои цензори настоявали периодично хиляда и осемстотинте конници, държащи „обществения кон“, да минават публично на парад, за да се провери дали се грижат както подобава за конете си. Парадът на обществения кон се провеждал най-вероятно на юлските иди, като цензорите седели на специално приготвената трибуна пред храма на Кастор и Полукс, а хиляда и осемстотинте конници минавали един подир друг пред тях, водейки конете си за поводите.

От времето на Гай Гракх до края на републиката в ръцете на конниците ту преминавала, ту отново им се изплъзвала властта над съдилищата, произнасящи се върху обвиненията в дребна измяна или злоупотреби в провинциите, отправяни срещу сенаторите, което естествено довеждало двете съсловия до чести търкания. Нищо не можело да възпре един конник, получаващ достатъчни доходи, за да влезе в Сената, да превърне това в реалност; единствената причина, която въздържала мнозинството конници от подобни аспирации, била любовта им към търговията, която си оставала забранен плод за сенаторите. В конническото съсловие (получило официално названието си при Гай Гракх) винаги предпочитали силните усещания в деловата сфера пред тези в политическата.

Консул — най-висшият римски магистрат, притежаващ империум. Консулската длъжност (или „консулството“ — да не се бърка със съвременното значение на думата на дипломатическо представителство) се е считала за връх в политическата кариера, последната стъпка от курсус хонорум. Всяка година центуриатните комиции са избирали за срок пак от една година двама консули. Първият сенатор — онзи, който най-напред си е спечелел одобрението на мнозинството от центуриите — получава и правото на фасциите за месец януари, което най-общо означава, че през това време управлява той, а колегата му само го придружава при изпълнението на задълженията му и чака своя ред да го замести през февруари (и т.н.). Консулите встъпват в длъжност в самото начало на Новата година, на първи януари. Всеки от консулите се обкръжава с дванадесет ликтори, но само придружаващите действително управляващия в момента имат право да носят фасции. По времето на Гай Марий за консули са били избирани както патриции, така и плебеи, при условие че двама патриции не могат да бъдат консули едновременно. Приема се, че най-подходящата възраст за консула е четиридесет и две години, дванайсет години след като е стъпил за пръв път в Сената. Консулският империум е бил практически безграничен. Властта му се е разпростирала не само в рамките на града, но и из цяла Италия, както и в отвъдморските провинции и консултът винаги е можел да заповядва на провинциалните управители — проконсули. Също така консултът е можел да застава начело на всяка една армия.

Консуларен — определение за всеки, който някога е бил консул. В Сената се е ползвал с почит от страна на колегите си и винаги е бил приканван да говори преди останалите сенатори. В случай на нужда Сенатът винаги е можел да му връчи управлението на някоя провинция. Би могъл да поеме и други задължения, като например снабдяването на града със зърно.

Консултум (мн.ч. — консулта) — думата, с която са се наричали сенатските укази. Подобни укази не са имали силата на закон; за да се превърне в закон, консултумът е трябвало да бъде представен за гласуване пред трибутните комиции или пред плебейското събрание, които решавали дали да го приемат, или отхвърлят. И все пак имало много консулта, които не са били поставяни за гласуване пред народа и все пак са се ползвали с тежест на закон; такива са били решенията на Сената относно това, кой ще управлява дадена провинция, дали да се обяви война, или да се продължи вече започната, кой ще получи командването на дадена армия. Обикновено външните дела на републиката са се водели единствено от Сената, без да е имало нужда решенията му да бъдат подлагани на обсъждане от народа.

Контуберналис — латинският термин за кадет — най-низшият офицерски чин в армията, без да се включват центурионите; никой центурион не може да бъде кадет. Центурионите са опитни, практически професионални войници.

Конфареацио — най-старата и стриктната от трите форми на бракосъчетание, прието в римското общество. По времето на Гай Марий само някои патриции продължавали да се придържат към нея — във всеки случай далеч не всички, след като това няма отношение към съсловната им принадлежност. Според закона при такава форма на брак младоженката минава от ръцете на баща си право в ръцете на съпруга си, без да ѝ бъде оставена ни най-малка свобода или самостоятелност. Това е и една от причините конфареациото да не бъде популярно, тъй като другите форми на бракосъчетание позволявали на жената по-голям контрол над зестрата ѝ и собствените ѝ дела. Другата причина се състои в трудностите, пред които се виждат изправени желаещите развод. На развода (дифареацио) се гледало като на нещо изключително неприятно, отнемащо излишно енергия за решаването на религиозните и правни проблеми, които създава. Поради това и всеки е гледал да го избягва, освен при твърде наложителни обстоятелства.

Концио (мн.ч. — конционес) — предварително заседание, на което и да е от трите народни събрания, където се обсъждат повторно вече приети закони и се решава дали ще бъде гласувано тяхната отмяна или не. Подобно заседание може да бъде свикано единствено от магистрат, който има правото да свика и съответното народно събрание — центуриатните или трибутните комиции (и съответно техните предварителни заседания) се свикват от консул или претор, а плебейското събрание — единствено от народен трибун.

Корона — венец или корона. Терминът се е използвал обикновено за най-високите войнски почести. Според значението и стойността им короните се разделят на няколко:

Корона Граминея — венец от трева, който се връчва на човека, спасил от гибел цял легион или — в изключителни случаи — цяла армия.

Корона Цивика — „гражданският“ венец, изплетен от обикновени дъбови листа. Връчвал се е на онези, които са спасили живота на бойни другари и не са отстъпили нито крачка от тях до самия край на сражението.

Корона Аврея — първата от по-скромните по своя смисъл награди (която е била с доста по-голяма материална стойност от предните две, което показва, че е била въведена значително по-късно). Златна корона, връчвана на победителя в единична хватка с врага и на онзи, който не е отстъпил по време на бой.

Корона Муралис — назъбена златна корона, връчвана на онзи, който при щурм на вражески град пръв прехвърли крепостните стени.

Корона Навалис — златна корона, украсена с фигурки на корабни носове, връчвана за проявена храброст по време на морско сражение.

Корона Валарис — златна корона, връчвана на първия, прехвърлил палисадите на вражи укрепен лагер.

Котабус — игра, с която са се забавлявали сътрапезниците в триклиния. Всеки бъркал в утайката на виното си и замервал с гъстата течност специално приготвени за целта плосък съд. Целта била в полученото се петно да се образуват най-много лъчи, но каква точно е била техниката, не знаем.

Кохорта — основна тактическа единица в римския легион, включваща шест центурии. Освен в необичайни обстоятелства легионът се състои от десет кохорти. Обикновено, когато една римска

армия наброява до три-четири легиона, живата ѝ сила се изчислява не в легиони, а в кохорти.

Кулибония — латинска мръсна дума, която според д-р Дж. Н. Адамс означавала проститутка, предлагаща на клиентите си анален секс; оттам и играта на думи, която си прави Публий Рутилий Руф с боните.

Кулус — основната латинска дума за анус.

Кума — първата гръцка колония в Италия, основана в началото на осми век пр.Хр. Намирала се на брега на нос Мизенум и по времето на Римската република се славела като морски курорт.

Кунум Лингере — доста груб латински израз, означаващ „да лижеш женски гениталии“.

Кунус — латинска мръсна дума, звучаща също толкова грубо, колкото и нашенската „путка“. Това и означавала.

Куратор Аноне — човекът, отговарящ за снабдяването на Рим със зърно от провинциите.

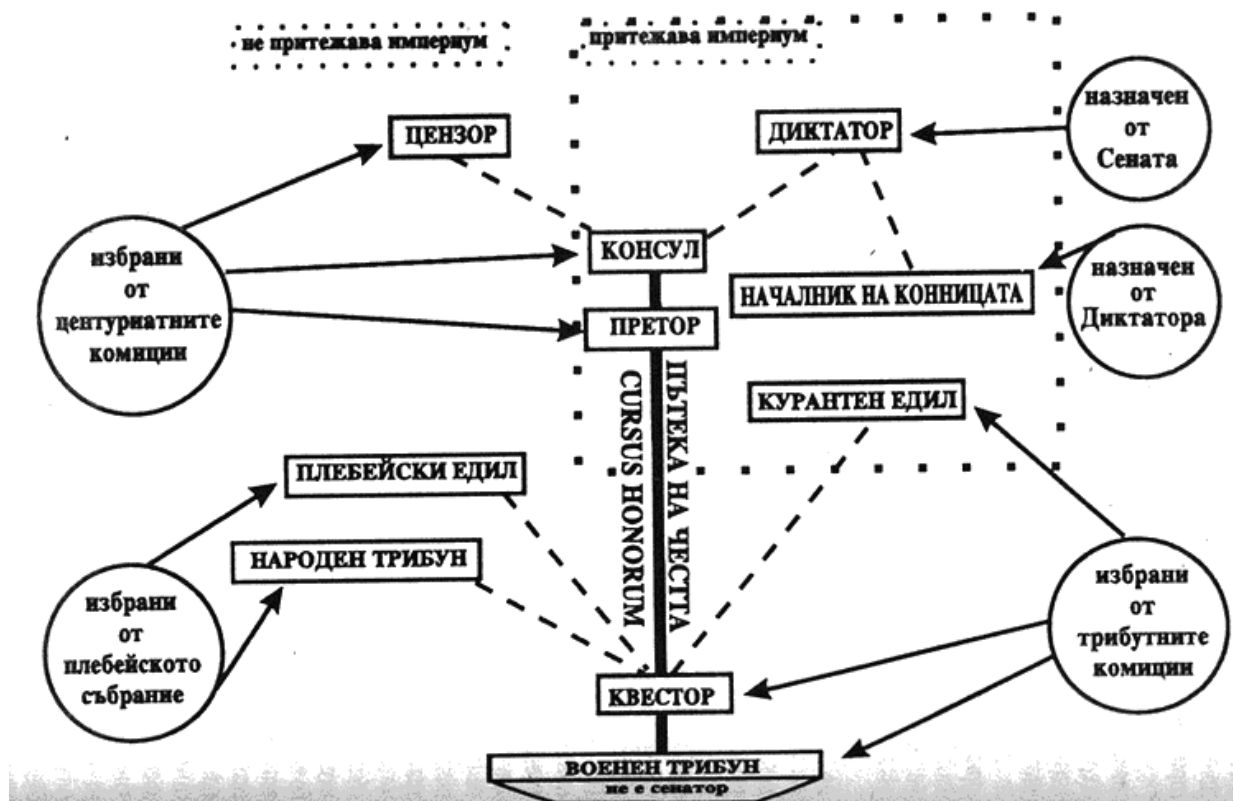
Куриатен стол — на латински, села курулис. Стол от слонова кост, пазен изключително за висшите римски магистрати; куриатният едил например можел да седи на такъв, но не и плебейският. Преторът и консултът също имали своите куриатни столове. Заедно с ликторите това бил вторият признак, по който си личало, че дадена личност е удостоена с империум. По принцип куриатните столове били изкусно издялвани, с крака, извити във формата на широко X; имали само две доста ниски облегалки за ръцете, без друга за гърба. Римлянинът, облечен в тога, седял винаги изправен и пестял жестовете и движенията си, да не би да размести опасаната с труд около рамената, едната му ръка и гърба му дреха.

Курия (мн.ч. — курие) — първоначално курията била една от тридесетте основни административни единици, на които били разделени римляните, преди да се образуват трибите и класите. Представлявали практически отделни кланове, които се събирали в специални помещения; всяка курия била оглавявана от своя курио, или главатар, който бил избран до живот. Залите за събрания, т.нар. курие ветерес, били накачулени една до друга на самия край на палатинския Палаций, точно над Триумфалния път. Макар и изгубили първоначалния си смисъл, куриете далеч не били забравени, дори напротив. Имало случаи, например осиновяването на патрицианско

момче от плебейско семейство или прехвърлянето на империум върху някой висш магистрат според лекс куриата, когато са се свиквали някогашните куриатни комиции, в които всяка курия бива представена от по един ликтор.

Курия Хостилия — зданието, в което заседава Сенатът. Смята се, че е било построено от цар Тулий Хостилий, третият римски цар, откъдето и името му („сградата за събрания на Хостилий“).

Курсус Хонорум — „пътеката на честта“. Ако човек си постави за цел да стигне до консулския пост, то той трябва да преодолее няколко стъпала: първо, да бъде допуснат до Сената (или като се кандидатира и бъде избран за квестор, или според съгласието на двамата цензори, които по времето на Гай Марий все още имали решаващата дума); второ, дори да е бил избран за сенатор по втория начин, да служи като квестор; трето, да се кандидатира за претор и чак тогава да посегне и към консулството. Четирите стъпала — сенатор, квестор, претор, консул — представляват, най-общо казано, курсус хонорум. Нито едилската (независимо дали става дума за куриатен или плебейски едил), нито трибунската длъжност се считали за част от курсус хонорум, но повечето имащи аспирации към консулската длъжност твърде добре си давали сметка, че за да се надяват на успех при изборите, трябва да са си спечелили име като народен трибун или едил. Цензорската длъжност, давана само на хора, били вече консули, също не се смятала за част от курсус хонорум (вж. магистрати).

Кълчица — груба тъкан от слепнали се влакна, която в древността се извличала от кленовия „памук“ или от най-жилавата част на леноното стъбло. Използвали се за уплътняване, но най-вече за фитили за лампа.

Ланувиум — днешно Ланувио.

Лар, Лари (лат.мн.ч. — ларес) — ларите били сред „най-римските“ от всички божества и не притежавали нито форма, нито пол, нито митология, нито дори имали установен брой. Били най-красноречивият пример за нумина (вж. нумен). Имало различни видове лари, които представлявали обикновено духове — закрилници или пък извор на жизнените сили на определено място в пространството (например кръстопътищата или границите), на определена социална прослойка (като семейството, което винаги си имало някой домашен лар), определена дейност (например мореплаването) или цял един определен народ (така например Рим се смятал за закрилян от своите обществени лари). В епохата на късната република ларите започнали да бъдат изобразявани под формата на малки статуйки като двойка младежи с куче, но е твърде съмнително да се смята, че в мисленето на

римляните ларите наистина са били само двама или че са притежавали точно тази или каквато и да била друга форма — просто непрекъснато усложняващият се живот изисквал и на ларите да бъде лепнат някакъв „етикет“.

Ларес Пермарини — ларите — закрилници на пътуващите по море.

Ларес Преститес — ларите-закрилници на държавата наричали ги още „обществени лари“.

Ларий, езеро — днешното езеро Комо.

Латински права — Определен граждански статут, стоящ по средата между статута на италиански съюзници и този на римските граждани. Радващите се на латински права споделяли много от привилегиите на римските граждани: поделяли поравно с тях военната плячка, можели да сключват договори с граждани и да търсят законова защита за тях, можели да сключват брак с римски граждани и имали право на обжалване на смъртна присъда. В същото време били лишени от правото на суфрагиум, сиреч от правото да участват в каквито и да било избори, както и от правото да участват в съдебните журита. След въстанието във Фрегеле в 125 г. пр.Хр. магистратите в латинските градове и области получили правото да придобиват пълно римско гражданство за себе си и за преките си наследници.

Лациум — онази област в Италия, в която се намирал Рим. Северната ѝ граница бил Тибър, южната — областта навътре от Цирцеи, а на изток граничела със земите на сабините и марсите.

Легат — на латински легатус. Легати се наричали най-висшите членове на римския военен щаб. За да бъде считан за легат, офицерът трябвало да бъде най-малкото сенатор, а често дори бивш консул (по всичко изглежда, че мнозина зрели политически мъже изпитвали непреодолимо влечение към армията и доброволно предлагали услугите си на пълководците, започващи обещаващи кампании). Легатите отговаряли единствено пред главнокомандващия и били по-висши по чин от военните трибуни.

Легион — най-малката единица в римската армия, която можела да води самостоятелно война (въпреки че подобни случаи били редки). По времето на Гай Марий, за да се впусне във военна кампания, римската армия трябвало да се състои най-малкото от четири легиона, но пък и рядко от повече от шест. Единични легиони, които не можели

да разчитат на подкрепления, играели ролята на местни гарнизони в области като Испания, където съпротивата на местните племена била ожесточена, но в доста случаи безпомощна. Легионът наброявал около пет хиляди души войници, разделени на десет кохорти, всяка от тях — на шест центурии. Към тях били прикрепени около хиляда души спомагателни части, които не влизали в сражение, както и сравнително скромни кавалерийски дружини. Всеки легион разполагал изключително със собствена артилерия и материална част. Ако е под върховното командване на консул, се предвожда от военни трибуни, най-много шестима на брой; ако главнокомандващият е бивш консул, легионът се командва или от него самия, или от легат. Редовните офицери били центурионите, по шестдесет и шест на легион. Въпреки че всички войници в легиона живеели в общ лагер, всеки бил разпределен по центурия, а в самата центурия — по групи от по осем души (една центурия всъщност включвала само осемдесет бойци — останалите двадесет души били от спомагателните части, които не влизали в сражение).

Легионер — най-общо войник, служещ в римската армия.

Лекс (мн.ч. — легес) — латинската дума за закон; използвала се понякога и вместо плебисцит, приеман от плебейското събрание. Законът се считал за влязъл в сила в мига, в който текстът му бѐдел изписан върху бронз или камък и поставен в подземията на храма на Сатурн. Логиката обаче подсказва, че престоят на закона в храма на Сатурн не е бил много дълъг, тъй като подземията трудно биха побрали всички таблици, съдържащи текстовете на действащите римски закони — дори по времето на Гай Марий. Още повече, че римската хазна също се пазела под Сатурн. Без никакво съмнение таблиците със законите имали навика да шестват насам-натам из различните храмове в града, преди да се установят за постоянно в едно от няколкото известни нам хранилища.

Лекс Апулея Агрария — първият от двата поземлени закона на Луций Апулей Сатурнин, които имали за цел преразпределението на част от обществения поземлен фонд между ветераните от Мариевите легиони. Този първи закон обхващал земите в Гърция, Македония, Сицилия и Африка. Би било логично да се приеме, че всички тези територии са били римско притежание от по-дълго време, но дотогава на тях се е гледало като на второстепенен проблем.

Лекс Апулея Агрария (секунда) — нарекла съм този закон „втори“ просто за по-удобно — така хем ще подчертая разликата между него и първия аграрен закон, прокаран от Сатурнин, хем ще спестя на непросветения в римското право читател пълното латинско название на законопроекта. Текстът на втория закон включвал клетвата за вярност и именно той бил причината за разгорещените дебати в Сената, предизвикани от нечии накърнени интереси. Какви точно са били тези интереси, и до днес се водят спорове из академичните среди. Аз самата съм си избрала за най-вероятна причина за споровете фактът, че оспорваните земи в Трансалпийска Галия и Близка Испания са били сравнително отскоро завзети и са били обект на ламтежите както на многобройните търговски съдружия, така и на едрите скотовъдци, които навярно са плели дългогодишни интриги новозавоюваните плодородни земи да им бъдат дадени на тях. Подобна хипотеза се потвърждава и от традиционното мислене у древните, че Западът е изключително богат на залежи на руди и минерали. Мисълта, че точно тези богати земи ще отидат за ветераните — пролетарии, навярно би се видяла на мнозина непоносима.

Лекс Апулея де Майестате — законът за държавната измяна, прокаран от Сатурнин по време на първия му мандат като народен трибун. Отнемал контрола над съда за държавна измяна от компетенцията на центуриатните комиции, тъй като при подобно положение било практически невъзможно да се повдигне обвинение срещу когото и да било, освен ако заподозреният сам не признае публично, че се е надигнал на война срещу Рим. Законът се занимавал и с различните степени на държавна измяна, без да забравя казусите с онези деяния, считани най-общо за „дребна измяна“. На конническото съсловие било връчено организирането на специален съд (квестио), който имал за задача изслушването единствено на дела, свързани с държавна измяна. В този съд и заседатели, и председател били единствено конници.

Лекс Апулея Фрументария — Сатурниновият закон за зърнените храни, който съм решила, че е бил приет по време на втория му мандат като народен трибун. След като почти четири години в Сицилия не затихва Второто въстание на робите, възможно е в Рим да е настъпила осезателна липса на зърно. Друга причина да смятам, че законът е приет през втория мандат на Сатурнин, са сведенията, с които

разполагаме, че точно тогава той започва най-целенасочено да ухажва бедните слоеве в града.

Лекс Вилия Аналис — прокаран в 180 г. пр.Хр. от народния трибун Луций Вилий. Посочвал определена възрастова граница за заемане куриатните магистратури (най-вероятно тридесет и девет години за претор и четиридесет и две за консул). По всичко личи, че в закона изрично се е държало да измине срок от поне две години между заемането на преторската и консулската длъжност, както и десет години между два последователни консулски мандата на един и същи човек.

Лекс Вокония де Мулиерум Херeditатибус — приет в 169 г. пр.Хр., законът строго ограничавал правото за наследство по завещание на жените. При никакви обстоятелства жена не може да бъде посочена като главен наследник, дори да е единствено дете на покойника — най-близките ѝ роднини от мъжки пол (естествено по бащина линия) я измествали на второ място. Цицерон споменава случай, при който се оспорвал въпросният закон, защото имуществото на покойния не било предварително оценено от ценза; което обаче не попречило на претора (Гай Вер) да лиши дъщерята от каквото и да било наследство. Най-вероятно са съществували начини законът да се заобиколи, защото са останали сведения за поне няколко наследнички от женски пол, които са се сдобили със завидно имущество покрай нечие завещание (например третата жена на Антоний Фулвия). В книгата си съм помогнала на Корнелия, майката на братята Гракхи, да си издейства официалния отказ от наследство на претендента сенатор. Друг възможен казус е при липсата на какъвто и да бил друг роднина по бащина линия покойникът умишлено да не е оставил завещание и в такъв случай според някогашния закон децата му да го наследят, независимо от пола си. Изглежда, решаващата дума по въпроса е имал градският претор, който имал свободата да решава сам как най-добре да постъпи с нечие наследство; по всяка вероятност не е съществувал съд, който да се занимава със законността на завещанията и градският претор се е оказвал последната инстанция.

Лекс Домиция де Сацердоциис — законът бил прокаран в 104 г. пр.Хр. от народния трибун Гней Домиций Ахенобарб и отнемал контрола върху членството в жреческите и авгурските колегии от вече приетите членове, които по традиция избирали новопостъпващите. Според новия закон бъдещите членове и на двете колегии щели да

бъдат избирани на заседание на трибутните комиции, при което ще участват представители само на седемнадесет от трибите, изтеглени при жребий.

Лекс Лициния Сумптуария — закон за лукса, прокаран от някой си Лициний Крас около 143 г. пр.Хр. Забранявал сервирането на определени ястия на публични банкети, включително стридите и сладководните змиорки. Също така забранявал да се носи прекалено често и фрапантно пурпур.

Лектистерниум — умиловителен религиозен акт, спазван при период на дълбока криза. Скулптурни изображения на най-важните божества се слагали две по две — мъж и жена — на легло, предлагала им се храна и им се отдавала висока почит.

Лемана, езеро — днешното Женевско езеро.

Лернейската Хидра — зловещо създание, убито от Херкулес. Имало седем глави, но щом някоя от тях бивала отсечена, на нейно място мигновено изниквала нова. Оттам думата придобила значението на проблем, който тъкмо изглежда решен веднъж завинаги, когато се налага човек повторно да се справя с него.

Лигер, река — днешната Лоара във Франция.

Лигурия — планинската област, намираща се между реките Арн и Вар и влизаща навътре в сушата до билото на Приморските Алпи и Лигурийските Апенини. Най-оживеното пристанище било Генуа, а най-големият град навътре в сушата — Дертон. Тъй като обработваемата земя била малко, Лигурия била като цяло бедна. Славела се е най-вече с непраната си вълна, от която се шиели качулки и наметала, включително и войнишкият сагум. Другият широко разпространен местен поминък било пиратството.

Ликтор — една от няколкото появили се за пръв път в Рим обществени длъжности. Ликторът служел единствено на Сената и на народа. Съществувала Колегията на ликторите броят на членуващите в нея е неизвестен, но по всяка вероятност достатъчен, за да може да се осигури личният ескорт на всеки от магистратите, притежаващи империум, едновременно извън и вътре в границите на Рим, както и да се изпълняват различни други задачи. Сигурно няма да е пресилено, ако определим броя на ликторите на двеста или триста души. Ликторът трябвало да бъде римски гражданин, но като се имат предвид ниските им заплати, повече от сигурно е, че мнозинството ликтори произлизат

от бедните слоеве — ликторът винаги е зависел от щедростта на онези, които придружавал. В самата колегия ликторите били разделени на групи по десет души (декурии), всяка от които се командвала от т.нар. префект, които от своя страна се подчинявали на няколкото президенти. В рамките на Рим ликторът ходел облечен в бяла тога и нищо друго; извън Рим си слагал пурпурна туника и широк черен пояс, украсен с металически ръб; при погребение се слагала черна тога. За по-удобно върху картата си съм разположила сградата на Колегията на ликторите зад храма на ларите престити, в източния край на Форум Романум, но в действителност за това няма никакви свидетелства.

Лилибеум — главният град в западния край на остров Сицилия.

Лимец — особен сорт пшеница (*Triticum spelta*), от която се получава фино и меко брашно, неизползваемо за месене на хляб, но затова пък било идеално за сладкиши.

Лирус, река — днешната река Гариляно в Италия.

Лихнитес — терминът, използван от Плиний Стари за някакъв скъпоценен камък, открит в Западна Нумидия. В днешно време учените смятат, че става дума за турмалин.

Лугдунум — днешният Лион във Франция.

Лугдунумски проход — името, което избрах за днешния проход Малки Сан Бернар, свързващ Италийска с Трансалпийска Галия. Намирал се на много голяма надморска височина, но хората го знаели и още преди Гай Марий се случвало понякога да го използват. Големият проход Сан Бернар също бил познат на пътниците, но никой не минавал през него. И двата прохода били завардена откъм италийската им страна от келтското племе саласи, което населявало сегашната област Вал Д'аоста.

Луструм — латинската дума, която се използвала да обозначи едновременно петгодишния мандат на цензорите и церемонията, с която цензорите официално приключвали с ценза (преброяването) на римския народ на Марсово поле.

Мавритания — днешно Мароко. По времето на Гай Марий с това име се обозначавал крайният африкански запад. Границата между Мавритания и Нумидия била течението на реката Мулухат, на около 960 км западно от Цирта. Жителите на Мавритания се наричали маври; като раса принадлежали към берберските народи. Столица на страната им

бил град Тингис (днешен Танжер). Управлявали се от царе; по времето на Югуртинските войни мавританският цар се е казвал Бокх.

Мавър — с думата се обозначават берберите, населяващи Мавритания.

Магистрати — представителите на изпълнителната власт в Рим, публично избирани от Сената и народа. Докъм средата на републиканската епоха всички политически мъже, които заемали римските магистратури, трябвало да бъдат членове на Сената (избраните за квестори обикновено били допускани до Сената още при първата цензорска година), което давало определено превъзходство на Сената над народа — превъзходство, което на свой ред народът (в лицето на плебса) щял да неутрализира с присвояването правото на законодателна дейност.

Магистратите представлявали изпълнителното тяло на управлението. Подредени по старшинство, най-нисшият от всички магистрати бил военният трибун, който по принцип не бил навършил дори нужната възраст да бъде приет в Сената, но това не му отнемало правото да се смята за истински магистрат. След него идвал квесторът, а по-нататък народният трибун и плебейският едил. Куриатният едил бил най-нисшият от магистратите, притежаващи империум. Над него стоял преторът, а най-отгоре — консултът. Цензорът заемал специално място, защото макар че като магистрат не притежавал империум, не можел да получи поста си, ако преди това не е бил консул. Във време на голяма опасност Сенатът бил упълномощен да назове един-единствен магистрат, надарен с безгранична власт — диктатор. Диктаторът управлявал в период само от шест месеца, но след изтичането на мандата си не бил задължен да се отчита пред никого и за нищо, извършено от него или по негово нареждане по време на управлението си. Самият диктатор лично назначавал началника на конницата, който бил дясната му ръка в управлението и практически главнокомандващ.

Майестас минута — буквално „дребна измяна“, наричана така, за да се направи разлика от случаите, когато човек се лишава от римското си гражданство и се счита за официално обявил война на Рим. Пръв Луций Апулей Сатурнин при първия си мандат като народен трибун в 103 г. пр.Хр. сложил майестас минута в таблиците със закони и организирил специалните съдилища (квестио) да изслушват обвиненията в подобно престъпление, считано за криминално. В

състава на съдебните заседатели влизали изключително конници, а онези, които се изправяли пред съда, били сенатори. След въвеждането на закона на Сатурнин старата практика обвиненията в държавна измяна — пердуело — да се представят пред центуриатните комиции се прекратила.

Македония — за римлянина от републиканската епоха с този термин се обозначавала територия, далеч по-голяма от това, което представлява днес Македония. Започвала от източния бряг на Адриатическо море, на юг от Далмация, в една определена точка, където се е намирал град Лис; после границата слизала на юг и достигала Епир, а двете най-оживени пристанища на адриатическото крайбрежие, където пристигали повечето от корабите от Италия, били Дирахион (по-късно Драч, днес Дурас в Албания — Б.пр.) и Аполония (близо до дн. Фиери в Албания — Б.пр.). На север Македония граничела с Мизия; границата вървяла на изток по билото на планинската верига, от която извираат Морава, Аксий (Вардар), Стримон (Струма) и Нестос (Места). На юг Македония граничела с гръцка Тесалия, а от другата страна на Нестос била Тракия, като под Македония продължавала да се разбира тясната брегова ивица покрай Егейско море, стигаща чак до Хелеспонта. Македония била досегаема за цивилизацията единствено по протежението на големите реки; често обаче долините на Морава, Аксий, Стримон и Нестос се оказвали широко отворени за варварските племена, нахлуващи от Мизия и Тракия — по времето на Гай Марий особено чести били нахлуванията на келтското племе скордиски и на тракийското племе беси. На юг единствената удобна връзка между Македония и Тесалия бил проходът при долината Темпе. Първоначалните жители на Македония били навярно от германо — келтски произход; с вековете няколко последователни вълни нашественици от дорийски, тракийски и илирийски произход се смесили с автохтонното население. Разделена в продължение на столетия от естествените си топографски бариери на малобройни племена и народи, склонни най-вече да воюват помежду си, Македония се обединила в политическо цяло едва при преките предшественици на Филип II. Именно Филип II и синът му Александър Велики не само извели Македония на световната политическа сцена, но дори ѝ отредили главната роля. След смъртта на Александър Македония била разкъсана от изтощителните династически борби

между претендентите за царския престол, което я превърнала в лесна плячка за Рим. Последният македонски цар Персей загубил окончателно властта си в 167 г. пр.Хр. след разгрома при Пидна от легионите на Емилий Павел. Римските опити за устройването на Македония в самоуправляваща се република се провалили и в 146 г. пр.Хр. Македония била включена в състава на разрастващата се Римска империя в качеството на провинция.

Малака — днешна Малага в Испания.

Мамилианска комисия — специалният съд, свикан от народния трибун Гай Мамилий Лиметан в 109 г. пр.Хр. Бил упълномощен да разследва сделките, които нумидийският цар Югурта се предполагало, че е сключвал в различни години с определени римляни, предимно висши магистрати.

Манипула — старата тактическа единица в римския легион. Състояла се само от две центурии войници и по времето на Гай Марий се оказала твърде малобройна, за да е боеспособна срещу огромните варварски пълчища, с които римляните трябвало да се сблъскат. Затова и Марий я премахнал окончателно като тактическа единица.

Манумисио — акт на даване личната свобода на роб. Буквално означава „изпускам от ръката си“. Ако господарят на роба е римски гражданин, то и освободеният роб автоматично получава римско гражданство и взимал за свое име името на господаря си, прибавяйки го към своето като когномен. Робът можел да получи свободата си по няколко различни начина: като сам се откупи със собствените си спестявания, като получи специалното благоволение на господаря си по повод някое знаменателно събитие, например навършването на пълнолетие на него или на някой от синовете му, като се навършат предварително договорените години служба или според завещанието на покойния господар. Въпреки че пред закона освободеният добивал равни права с бившия си господар, в действителност бивал задължен да се признае за негов клиент, освен ако официално не бъде освободен и от това си задължение. Иначе имал твърде малко случаи да се възползва истински от получената свобода, защото по закон се включвал в състава на някоя от двете (от общо четирите) градски триби — Есквилина или Субурана и по този начин личният му глас практически нищо не означавал пред трибутните комиции; почти задължителната за всеки освободен малоимотност не му позволявала да се запише и в някоя от

петте икономически състоятелни класи, което му отнемало възможността да гласува и в центуриатните комиции. Тъй или иначе, повечето роби в Рим мечтаели някой ден да бъдат освободени не толкова заради собствения си интерес, колкото заради децата си. Щом един роб получил свободата си, той започвал да се нарича официално „освобожденец“ и до края на живота си носел върху главата си малка, конусовидна шапчица, наричана „шапчицата на свободата“.

Маркомани — едно от трите негермански племена, участвали в германското преселение от 120 г. пр.Хр. Маркоманите били келти, близки до бойците от Бойохемум и прародината им била по горното течение на Елба в днешна Чехия. Присъединили се към кимврите и тевтоните около седмата година на голямото преселение — 113 г. пр.Хр.

Марси — един от най-многобройните народи, населяващи Италия в древността. Марсите живеели около езерото Фуцине, което им принадлежало изцяло. Поселенията им стигали чак до най-високите части на Апенините. Марсите контролирали планинските проходи откъм западната им страна — от страната на Рим. Историята показва, че са били винаги лоялни към Рим и никога не са се съюзявали нито със самнитите, нито с Ханибал. Били войнолюбиви, радвали се на големи богатства и се знае, че са възприели латинския език рано. Главният град в областта бил Марувиум; Алба Фуценс, надвишаващ го и по брой на жителите си, и по икономическо значение, бил колония, основана от римляните на марска територия и се ползвал със статут на латински град. Марсите почитали змиите и се славели като змиеукротители.

Марсово поле — намира се на север от Сервиевите стени, на юг е заградено от Капитолия, на изток — от Пинцийския хълм, а от всички други страни е заобиколено от голямата извивка на Тибър. На Марсово поле са се настанявали на лагер легионите, чиито пълководци са очаквали своя триумф, а през останалото време са се провеждали упражнението по бойна подготовка на римските юноши. Там са се намирали и конюшните на конете, използвани в надбягванията с колесници, провеждали са се събранията на центуриатните комиции и се е водела голяма част от търговията в града. Неизползваните площи са били превърнати в обществени паркове и градини. Марсово поле е пресечено от юг на север от Вия Лата (Фламиниевия път).

Марта — сирийската гадателка, която предрекла, че Гай Марий ще бъде римски консул седем пъти поред, преди той да е бил избран

дори веднъж. Накарала Марий да ѝ обещае, че ще я вземе със себе си в Рим, където до смъртта си живяла в неговия дом и скандализирала жителите на града с боядисаната си в пурпур носилка. Втората част на предсказанието ѝ, а именно, че племенникът на Мариевата съпруга Юлия ще стане още по-велик от своя чичо, е чисто моя измислица; подобно предсказание ми беше нужно, за да придам повече логика на събития, които ще има да се случват в друга книга.

Масилия — днешна Марсилия. Това великолепно пристанище в южна Трансалпийска Галия, намиращо се недалеч от устието на река Родан, било основано от гръцки колонисти около 600 г. пр.Хр. Масилиотите, както се наричали жителите на града, скоро прокарали търговски пътища към вътрешността на Галия, по които се осъществявал и културен обмен. Така станало възможно относителното елинизирание на галските племена, живеещи в близост до търговските пътища — нещо, което важи особено за волките тестосаги от Толоза, лигурите от Никея и Порт Херкулис Монеци (днешните Ница и Монако), както и някои други племена, живеещи по долното течение на Родан. Масилиотите донесли със себе си в Галия лозята и маслината. Жителите на града бързо установили реалния потенциал на Рим и по времето на Втората пуническа война се съюзили с него против Картаген. Именно жалванията на масилиотите от нападенията и издевателствата на кръвожадните салувии от Западна Лигурия подтикнали известната галска експедиция на Гней Домиций Ахенобарб в 122 г. пр.Хр. и основаването на провинция Трансалпийска Галия.

Мацелум — пазар от сергии на открито.

Медиоланум — днешно Милано.

Ментула — мръсната латинска дума за „пенис“.

Ментулам како — буквално: „Да ти сера на кура!“

Мерда — латинска мръсна дума, която повече се използвала за животински изпражнения, отколкото за човешки.

Метела Калва — сестрата на Луций Цецилий Метел Далматик Понтифекс Максимус и на Квинт Цецилий Метел Нумидик. Била жена на Луций Лициний Лукул и майка на братята Лукули. Една от малкото жени от епохата, за които изворите благоволяват да ни съобщят нещо; през целия си живот имала склонност да си избира любовници от низшите обществени прослойки и да обкръжава любовните си афери със скандали.

Миним — яркочервена естествена боя, с която триумфацият пълководец намазвал лицето си, за да заприлича на статуята от теракота на Юпитер Оптимус Максимус.

Минойски — това не е дума, която би използвал един римлянин! Терминът е използван в наше време (най-вероятно е да е бил измислен от сър Артър Еванс), за да се обозначи цивилизацията, появила се на остров Крит и просъществувала в континентална Гърция през голямата част от второто хилядолетие пр.Хр. Сложила съм термина в устата на Сула при един определен разговор единствено в интерес на простотата и яснотата. Без никакво съмнение римляните твърде добре са знаели за съществуването на въпросната цивилизация, но как точно са я наричали, за нас остава тайна.

Митридат — име, характерно за владетелите на Понт. Имало шестима царе на Понт, наричащи се Митридат, последният от които е и най-великият измежду тях. В династията на Митридатидите (както е правилно да я наричаме) твърдели, че са наследници на старите персийски царе, особено на Дарий Велики, но чертите по лицата на мъжете, изобразени върху прекрасните понтийски монети, подхождат повече на германци или тракийци.

Модий — мерна единица за зърно в Рим. Един модий тежал шест килограма.

Моза, река — днешната Мьоза (на холандски Маас).

Монс Генава, проход — как точно са наричали римляните днешния алпийски проход Монженевр, свързващ земите около горното течение на реката Дора Рипария в Италия с тези около горното течение на Дюранс във Франция, не знам. Затова си позволих да латинизирам съвременното френско название на прохода, с което да улесня читателя. Проходът бил навярно най-използваният, защото свързвал Емилиевия с Домициевия път.

Мулухат — днешната река Мулуя.

Мутина — днешният град Модена в Италия.

Мутул — река в централна Нумидия. Все още се водят спорове къде точно се е намирала. За книгата си съм предпочела да се съглася с Atlas of Classical History (ed. Richard J. A. Talbert) и да я изведа към река Баградас.

„*Мъж на войната*“ — Вир милитарис. Използвам думата за човек, който дължи цялата си кариера на службата си в армията и който

е продължил да служи като висш офицер и след като е участвал в задължителния брой военни походи, преди да му бъде разрешено да се оттегли. Подобни личности се впускали в политическата борба, разчитайки на успех пред избирателите си благодарение на славните си военни подвизи. В действителност мнозинството от истинските „мъже на войната“ нехаели за политиката, но правилата в римското общество били такива, че за да получат върховното командване на някоя армия, налагало се да потърсят избирането си поне за претор. Примери за „мъже на войната“ били Гай Марий, Квинт Серторий, Тит Дидий, Гай Помптин, Публий Вентидий и други. Но диктаторът Гай Юлий Цезар например, известен като най-великия римски пълководец на всички времена, никога не е бил „мъж на войната“.

Набедреници — метални пластини, сложени отпред на крака, за да пазят най-вече пищялите. Връзват се с ремъци зад коленете и глезените. Единствени в римската армия подобни са носили центурионите, за които набедрениците били нещо като знак за заеманата служба.

Нагръдник — малка метална плочка, най-често квадратна, но понякога кръгла, изкована от бронз или стомана, която се слагала на гърдите, за да ги предпазва от удар.

Нарбон — днешна Нарбона във Франция.

Народ — формално терминът обхващал всички римски граждани, които не са членове на Сената. В него се включвали както патриции, така и плебеи, както богаташи, така и пролетарии.

Народен трибун — службата на народния трибун се появила скоро след установяването на републиката, когато плебейското съсловие влязло в пълен разрив с патрицианското. Избирани от новосформиралата се институция на плебейското събрание, народните трибуни давали тържествено клетва, че ще се борят за закрилата живота и собствеността на всички членове на плебейското съсловие. До 450 г. пр.Хр. броят на народните трибуни нараснал на десет. По времето на Гай Марий колегията на народните трибуни била истински трън в очите на Сената, не само на патрициите, независимо от това, че всеки народен трибун ставал автоматически сенатор. Според така и ненаписаната черно на бяло римска конституция, формално те не се считали за притежаващи каквато и да е власт, понеже не били избирани от целия народ (сиреч както от плебеите, така и от патрициите). Властта

им обаче се основавала на клетвата, която от своя страна цялото плебейско събрание произнасяло пред тях — а именно, че ще уважава и защитава свещената неприкосновеност на своите избраници. Названието им „трибуни“ навярно се дължи на факта, че в плебейското събрание се гласува според принципа на разделение по триби. Действителната власт на народните трибуни се изразявала в правото им на вето не само върху всички закони, но и върху почти всички сфери на управленческата дейност изобщо: народният трибун можел да наложи своето вето върху решенията и действията на собствените си колеги трибуни, както и върху делата на всеки друг римски магистрат; можел да наложи вето си върху избора на някое от народните събрания, върху сенатските укази, дори върху въпросите, засягащи войната и мира и външната политика. Само диктаторът (и може би интеррексът) стоял над трибунското вето. В границите на своето плебейско събрание народните трибуни били всемогъщи: само те можели да го свикват на всеобщо заседание, само те можели да свикат и заседанията при ограничен състав, на които се обсъждали определени належащи въпроси (тези заседания се знаели като концио); само те можели да прокарват плебисцити и в крайна сметка притежавали правото да наказват със смърт всеки, който се осмелявал да попречи на прокарването на политиката им.

В ранния и средния период от историята на републиката народните трибуни не били членове на Сената, дори и след като с годините си присвоили правото да решават кога да свикват Сената на заседание. Но според приетия около 149 г. пр.Хр. лекс Атиния всеки, който бивал избран за народен трибун, автоматично ставал член на Сената. Това означавало, че да бъдеш избран за народен трибун се превръщало в принципно нов начин да намериш място в Сената — без да се съобразяваш задължително, както било допреди, с цензорите. По времето на Гай Марий на длъжността на народния трибун вече се гледало като на същинска магистратура, но той така и нямало да получи империум. Освен това всички правомощия на народния трибун се ограничавали до първия километричен камък вън от стените на Рим.

Било прието човек да служи само един път като народен трибун, да встъпва в длъжност на десети декември и да сдава властта си на девети декември следващата година. Гай Гракх обаче доказал, че обичаите в случая не били закон, и сполучливо се кандидатира за

втори пореден мандат като народен трибун. Истинската сила на трибунската длъжност се кореняла в правото му на вето, което превръщало функциите му повече в обструктивни, отколкото в инициаторски.

Неапол — една от най-големите и значителни гръцки колонии, основани в Южна Италия, независимо от факта, че попада под римско владичество още в края на трети век пр.Хр. По времето на Ханибаловия поход неаполитанците се оказали достатъчно мъдри да не останат лоялни на Рим и така да си спестят земите, които иначе римляните биха им отнели като наказание. По времето на републиката Неапол бил значително по-малко пристанище от ПUTEОЛИ, но това не пречело търговията в града да процъфтява.

Нектар — питието на боговете. Явно се е правело на основата на мед.

Немавз — днешен Ним във Франция. Намирал се от западната страна на солниците при делтата на Родан и от времето на Гней Домиций Ахенобарб (около 120 г. пр.Хр.) бил свързан с път с град Арелат от източната страна на делтата. Докато чакал германците в 104 г.пр.Хр., Гай Марий се заел с твърде необходимите възстановителни работи по пътя.

Немо — латинската дума за „никой“.

Нефас — латинската дума за „безбожно дело“.

Никомед — име, носено от мнозина царе на Витиния. Имало поне трима или четирима царе с това име — учените и до ден-днешен не могат да определят точно броя им.

Нобил — буквално „благороден“. Думата се използвала за човек, който вече е бил консул, и за преките му наследници; в действителност „нобилитетът“ представлявал изкуствено създадена аристокрация, която да задоволи плебейския стремеж за изравняване с патрицианското съсловие. Появата ѝ е свързана с все по-честата практика за консули да се избират плебеи, които във втората половина от историята на републиката заемали този пост по-често от патрициите. По времето на Гай Марий принадлежността към нобилитета имала огромно значение. Някои съвременни авторитети в науката разширяват смисъла на термина и го използват за всички, които са били претори, без задължително да са достигали до консулска длъжност. аз лично съм предпочела да го огранича в първоначалния му смисъл, водена от

съображението, че колкото повече нобили се нароят, толкова по-малко значение би имало от положението им като такива. Затова в книгата ми нобили са само онези, които принадлежат към фамилията на някой бивш консул.

Номен (мн.ч. — номина) — фамилното име или с други думи името на генса. Корнелий, Юлий, Домиций, Ливий, Марий, Марций, Сулпиций и т.н. са все фамилни имена. Гледала съм да не използвам много често думата генс в книгата си, защото покрай нея и имената ще минат в женски род — казвало се е не генс Юлий, а генс Юлия. За да спестя възможните обърквания на незнаещите латински, съм предпочела да пиша: „фамилията Юлий“ или още по-добре просто „Юлиите“.

Норикум — областта, която в днешно време бихме нарекли Източен Тирол или Югославски Алпи (а защо не просто Словения?). Жителите ѝ се наричали тавриски и били келти. Главният им град бил Норея.

Носилка — представлявала покрита дървена кабинка с четири крака, висящи отдолу, върху които се държала, щом я оставели на земята. От двете ѝ страни стърчали дълги, хоризонтални летви, за които можели да се хванат от четири до осем души носачи. Носилката била изключително бавноподвижна, но затова пък била най-удобното за самия пътник транспортно средство, което древните познавали.

Нуманция — малко градче с около четири хиляди жители келтибери, намиращо се по горното течение на река Дурий в Близка Испания. Нуманция се съпротивлявала успешно срещу няколко различни римски армии и пълководци, които я обсаждали безуспешно, като се почне от времето на Катон Цензор в 195 г. пр.Хр. и се свърши с безплодните опити на Хостилий Манцин в 137 г. пр.Хр. Едва в 135 г. пр.Хр., когато под стените на града се явил Сципион Емилиян и затегнал обръча около него в продължение на осем месеца, защитниците се предали. Сред обсадителите били Югурта Нумидиецът, Гай Марий, Публий Рутилий Руф и Квинт Цецилий Метел Нумидик, все членове на щаба на Сципион Емилиян. При падането на града в желанието си да даде пример за назидание на останалите келтибери, които все още се надявали на победа над римляните, Сципион Емилиян буквално го сринал със земята, избил на място част от населението, а останалата разселил насилствено.

Нумен (мн.ч. — нумина) — буквално „божествена сила“ (но в същото време „кимване с глава“). В действителност нумен е дума, използвана повече от днешните историци, отколкото от самите римляни, и с нея се обозначава своеобразната безтелесна природа на местните италиански и римски божества, ако изобщо можем да ги наречем божества. Повече би им подходило да ги определяме като духовни сили. Старите богове представлявали силите, които направлявали хода на нещата, като се почне от дъжда и вятъра, мине се през елемента, който ние наричаме „късмет“ и се стигне до отварянето и затварянето на една врата или правилното полагане на граничните камъни между нивите. Всички нумина били без лице, без пол и нямали разработена митология. С годините, когато в републиката станало признак на висока култура всичко да се върши по гръцки образец, много от първоначалните божества — нумина не само били кръстени с конкретни имена, но им бил отреден пол, дори в някои случаи и лице — това обаче не е причина да наричаме римската религия незаконороден хибрид на гръцката. За разлика от гръцката римската религия била толкова тясно обвързана с всички пластове на властта едновременно, че по никакъв начин едното не можело да бъде отделено от другото. Корените на това виждане върху живота трябва да се търсят още преди царския период, когато всички божества са били без име, пол и форма, а постепенното му изчезване от съзнанието на римляните чак до времето на всеобщата християнизация, когато самата императорска политика подкопава из основи старата държавна религия на Рим. По времето на Гай Марий, векове преди въпросната държавна религия да започне да губи почва, дори най-брилянтните умове сред римляните като Гай Марий или Гай Юлий Цезар се отнасяли съвестно към религиозните дела и не си позволявали никакви отклонения от предписаното. Най-вероятно е именно неясният характер на римските божества да е изпълвал римляните с неизбежното за всеки суеверие.

Нумидия — древното северноафриканско царство, което открай време е граничело с Картаген и го е заобикаляло от запад, юг и изток. По същия начин е заобикаляло и образуваната по-късно римска провинция Африка. Местното население било в основата си берберско и водело полуномадски живот. След разгрома на Картаген Рим в лицето на Сципионидите спомогнал за издигането царската династия на Масиниса. Столица на Нумидия бил град Цирта.

Одисей — легендарен цар на остров Итака. Един от главните герои в Омировата „Илиада“ и централна фигура в „Одисея“.

Олимпия — известното светилище на Зевс изобщо не се намира в близост до планината Олимп. Намира се в Елида, в западен Пелопонес.

Опидум — в смисъла, използван в книгата ми, укрепено селище, обикновено построено върху възвишение и имащо за цел да брани земите наоколо. Ограничила съм се да използвам термина единствено за твърдините в Дългокоса Галия.

Опус инцертум — най-старият от няколкото различни начина, които римляните знаели за иззиждане на стени. Практически се започвало от облицовката — издигали се две успоредни тънки прегради от ситни камъни и хоросан и чак след това получената се кухня помежду им била запълвана с цимент — смес от черна поцолана, вар и натрошен чакъл. Археологическите разкопки свидетелстват, че въпросната техника на зидане датира не по-късно от 200 г. пр.Хр.; по времето на Гай Марий другите две познати на римляните техники все още не били изместили стария и опитан опус инцертум.

Ордо еквестер — вж. конници.

Освобожденец — роб, получил свободата си. Макар по закон вече да бил свободен (и съответно, ако господарят му е бил римски гражданин, да е станал също така римски гражданин), той оставал в клиентелата на бившия си господар и по времето на Гай Марий имал нищожни шансове да прокара своя собствен глас по който и да било въпрос — било прието всички освободени роби да бъдат причислявани към някоя от двете градски триби — Субурската или Есквилинската. В редки случаи се намирали достатъчно способни и безскрупулни освобожденци, които съумявали да натрупат състояние, да си спечелят нужното влияние и да направляват вота на трибата си.

Оскански — езикът, говорен от самнитите, луканите, френтаните, апулите, брутните и кампаните, населяващи се Италийския полуостров. В основата си е бил свързан с латинския, но различията били съществени. По времето на Гай Марий осканският език е бил все още широко разпространен, но истинските римляни се отнасяли с презрение към онези, които все още го използвали.

Остия — най-близкото до Рим морско пристанище, намиращо се на устието на река Тибър, на мястото, където в зората на римската държава се намирали най-богатите, ако не и единствените, солници в

цяла Италия. В епохата на републиката градът бил укрепен и по време на Пуническите войни представлявал главната морска база на Рим. Често затлачван от пясъчни плитчини и наноси тиня, Остия никога не могла да се превърне в удобно и сигурно пристанище, но това не пречело в града постоянно да кипи живот. Бързото течение на Тибър, което носело и купища тиня със себе си, позволявало само на най-малките търговски кораби да отплават нагоре по реката и да стигнат самия Рим, затова най-често стоката за града се стоварвала в Остия и била препращана до Рим с ладии или дори най-обикновени лодки. В Остия имало доста складове за зърно. Градът си имал собствен квестор, който отговарял за разтоварването и поемането нагоре по реката на зърното, идващо от провинциите, и в същото време се занимавал със събирането на митата и акцизите.

Пад, река — днешната река По в Северна Италия.

Памфилия — област в южната част на Мала Азия, намираща се между Ликия (която от своя страна се намира срещу остров Родос) и Киликия (обърната към Кипър). Изключително високите Тавърски планини се спускали право към морето и правели бреговата ивица на Памфилия насечена и труднодостъпна. Вътрешността се губела в обширни борови гори и областта като цяла трудно изхранвала жителите си, търсещи препитание в твърде подходящия за географските условия поминък на морското разбойничество.

Пантеон — дума, използвана в днешно време за съвкупността от всички божества, които принадлежат на определена политеистична религиозна система.

Пантомима — първоначално гръцка театрална форма, пантомимата намерила своите най-запалени почитатели сред римляните, където от трети век пр.Хр. не преставала да си печели все по-широка популярност. Докато комедийните и трагедийните актьори задължително носели маски и се придържали в репликите си към строго отмерения ритъм на текста в пиесата, мимове не криели лицата си и използвали по-скоро импровизаторска техника. Темите и ситуациите в репертоара се повтаряли, но индивидуалните изпълнения не съдържали никакви заучени диалози. Любителите на класическата комедийна или трагедийна драма смятали пантомимата за вулгарна, безвкусна и какво ли още не, но покрай римските игри популярността на новия жанр се разраснала дотолкова, че официалната драма останала

на заден план. Не ще и съмнение, че пантомимата наистина е била смешна. Вероятно тя да е просъществувала чрез героите на комедия дел'арте — така например шареният костюм на Арлекин, използван изобщо от смешниците, напомня на т.нар. центункул, обличан най-често от идиота в пантомимното представление.

Папирус — бил открит гениален начин от сочните, гъбести стъбла на блатните тръстики в Египет да се произвежда материал, върху който да се пише; уви, единствено египетската тръстика се оказала подходяща за това производство, което между другото отнемало много време и търпение. Трудно е да се определи точно по кое време е била възприета техниката за преработване на суровото растително стъбло в гладки свитъци папирус, годни за писане и рисуване, но във всеки случай още преди възкачването на египетския престол на първия Птолемей в 322 г. пр.Хр. папирусът е бил въведен във всеобща употреба. Несъмнено именно широката употреба на папируса към 300 г.пр.Хр. е в основата на високата образованост, която започнала да се шири сред управляващите кръгове в Средиземноморието. Около 150 г.пр.Хр. римлянинът Фаний (вж. „Фаниева хартия“) открил нов процес, при който да се оползотворява дори най-злокачественият папирус — процес, който направил материалите за писане по-евтини и по-лесни за намиране.

Патавиум — днешна Падуа в Северна Италия. Най-процъфтяващият и бързо разрастващ се град в Италийска Галия.

Патерфамилиас — главата на семейството. Правото му да решава, както намери за добре, съдбата на членовете на семейството си било поддържано от римските закони.

Патра — днешен Патрас в Пелопонес. Намира се на изхода на Коринтския залив, откъм южната му (пелопонеската) страна и бил естествената (като се вземат предвид ветровете и морските течения) крайна спирка на пътуващите от Сицилия или Тарент към Гърция.

Патриции — първоначалната римска аристокрация. Патрициите били най-видните жители на полиса още преди в Рим да са се появили етруските царе и още тогава родовете им си изградили специалния статут на патриции, който им гарантирал престиж, недостижим за плебеите (независимо дали в рода им има, и то дори повече от един консул). Все пак с разрастването на републиката нараствала и политическата мощ на плебеите — паралелно с икономическата.

Правата и привилегиите, които допреди имали единствено патрициите, постепенно преминавали и у плебеите и по времето на Гай Марий като цяло патрициите дори отстъпвали по богатство на мнозина плебейски фамилии. Не всички патрициански родове водели началото си от една и съща епоха: фамилиите на Юлиите и Фабиите например със сигурност били с цели столетия по-стари от тази на Клавдиите. Патрициите сключвали особен брак, наречен конфареацио, чиито клаузи го превръщали практически в доживотен, а на патрицианските жени така и не били позволени известни волности, които никой не би помислил да забранява на плебейските. Някои жречески длъжности можели да се изпълняват единствено от патриции — рекс сакрорум и фламен Диалис. В Сената също имало постове, които можели да се държат само от патриции — тези на интеррекса и на принцепса. По времето на Гай Марий в Сената редовно влизали представители на следните патрициански фамилии (които в мнозинството си се добирали и до консулската длъжност): на Емилиите, Клавдиите, Корнелиите, Фабиите (но единствено посредством осиновяване), Юлиите, Манлиите, Папириите, Пинариите, Постумиите, Сергииите, Сервилиите, Сулпициите и Валериите.

Патрон — патронус. Римското републиканско общество било изградено върху системата на патронатно — клиентни отношения. Макар че е твърде вероятно най-дребните търговци и предприемачи в Рим, както и наемните работници да не са били обвързани с тази система, със структурите си тя е обхващала всички обществени слоеве, основавайки се на простия принцип, че патронът поема под своя закрила и предлага помощта си на онези, които приемат да се смятат за негови клиенти (вж. клиент).

Педагог — учител и наставник на малки деца. Задачата му била да се погрижи за началното образование на подрастващите — четене, писане и аритметика. Обикновено за педагози били наемани роби или освободенци, почти без изключение гърци, които живеели като членове на семейството. Все пак задължени били да преподават и гръцки, и латински.

Педарий — сенатор от втори разред, който не е заемал куриатна длъжност и е имал право само да се присъединява към изказано чуждо мнение, без да говори пред сенаторите си (вж. още Сенат).

Пелини — един от народите, населяващи Централна Италия, близък до марсите и сабините.

Пелопонес — Островът на Пелопс. Южната част на Гърция, свързана с континента единствено чрез Коринтския провлак. По времето на Гай Марий Пелопонес не е бил от никакво икономическо или стратегическо значение, още повече че е бил твърде рядко населен. Както и в някои области в Средна и Северна Гърция, и в Пелопонес била честа практика местното население доброволно да се продава в робство, за да се махне веднъж завинаги от родния си край.

Пенатес Публици — в началото това били царските пенати, обвързани лично с римския цар; впоследствие обаче с идването на републиката Пенатес Публици станали обект на всеобща почит като закрилници на обществения „килер“, сиреч на държавното благополучие.

Пенати — Ди Пенатес, боговете на килера с хранителните запаси. Едни от най-древните и същевременно най-безтелесните (вж. нумен) римски божества, пенатите се почитали във всеки римски дом заедно с Веста (закрилницата на домашното огнище) и семейния лар. Подобно на ларите те били изобразявани (обикновено под формата на бронзови статуетки) като младежи.

Пергамент — когато около 190 г. пр.Хр. египетският цар Птолемей V Епифан забранил износа на папирус от Египет, недостигът на материали, върху които да се пише, се оказал толкова тежък и непосилен в съседните страни, че твърде скоро в царство Пергам, в Мала Азия бил открит нов способ, който да замести липсващия папирус. Новият материал бил наречен пергамент, по името на царството. За целта се използвали кожите на млади животни, най-вече агнета и козлета, които се измивали, грижливо се оцавяли и излъсквали с пемза и креда. Тъй или иначе папирусът скоро отново се появил на световния пазар и изместил почти напълно пергаментата, който трудно би могъл да се надява на успешна конкуренция, като се има предвид, че изработката му била по-бавна и излизала много по-скъпо. Пергаментът обаче се запазил в държавните канцеларии и документите, които се считали за достатъчно важни, за да е нужно тяхното „запазване завинаги“, се пишели именно върху него.

Перипатетик — последовател на философската школа, основана от Аристотел, но развита от ученика му Теофраст. За нещастие преките

наследници на Теофраст не се занимавали пряко с написаното от Аристотел и поверили единствените преписи на трудовете му на Нелей от Скепсис, който си отнесъл у дома си в Скепсис (град в Трояда) и ги прибрал в избата си, където те останали забравени от всички в продължение на сто и петдесет години. Името „перипатетици“ последователите на школата получили заради закрития проход в сградата, в която тя се помещавала, където имали навика да се разхождат и да разговарят за философията. Говорело се, че самият Аристотел имал навика да се разхожда, докато говори. По времето на Гай Марий перипатетичната философия не била на почит, защото вече била изгубила голяма част от широтата на Аристотеловите интереси и се ограничавала единствено в литературата, литературната критика, в писането на биографии в претрупан и изпълнен с неточности стил, както и в проблемите на морала.

Перистил — затворена градина или вътрешен двор, заобиколен от колонада.

Песин — малък град в Източна Фригия, известен с най-голямото светилище на Великата майка.

Пиластър — колона или стълб, вмъкната в стена, така че да се подава само част от нея.

Пилум (мн.ч. — пила) — копието, използвано от римския пехотинец, особено след промените, които внася в него Гай Марий. Представлявало желязна пръчка, дълга около метър, завършваща с тънко желязно острие, покрито с коварни шипове, а отдолу се прикачвало на дървена дръжка, удобна за хващане. Марий го променил, като направил връзката между дървената и металната част достатъчно крехка, за да се строши, щом копието се заби в нечие тяло, удари се в щит или падне на земята — така дори да попаднело в ръцете на врага, се оказвало неизползваемо. Самите римляни обаче винаги държали нужните майстори в състава на легионите си, които с лекота да възстановят използваните пила.

Пипина — пенисът на малко момченце.

Пицентийци, *Пиценум* — онази част от Италийския ботуш, която бихме могли най-общо да назовем мускул на прасеца. На запад областта граничела с Апенините, на север — с Умбрия, а на юг със Западен Самниум. Заемала голяма част от адриатическото крайбрежие на полуострова и съвсем естествено се радвало на две оживени

пристанища: Анкона и Фирмум Пиценум. Най-големият град във вътрешността, който бил и политическият ѝ център, бил Аскултум Пицентум. Населението било отчасти с италиийски произход, отчасти — с илирийски, но след нашествието на първия цар Брен в областта се установили и голям брой келти, които често влизали в смесени бракове с местните. По времето на Гай Марий пицентийците вече отдавна се били омесили с келтите, особено в северните райони на областта.

Плаценция — днешна Плаченца в Северна Италия. Бил един от най-големите и важни градове в Италийска Галия и от 218 г. пр.Хр. се ползвал със статут на латински град. Значението му на търговски център нараснало изключително много след построяването по инициатива на цензора Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус на удобен път, свързващ тиренското крайбрежие и Дертона с Плаценция и долината на река Пад.

Плебей, Плебс — всички онези римски граждани, които не били патриции, се считали за плебеи, т.е. принадлежали към плебса. В зората на републиката те нямали правото да бъдат жреци, куриатни магистрати или дори сенатори. Това положение обаче продължило твърде кратко. Една по една патрицианските институции преминавали в ръцете и на плебеите и по времето на Гай Марий само няколко политически маловажни обществени постове били останали запазени изключително за членове на патрицианското съсловие. В самия плебс започнали да се наблюдават процеси на отделяне на една икономически състоятелна и политически силна класа, която в желанието си да се превърне в нова аристокрация се кръстила сама „нобилитет“, а всеки плебей, който достигал до консулския пост, се наричал „нобил“, титла, която наследявали и потомците му.

Плебисцит — за да бъдем точни, законите, приемани от плебейското събрание, не се наричали легес, общоприетата дума за закон, а плебисцита (откъдето и използваната в днешно време дума „плебисцит“). От самото начало на републиката обаче на плебисцитите се гледало като на законови постановления, важащи еднакво за всички; формално това се уредило с лекс Хортензия от 287 г. пр.Хр. Оттогава практически и не съществувала смислова разлика между плебисцитум и лекс. По времето на Гай Марий почти всички писари, които отговаряли за записването на текстовете на законите върху глинени таблички, за да ги запазят за поколенията, си спестявали труда да уточнят дали става

дума за лекс или за плебисцитум. В съзнанието на чиновниците вече не съществувала разлика между едното и другото.

Пдекс — почти умилителна латинска мръсна дума, отнасяща се за задника.

Полукс — юмручният боец, „забравеният“ близък на Кастор. От четирите деца на цар Тиндар и Леда — родени всички като близнаци — само две били заченати от Тиндар, а другите две — от Зевс, който бил отвлякъл Леда, след като приел формата на лебед. Кастор и Елена били от Зевс, а Полукс (на гръцки — Полидевк) и Клитемнестра — от Тиндар (любопитно в случая е разминаването между гръцката и римската легенда — според гърците не Кастор, а именно Полидевк е синът на Зевс, заради което е и безсмъртен. Легендата разправя, че след убийството на Кастор при една разбойническа свада, воден от безграничната си обич към брат си, Полидевк му подарил половината си безсмъртие — така двамата получили правото да прекарват един ден на Олимп, но на другия заедно слизали в Подземното царство. Най-накрая възхитеният от саможертвата на Полидевк Зевс ги качил на небето и ги превърнал в съзвездието Близнаци. — Б.пр.). Обречен завинаги да бъде споменаван след брат си, Полукс често не бил споменаван изобщо. Римляните имали навика да наричат храма на Кастор и Полукс на Форум Романум просто „Касторовия“ (вж. Кастор).

Помериум — свещената граница на град Рим. Била отбелязана със специални камъни — ципи — и по традиция се смятало, че е определена от цар Сервий Тулий. До времето на диктатора Сула не била променяна. Помериумът не следвал плътно Сервиевите стени, една от причините да се съмняваме, че стените са били построени именно от цар Сервий Тулий, който би ги построил така, че да съвпадат с него. Помериумът опасвал целия Палатин, но оставял Авентина отвън, както и Капитолия. Според традицията помериумът можел да бъде разширен само от човек, разширил значително римската територия. Според религията само това, което се намирало вътре в помериума, можело да се смята за Рим — останалото било просто римска територия.

Понс — мост.

Понт — голямото царство, намиращо се от южната страна Евксинския понт (Черно море).

Понтифекс — латинската дума за свещенослужител; и до ден-днешен е останала непроменена в много съвременни европейски езици.

Много филолози са на мнение, че в най-ранна епоха понтифексът е бил този, който е строил мостовете, за които се е смятало, че са своего рода магически. Дали е така, или не, не знам, но със сигурност в републиканската епоха понтифексът бил с по-различен ранг и функции от останалите жреци; задължително членувал в някаква колегия и служел като съветник на римските магистрати по религиозните въпроси — след като римската религия по принцип се ръководела от държавата. Първоначално всички понтифeksi трябвало да бъдат патриции, но според приетия в 300 г. пр.Хр. лекс Огулния станало възможно членове на колегиите да бъдат и плебеи.

Популония — пристанищен град на западното, тиренското крайбрежие на Италийския полуостров.

Порта — порта.

Портикус — покрита колонада, или във формата на дълга, права аркада, или на правоъгълник, ограждащ вътрешен двор (перистил). Било най-удобното място за водене на търговски или обществени дела. Портикус Маргаритария, намиращ се в горния край на Форум Романум, получил името си от търговците на бисери, които си държали там сергиите и дюкяните. Под Портикус Метели, построен в съседство с храма на Юпитер Статор на Марсово поле, се били настанили службите на цензорите, както и на много делови люде. Портикус Минуция при Фламиниевия цирк приютявал канторите, в които едилите се занимавали със снабдяването със зърно, а редом с тях — на търговци и предприемачи. Потрикус Емилия, обърнат към доковете на римското пристанище, представлявал същински търговски център, в който се срещали едновременно вносителите и износителите на всевъзможни стоки.

Презраменен ремък — всъщност римляните са използвали два вида колани, на които да си окачат меча, в зависимост от самия него. Когато са били въоръжени с късия римски меч гладий, войниците са си слагали обикновени колани около кръста. Когато обаче са носели дългия германски меч, окачали са го на ремък, опасващ тялото им от едното рамо (обикновено дясното) до другия хълбок.

Преномен (мн.ч. — преномина) — първото име на римлянина. Използвали се в твърде ограничен брой — по времето на Гай Марий имало може би двадесетина различни лични имена, като поне половината от тях се използвали от броени фамилии. Всяка генс или фамилия имала предпочитания към определени преномина, което още

повече ограничавало възможността за избор. Съвременният учен може с лекота да установи само по преномена на човек, дали той е член на дадена генс или не: така например Юлиите кръщавали децата си само с три имена: Секст, Гай или Луций, така че един Марк Юлий най-вероятно не е истински патриций Юлий; Лициниите предпочитали Публий, Марк и Луций, Помпезите — Гней, Квинт и Секст, а Корнелиите — Публий и Луций. Някои фамилии предпочитали такива преномина, каквито не се срещали другаде: например Апий се наричали само в рода на Клавдиите, а Мамерк — в този на Емилий Лепидите. Една от големите загадки за съвременните историци е Луций Клавдий, който заемал поста на рекс сакрорум през късната република. По принцип преноменът Луций не се използвал от Клавдиите, но понеже въпросният рекс сакрорум трябва да е бил патриций, излиза, че е и истински Клавдий. Лично според мен е съществувал отделен клон на Клавдиевата фамилия, носеща преномена Луций и който по традиция заемал поста на рекс сакрорум.

Претор — преторската длъжност била втората по старшинство в римската система на управление и следователно предпоследна стъпка по „пътеката на честта“ (като изключим цензорството, което било специален случай). В началото на републиката двамата най-висши магистрати се наричали именно претори. Към края на четвърти век пр.Хр. те се прекръстили на консули, а в продължение на няколко десетилетия с названието „претор“ се обозначава един-единствен магистрат, по всяка вероятност градският претор, чиито задължения се ограничавали в рамките на град Рим (което развързвало ръцете на консулите да водят война далеч от пределите му). В 242 г. пр.Хр. се появил вторият претор чуждестранният. Впоследствие придобиването на отвъдморски територии направило необходимо създаването на нови институции, които да упражняват на място римската власт и така в 227 г. пр.Хр. се създали постове на нови двама претори, които да се грижат за Сицилия и Сардиния. В 197 г. пр.Хр. към тях се присъединили още двама, управляващи двете испански провинции. Така преторите станали шестима и задълго броят им нямало да се увеличи. По времето на Гай Марий преторите били все още трима на брой. Трябва все пак да допълня, че по въпроса се водят спорове: в съвременната историческа мисъл има две различни мнения по въпроса: едната, че преторите се увеличили от шест на осем при диктаторството на Сула и другото, че

преторите са станали осем още при един от двамата братя Гракхи. Аз самата предпочетох да се придържам към първото мнение, затова и в книгата ми преторите са само шестима.

Префектус фабрум — буквално „този, който съблюдава правенето на неща“. Една от ключовите фигури в римската армия, макар че всъщност функциите ѝ се изпълнявали от цивилен. Бивал назначаван лично от главнокомандващия. Отговарял за всичко, свързано с екипировката и продоволственото снабдяване на армията, като се почне от животните и фуража и се свърши с личния състав и неговото изхранване. Понеже именно той сключвал договори с търговците и предприемачите за бойното снаряжение и продоволствията, притежавал огромна власт и ако не бил с железни морални устои, имал невероятни възможности за забогатяване.

Приватус — най-общо казано, частно лице, римски гражданин. В книгата си обаче използвам термина, за да обознача сенаторите, които все още не са заемали каквато и да е държавна служба.

Примус интер парес — „първ сред равни“. Това бил девизът на всички римляни, впуснали се на политическата сцена. Представлявал целта, до която всеки римски политик се домогвал — да застане над и пред своите събрата. По определение се предполагало, че примус интер парес стои сред хора, които наистина са му равни — по произход, потекло, опит, лично положение, лични постижения и дигнитас. Стремехът един римски благородник да се обяви за първ сред равни подсказвал, че той не търси нито царската власт, нито диктаторската, което би го поставило над останалите. Римляните обичали съревнованията, а за такива всички трябвало да имат равен старт.

Примус Пирус — центурионът, командващ центурията, застанала начело на кохортата, която пък е начело на римския легион — следователно най-висшият центурион в целия легион. За да стигне до този пост, трябвало да мине през редица повишения и затова бил смятан за най-способния човек в легиона.

Принцепс Сенатус — на съвременен език бихме могли да го преведем като председател на Сената. Цензорите спирали избора си на определен сенатор — патриций с непоклатими морални устои и неуронен престиж, с висока дигнитас, както и с голяма ауторитас, и му връчвали почетната титла на Принцепс Сенатус. По всичко изглежда, че подобна почест не се връчвала за цял живот, ами на всеки пет години,

почти с встъпването си в длъжност новоизбраните цензори проверявали дали носителят ѝ не се е компрометирал междувременно и не следва ли да му я отнемат. Марк Емилий Скавър бил избран за Принцепс Сенатус сравнително млад — по всичко изглежда, че въпросната почест му е била отдадена още докато е бил консул в 115 г. пр.Хр. Понеже не била честа практика човек да бъде избран за Принцепс Сенатус, преди да е служил като цензор (самият Скавър бил избран за цензор в 109 г. пр.Хр.), удостояването на Скавър с титлата е било или знак на признателност за изключителните му лични качества, или (както мислят някои съвременни изследователи) следствие от простия факт, че във въпросната 115 г. пр.Хр. Скавър се е оказал най-висшестоящият сенатор — патриций, който можел да поеме подобно задължение. Той продължил да бъде Принцепс Сенатус до самата си смърт и доколкото знаем, никога не е бил под заплахата тя да му бъде отнета.

Провинция — сферата, в която има реална сила империумът, връчен на определен магистрат или промагистрат. Думата започнала да се употребява и за обозначаване конкретно мястото, където носителят на империума го използвал — с други думи, територията на Рим или на някое от неговите владения, останала под вниманието на намиращия се на място управител. По времето на Гай Марий всички римски провинции се намирали извън Италия и Италийска Галия.

Проконсул — човек, който се ползва с пълномощията на консул. Подобен империум обикновено се връчвал на онзи, чийто мандат като консул току-що е привършил, но който вижда консулските си пълномощия удължени (откъдето и представката „про-“), за да управлява определена провинция или да командва определена армия от името на римския Сенат и народ. Обикновено проконсулският мандат се ограничавал, също както консулския, в рамките на една година, но ако и до този срок врагът, с когото проконсулът е във война, не бил доведен до разгром, пълномощията най-често се подновявали за трети път. Ако не се намерел бивш консул, който да управлява някоя застрашена провинция, вместо проконсул на място се пращал някой от току-що освободилите се от длъжност претори, наречен затова и пропретор, който обаче също получавал проконсулски империум. Проконсулският империум се ограничавал в пределите на управляваната от него провинция или в пълномощията, които са

необходими за изпълнението на конкретната му задача, и губел изцяло своята сила, щом стъпел в рамките на помериума.

Пролетарии — с това име се обозначавала най-общо най-нискостоящата прослойка в римското общество. Думата пролетариус произлиза от пролес, което означавало „поколение“, „потомство“, „деца“ в най-общия смисъл, и смисълът ѝ бил, че градската беднота не била способна да даде на Рим нищо повече от собствените си деца.

Пропретор — човек, който се ползва с пълномощията на претор. Пропреторският империум се връчвал или на все още изпълняващ длъжността си претор, или на такъв, чийто мандат току-що е приключил, и се давал, за да може носителят му да управлява дадена провинция или ако е нужно, да води война. Подобно на проконсулския пропреторският империум губел силата си в мига, когато носителят му пристъпил свещената граница на Рим. По силата на пълномощията пропреторската длъжност отстъпвала на проконсулската и обикновено се връчвала за управлението на провинция, в която цари относително спокойствие. Затова и по правило пропреторът нямал правото сам да обявява война на съседите си — можел да воюва само ако собствената му провинция бѣдела нападната.

Проход на Брен — днешният проход Бренер. Името му идва или от първия от двамата келтски царе, наречени Брен (вж. Брен (1)), който вероятно е нахлул в Италия през въпросния проход, или от келтското племе брени, което населява Алпите в близост до прохода. От всички алпийски проходи проходът на Брен бил на най-малка надморска височина и следвал долината на река Изарк, приток на Атезис. Това обаче не го правел предпочитан от пътниците заради негостоприемните земи на север от него.

Проход на саласите — в действителност два прохода — днешните Малък и Голям Сан Бернар (вж. Лугдунумски проход и саласи).

Птериги — кожени ленти, които се спускали от пояса до коленете като пола или от раменете до лактите като ръкави; понякога завършвали с ресни. Това бил традиционният отличителен знак на висшите офицери и пълководци в римската армия и не се носели от редовите войници.

Пунически — прилагателното, което се използва за всичко, свързано с Картаген и картагенците и от което носят името си трите

войни, водени между Рим и Картаген. Думата произлиза от финикийски.

Путеоли — днешен Поцеоли. По времето на Гай Марий градът бил най-голямото и оживено пристанище в Италия и по търговския си оборот превъзхождало дори остров Делос. Животът в Путеоли бил изрядно организиран и въпреки функциите си на пристанищен град той запазвал чара си на крайморски кът за почивка на богатите римляни. Най-видната фамилия в града била тази на Граниите, които били в родствени връзки с Гай Марий и други латински семейства в Арпинум.

Регия — малката къщичка на Форум Романум, останала от най-дълбока древност. Била с доста любопитна форма и гледала на север. Служела за седалище на върховния понтифекс, както и на жреческата колегия на понтифексите. Била осветена, като храм и в нея се намирили параклисите и олтарите на някои от най-старите божества — нумина — Опсиконсива, Веста, Марс. Покровител на свещените щитове и копия (вж. нумен). В Регията държал архивите си върховният понтифекс, но тя никога не му е служела като резиденция, въпреки че според устната традиция Регията била домът на Нума Помпилий, втория римски цар.

Рекс Сакрорум — в епохата на републиката бил вторият по важност понтифекс в жреческата йерархия. Трябвало да бъде патриций и бил обграден със също толкова табута, колкото и фламен Диалис.

Рем — братът — близък на Ромул. След като помогнал на Ромул да основе селището върху Палатина и да построи крепостните му стени, Рем бил убит от него, задето бил прескочил същите тези стени — явно това било считано за светотатство.

Рен, река — днешната река Рейн. В древността представлявала естествената граница между Германия и германските племена и Гали и галските племена. Била толкова дълбока, широка и бърза, че се смятало за невъзможно да се построи мост над нея.

Репетунде — незаконно събрани данъци. До времето на Гай Гракх нямало установена практика да се дават под съд управителите на провинции, които са използвали властта за собственото си обогатяване; един-два пъти са били съставяни извънредни съдилища или комисии да разследват деянията на конкретни управители и това било всичко. Освен това при тези първи опити за съставяне на квестионес, както се наричали въпросните съдилища, съставът на съдебните заседатели бил попълнен изключително от сенатори, заради което и процесите скоро се

оказали пълен фарс — никой съдия — сенатор нямало да си мръдне пръста да подведе под отговорност своя събрат управител на провинция. Но изведнъж в 122 г. пр.Хр. Маний Ацилий Глабрион, близък съратник на Гай Гракх, прокара своя лекс Ацилия, според който се създавал постоянен съд, за да се занимава с данъчните злоупотреби, попълнен от представители на конническото съсловие. Бил издаден списък с имената на 450 конници, които можели да бъдат повикани за съдебни заседатели. В 106 г.пр.Хр. Квинт Сервилий Цепион върнал всички съдилища, включително този за данъчните злоупотреби, в ръцете на Сената. В 101 г.пр.Хр. Гай Сервилий Главка на свой ред върнал въпросната юрисдикция на конниците, заедно с множество законови нововъведения, които щели да се превърнат в установена практика за всички видове съдилища. Всички случаи, разглеждани от съда за данъчни злоупотреби, за които имаме сведения, се отнасят конкретно до управители на провинции, срещу които имало доказателства, че са прибирали незаконно събрани средства от местните жители, но не е изключено след приемането на лекс Ацилия в 122 г.пр.Хр. същият този съд да се е занимавал с всякакви други обвинения в незаконно забогатяване. Били предвидени парични възнаграждения за гражданите — информатори, а неграждани, които успеели да докажат, пред съда нечии злоупотреби, получавали римско гражданство.

Република — първоначално терминът се състоял от две думи — рес публика — това, което представлява народът като цяло или с други думи неговото управление. В днешно време използваме думата „република“, имайки предвид избрано с общ вот правителство, което не признава над себе си никакъв монарх, но е твърде съмнително при създаването на своята република римляните да са гледали по този начин на нещата, въпреки че републиката е била от самото начало алтернатива на монархията.

Рея Силвия — дъщерята на Нумитор, цар на Алба Лонга по времето, когато Рим още не съществувал. Нумитор бил свален от власт от по-малкия си брат Амулий и Рея Силвия била превърната във весталка, за да няма никога деца. Но бог Марс я видял, отвлякъл я и я обладал. Когато Амулий открил, че Рея е забременяла, я затворил и я държал така, докато не ѝ дошло времето да ражда. Взел двете ѝ новородени момченца, сложил ги в кошница, изплетена от папурени

стъбла, и хвърлил кошницата в Тибър по времето на годишния му прилив. Кошницата доплувала до Фигус Руминалис, священото смокиново дърво в близост до бъдещите Какови стълби, водещи до върха на Палатина. Близнаците били открити от една вълчица, която ги откърмила в близката пещера. Били спасени от Фаустул и жена му Ака Ларенция, които ги отгледали до възмъжаването им. Близнаците — разбира се, става дума за Ромул и Рем — убили Амулий и върнали баща си Нумитор на престола в Алба Лонга. Другото име на Рея Силвия било Юлия.

Римско пристанище — римляните го наричали просто „пристанището“. Намирало се на брега на Тибър, от страната на града и надолу по течението от Понс Сублицуус или Дървения мост, където били построени много кейове и пазарища, които да поемат на място товара от постоянно прииждащите откъм Остия ладии и баржи, собственост предимно на дребни търговци. Римското пристанище било извън Сервиевите стени и трябвало да се побира на изключително тясната ивица земя, притисната между реката и скалите на Авентина, върху него се намирали държавните складове за зърно.

Риторика — изкуството на оратора, превърнато в нещо, твърде близко до науката както от гърците, така и от римляните. Добрият оратор говорел според строго определени правила, които далеч надхвърляли използването на определени думи и изречения; за речта били от основно значение и движенията на тялото, и жестовете с ръце. В ранната и средната република гръцките учители по риторика били обект на всеобщо презрение и понякога дори ги пѣдели със закон от Рим; Катон Цензор например бил заклет противник на гръцките ритори. По-късно обаче до голяма степен заради гъркофилството на Сципионовия кръг и на някои други високообразовани римски аристократи латинската опозиция отслабнала и по времето на братята Гракхи повечето римски младежи се обучавали при гръцки ритори. На свой ред латинските им колеги изпаднали в немилост. Съществували различни риторически стилове — Луций Лициний Крас Оратор предпочитал т.нар. азиански стил, по-образен и драматично звучащ от атическия. Трябва да бъде напомнено, че публиката, която се събирала, за да слуша публичните речи на ораторите, независимо дали се държат по политически въпроси или пред съда, била съставена почти изключително от познавачи в областта на риториката; затова

слушателите не изпусkali нито дума от речта на говорещите и посрещали всичко с дълбока критика; правилата и техниките на риториката им били добре познати и вкусът им не бил лесен за задоволяване.

Рия — Плутарх (който пише на гръцки) твърди, че името на майката на Квинт Серторий било Рея, но такова латинско име няма. От друга страна, дори до ден-днешен Рия се среща като умалително от Мария, което пък е чисто латинско име, носи го например Гай Марий. Привързаността, която Квинт Серторий проявява към Гай Марий от самото начало на военната си служба и която не му позволява да го изостави дори когато Марий отблъсва с непоносимото си поведение и най-лоялните си съратници, ме кара да се замисля повече върху енигматичното име на майка му. Ако се вярва на Плутарх, Серторий изпитвал истинско благоговение към майка си. Защо тогава изведнъж майка му да не се окаже някоя Мария, наричана за кратко Рия, която да се пада кръвна роднина на Гай Марий? Ако това се окаже истина, тогава много въпроси биха намерили своите отговори. Така че от позицията на автор приех за изходна точка на отношенията между Серторий и Гай Марий предположението, че между двамата има някаква кръвна връзка. Трябва да си призная, че става въпрос за чиста измислица; не разполагам с никакви сериозни доводи, с които да подкрепя подобно твърдение.

Родан, река — днешна Рона. Обширната ѝ и плодородна долина, населявана от келтските племена на галите, попаднала сравнително рано под римско влияние. След походите на Гней Домиций Ахенобарб в 122 и 121 г. пр.Хр. цялото поречие на Родан чак до земите на хедуите и амбарите станало част от римската провинция Трансалпийска Галия.

Рома — латинското име на Рим.

Ромул — по-важният от братята — близнаци Ромул и Рем (вж. Рем, Ромул). След като построил града върху Палатина и убил брат си, Ромул събрал много мъже — заселници около себе си, обявявайки малката седловина между двете могили на Капитолия за свято убежище. Затова и се предполага, че първите заселници в Рим са били предимно престъпници, търсещи убежище от правосъдието. Понеже им било по-трудно да привикат при себе си и жени — заселнички, Ромул и съгражданите му поканили всички жители на сабинското селище на Квиринала на празненство, обезвредили със сила мъжете — сабини и

отвлекли сабинянките. Като следствие сабинското селище върху Квиринала станало част от разрастващия се град на Ромул, а влажната, мрачна, блатиста падина между Палатина и североизточните хълмове се превърнала в неутрална земя, където се появили първите пазарища и започнали да се провеждат първите публични събирания. С времето мястото получило названието Форум Романум. Самият Ромул царувал дълги години. Един ден обаче излязъл на лов в Козите блата на Марсово поле и бил застигнат от ужасна буря. След като не се завърнал у дома, всички римляни решили, че е бил отвличен от боговете и е станал безсмъртен.

Ростра — формата за множествено число на думата „рострум“, с която се означавал корабният нос, направен от бронз или здраво дъбово дърво. Със специална маневра ужасното оръжие се забивало точно под ватерлинията на вражия кораб и го потопявала. Когато в 338 г. пр.Хр. консулт Гай Мений нападнал флотата на волските в залива Анциум, той ѝ нанесъл такова съкрушително поражение, че цялата военна и политическа мощ на волските рухнала. За да отбележи знаменателната си победа, Мений откачил върховете на пленените вражи кораби и ги пъхнал в кладенеца на комициите точно под стената на ораторската трибуна на Форума. Векове след това ораторската трибуна на Форума продължавала да се знае като „ростра“ — като спомен за корабните носове, които били показани там.

Рузикада — най-близко намиращото се до нумидийската столица Цирта пристанище.

Сабаця — наричана още Вада Сабаця. Днешна Савона. Пристанище на лигурийския бряг.

Сабини — народ, говорещ оскански, който населявал земите на север и на изток от Рим — от самите му околности до билото на Апенините, но най-вече около някогашния път на солта — Вия Салария — към Адриатика. Сабините се славели със своята почтеност, храброст и свободолюбив. Най-важните им градове били Реате, Нерсия и Амитернум.

Сабис, река — днешната река Самбра във Франция.

Сав, река — днешната река Сава в Югославия.

Сагум (или сага) — войнишкото наметало, което пазело собственика си от всякакви природни стихии. Шило се от непрана вълна, която била най-непромокаемият материал, който древните

познавали, и представлявало широк кръг, в средата на който се изрязвала дупка за главата, и се спускало почти до глезените. Най-добрите саги се правели в Лигурия, където овчата вълна била най-подходяща.

Саласи — келтско племе, което заемало обширната алпийска долина на река Голяма Дурия, на север и на запад от Медиоланум. Римските нахлувания в долината през цялото второ столетие пр.Хр. принудили племето да се отдръпне в по-високите части, но и ожесточили съпротивата му срещу Рим. Това, което привличало римляните, било самородното злато, което се намирало в големи количества в коритото на Дурия, недалеч от Епоредия. Златотърсачите, които се осмелявали да продължат нагоре по течението, били под постоянната заплаха да бъдат нападнати от саласите. Гай Марий засилил римското присъствие в областта, като дал земя на някои свои ветерани в Епоредия, и така принудил саласите да се отдръпнат във високите планински части на Алпите, където практически затворили двата прохода за римляните.

Салтатрикс тонза — буквално „бръснатата танцорка“. С други думи мъж — хомосексуалист, който се обличал като жена и си предлагал плътските услуги.

Самнити, Самниум — оскански говорещ народ и областта, която заемал между Лациум, Кампания, Апулия и Пиценум. В голямата си част Самниум се покривал от планини и възвишения и земята му не била особено плодородна; градовете, сред които можем да изброим Бовианум, Цайета и Ескланум, били бедни и малки. Езерния и Беневентум, двата най-големи града в областта представлявали колонии, основани от Рим, и се ползвали с латински права. През цялата си история самнитите си оставали закleti врагове на Рим и на няколко пъти по време ранната и средната република нанасяли унищожителни поражения на римската армия. Но понеже не притежавали нито необходимия брой, нито нужните парични ресурси, така и не успели да отхвърлят напълно римската власт. Около 180 г. пр.Хр. самнитите били принудени да приемат на своя територия заселници, дошли от Лигурия по настояване на Рим, с което и привидно се сложил край на римските главоболия в северозападните части на областта. В началото римляните си мислели, че политиката им ще им донесе успех, но с времето новозаселилите се до такава степен се омесили със самнитите, че

започнали да таят към Рим същата неприязън и враждебност като тях. От това и самнитската съпротива започнала да черпи нови сили.

Сардиния — една от първите римски провинции. Представлява голям остров в Тосканско (Тиренско) море на запад от континентална Италия. Сардиния била планинска, но плодородна земя, в която отглеждали превъзходна пшеница. Първоначално била под властта на Картаген, но по-късно Рим му я отнел заедно с Корсика. Из острова върлували множество разбойнически банди и по времето на републиката Сардиния се смятала за най-безперспективната римска провинция, най-вече защото в някои области римската власт се оказвала чисто фиктивна. Римляните мразели от дъното на душата си сардинците и ги наричали закоравели крадци, мошеници и простаци.

Сатрап — титлата, която поучавали провинциалните управители в Персия от своя цар. Александър Велики възприел термина и на свой ред започнал да го използва, както и по-късните партийни царе от династията на Аршакидите. Областта, управлявана от сатрап, се наричала сатрапия.

Свещенонеприкосновен — народният трибун притежавал т.нар. сакроснактитас, което означавало, че личността му била неприкосновена; никой не можел да застане на пътя му или да попречи на изпълнението на задълженията му. Неприкосновеността им се гарантирала от плебса, който тържествено прочитал клетва, че ще уважава и почита светостта и неприкосновеността на своите магистрати, народните трибуни.

Свободен — всеки, който е роден свободен и никога не е бил продаден в робство (като се изключи дълговото робство, придаващо на длъжника особения статут на нексус — практика, която по времето на Гай Марий се е срещала изключително рядко сред римските граждани, но се е ширела сред италиийските съюзници, жертва на римската алчност).

Секвана, река — днешна Сена във Франция.

Сенат — самите римляни вярвали, че Сенатът бил основан още от Ромул, който включил в състава му стотината най-видни патриции, но е по-вероятно появата му да се дължи на някой от не чак толкова дълбоко забулените в мистерия по-късни римски царе. С установяването на републиката Сенатът се запазил като висш съвещателен орган и макар в състава му да продължавали да влизат

изключително патриции, броят им нараснал на триста. Сравнително скоро до сенаторския пост започнали епизодично да се добират и плебеи, но трябвало да изминат столетия, за да им се удаде да получат някоя от висшите магистратури.

Най-вече заради древния си характер Сенатът никога не получил точна дефиниция на функциите и правомощията си — с времето само частично се определили някои от тях. Сенаторството се смятало за пожизнено, което предразполагало Сенатът скоро да се оформи като своеобразна олигархия. Затова и през голяма част от неговото съществуване членовете му (а Сенатът просъществувал поне формално до самото падане на Константинопол в ръцете на турците в 1453 г. сл. Хр. — Б.пр.) се борели ожесточено за отстояване на естественото им — според собствените им виждания — право на превъзходство над останалите им съграждани. По времето на републиката човек можел да получи правото да влезе в Сената единствено от цензорите (които можели и да го отнемат). По времето на Гай Марий било отдавна възприета практика сенаторът да се ползва с годишен доход от поне един милион сестерции, въпреки че до самото падане на републиката това не било записано под формата на официален закон. Както много други правилото просто съществувало.

Единствено сенаторите имали правото да ходят облечени в характерната за тях туника с широк пурпурен ръб — т.нар. латус клавус. На краката си носели затворени, кафяви кожени обувки, а върху пръста на едната си ръка — сенаторския пръстен (който първоначално бил железен, но по-късно станал златен). Сенатът невинаги се свиквал в собствената си сграда — Курия Хостилия, но заседанията му можело да се провеждат единствено на предварително осветени за целта места. Така например новогодишните церемонии по встъпване в длъжност на консулите, както и първото заседание за годината се провеждали пред и вътре в храма на Юпитер Оптимус Максимус, докато събранията, на които трябвало да се обсъждат конкретни належащи въпроси, се провеждали в храма на Белона, намиращ се извън пределите на помериума.

Сред сенаторите съществувала строга йерархия, която определяла реда, по който се водели изказванията по време на събранията му. По времето на Гай Марий начело на сенаторския списък седяло името на Принцепс Сенатус, а както и навсякъде другаде патрициите винаги

говорели преди плебеите. Характерно било, че далеч не всички сенатори имали правото изобщо да говорят пред колегите си. Т.нар. сенаторес педарии имали правото единствено да гласуват. Речта на оратора не била ограничена нито по време, нито по съдържание — в смисъл, че можело да засяга всичко, което говорещият сметнал за важно да бъде засегнато. Оттам и популярната практика на протакане, която не можела по никакъв начин да бъде възпряна. Заседанията можели да се провеждат единствено от изгрев до залез-слънце и не можели да съвпадат по време със заседанията на комициите — но можели да се провеждат, ако в някой от определените за събрания на комициите дни такова не бъде свикано. Ако подложеният на гласуване въпрос бил маловажен или пък бил посрещнат с пълно единодушие, гласуването се извършвало просто с вдигане на ръка. Иначе се гласувало по принципа на разделяне Сената на две. Сенатът бил по-скоро съвещателен, отколкото законодателен орган и затова документите, които излизали от заседанията му носели наименованието консулта (от консултум), своето рода укази и молби към някое от народните събрания. Ако взиманото решение било важно, за гласуването му се е изисквал определен кворум, но в днешно време не се знае как точно кворумът е бил определян по времето на Гай Марий — може би е бил от една четвърт от всички сенатори? Със сигурност повечето заседания на Сената се провеждали при слабо присъствие, понеже сенаторът не бил длъжен да присъства редовно на събрания.

Било се превърнало в традиция някои области на управлението да остават изключително в компетенцията на Сената, независимо че той не притежавал пряка законодателна власт. Това важало особено за фиска, след като Сенатът контролирал държавната хазна, за външната политика, за войната и мира. В случай на граждански размирици, както при братята Гракхи, Сенатът можел да си присвои цялата изпълнителна власт, приемайки т.нар. Сенатус Консултум се република дефенденда — сенатския „декрет — ултиматум“.

Сенатори — както е било установено още през царския период, Сенатът на Рим се е състоял от стоте патриции, наречени патрес, което означава най-общо „отци“. С установяването на републиката обаче, когато в Сената започнали да се допускат и плебеи, броят на сенаторите нараснал до триста, а задължението за приемането на нови членове било прехвърлено на цензорите. По това време се появило и

определението „назначените отци“, защото на практика новоприетите сенатори били назначавани. По времето на Гай Марий терминът „назначени отци“ широко се е употребявал и много често сенаторите са били наричани именно така.

Септа — буквално „обор“ или всякакво оградено място за добитък. В републиканската епоха с това име се обозначавало едно определено празно пространство на Марсово поле, намиращо се недалеч от Вия Лата и от Вила Публика. На септата нямало нищо застроено, но точно тя била мястото, където се събирали центуриатните комиции. Понеже центуриите се свиквали най-вече, за да гласуват, септата била специално разделяна от временни огради, които да отредят мястото за всяка от петте класи.

Сервиеви стени — Мурус Сервии Тулии. Римляните били убедени, че стените, обикалящи републикански Рим, били издигнати по времето на цар Сервий Тулий. Някои свидетелства обаче подсказват, че стените са били построени едва след оплячкосването на Рим от галите на Брен (1) в 390 г. пр.Хр.

Сервий Тулий — или Сервий Тул. Шестият римски цар и единственият от седемте, който и да не бил родом от Рим, бил латин. Смятало се, че е издигнал наречените на негово име Сервиеви стени (което не е направил), но във всеки случай Агера, двойната крепостна стена, обърната към Есквилинското поле, ще да е била негово дело. Просветен владетел и законодател, Сервий Тулий сключил договор между Рим и Латинската лига, който до самия край на републиката бил изваждан понякога на показ в храма на Диана. Убийството му се превърнало в пример за най-жестоко престъпление — родната му дъщеря Тулия се била наговорила с любовника си Тарквиний Горди да убият първо съпруга ѝ, а после и баща ѝ. Сервий Тулий бил посечен наред улицата, някъде в близост до Кливус Орбиус, а Тулия на два пъти прегазила трупа му с колесницата си.

Сестерция — най-широко използваната римска парична единица, с която се извършвали всички сметки в римската държава, откъдето и най-честото ѝ споменаване в латинските извори от републиканската епоха. Името ѝ произлиза от словосъчетанието семис терциус, означаващо два и половина (аса). На латински било прието да се съкращава като HS. Сестерцията била малка сребърна монета и се равнявала на една четвърт от денария.

Сибилата, Сибилски книги — Сибилата била пророчица, която както повечето оракули произнасяла предсказанията си в състояние на екстаз. Най-известната Сибилата живяла в пещера в Кума на Кампанийския бряг. Римската държава пазела цяла поредица написани предсказания, наричани общо Сибилски книги, придобити, както се знае, при цар Тарквиний Приск. Сибилските книги били написани първоначално върху палмови листа (после били преписани върху папирус) на гръцки език. По времето на Гай Марий те били обект на такава почит, че за тяхното съхраняване се грижела цяла колегия от десетима нисши жреци — т.нар. децемвири сакрис фациундис — и по време на криза били тържествено преглеждани дали не съдържат някое предсказание, което да има смисъл в създадената обстановка.

Силан, Силен — глава на сатир — с грозно, тъпоносо лице и лукаво изражение, от което се изливала водата на римските обществени фонтани, построени от камък при Катон Цензор.

Синус — подчертана извивка или сгъвка. Терминът се използвал за различни неща, но в книгата си аз съм се придържала към две от значенията му. Едното е латинското понятие за, това, което ние наричаме „залив“ — например Синус Арабикус (Червено море), Синус Лигустикус (Генуезкият залив) или Синус Галикус (Лъвският залив). Второто се отнася до гънката на тогата, която се образува при минаването ѝ под дясната ръка и премятането ѝ през лявото рамо — практически синусът представлявал джобът на римския гражданин.

Сиракуза — главният и най-голям град в Сицилия.

Скептик — последовател на философската школа, основана от Пирон и ученика му Тимон и разпространила се първоначално около града Скеписис в Трояда. Скептиците отричали правото на съществуване на всякакви догми и вярвали, че на човек не е съдено да придобие истинско познание. Вследствие от това скептиците престанали да вярват в каквото и да било.

Скордиски — келтско племенно обединение, което в голямата си част се било смесило с илирите и траките. Скордиските населявали Мизия между средното и долното течение на Дунав и планините, заграждащи Македония от север. Могъщи и войнолюбиви скордиските безмилостно опустошавали римската провинция Македония и правели труден живота на не един римски управител.

„Слама върху рогата“ — в древността всички волове са били надарени с внушителни рога, но в същото време далеч не всички били с благ характер, независимо че ги скопявали. Буйстващите трябвало да бъдат набелязвани, за да се разпознават отдалеч. Около рога, с който животното нападало, била увивана слама; ако мушкало и с двата — и сламата се увивала около двата. Случело ли се пешеходците по римските улици да видят впрегнат в каруца вол със слама около рогата, веднага се разбягвали встрани. Изразът „слама върху рогата“ влязъл в употреба, за да обозначи човек, едър и привидно спокоен, който обаче изведнъж е доказал, че може да удря силно и изненадващо.

Смарагд — спори се дали камъкът, който древните са наричали по този начин, съвпада с нашия смарагд (или изумруд), макар че не е изключено тогавашните изумруди да са идвали от Скития. Иначе се знае със сигурност, че камъните, върху чийто добив от островите в Червено море държали монопол царете от династията на Птолемеите, били берили.

Смирна — днешен Измир в Турция. Едно от най-големите пристанища по егейското крайбрежие на Мала Азия. Намирало се близо до устието на река Херм. Основан като йонийска гръцка колония, в продължение на около триста година — от шести до трети век пр.Хр. — градът престанал да съществува. Едва при Александър Велики Смирна се въздигнала отново и повече никога не погледнала назад към тъмното си минало. Разраснала се предимно като търговски център, но с времето приютила и множество интелектуалци.

Созий — име, може би тясно свързано с търговията с книги в Рим. Знае се, че по времето на принципата на Август имало двама братя Созии, които се занимавали с издателска дейност, заради което и си позволих да използвам фамилията им и да им измисля незнаен предшественик няколко десетилетия по-рано. В крайна сметка в това няма нищо нелогично — в римското общество различните отрасли на търговията попадали обикновено у определен брой фамилии, в които занаятът се предавал от поколение на поколение. По времето на Марий търговията с книги вече била процъфтяваща. Та защо да не се занимавал с нея някой Созий?

Спомагателни Легиони — всички легиони, които воюват на страната на Рим, но са съставени от войници, непритежаващи римско гражданство. Самите войници също биват наричани „спомагателни“ и

терминът се е използвал дори за конницата. По времето на Гай Марий голямата част от спомагателната пехота е била съставена от италийци, докато спомагателната конница се е набирала предимно сред гали, нумидийци и траки, тъй като, за разлика от римляните, воюващи открай време единствено пешком, тези народи са владели до свършенство ездата.

Стибий — черен прах, базиран на антимон, който се разтварял във вода и се използвал за изрисване на миглите и веждите, както и на линии около очите.

Стоик — последовател на философската школа, основана от кипърския финикиец Зенон в трети век пр.Хр. Като начин на философско мислене стоицизмът особено се нравел на римляните. Основавало се на принципа, че светът се изграждал върху добродетелта (силата на характера) и нейната противоположност — слабостта на характера. Добродетелта била единственото добро, а слабостта на характера — единственото зло. Парите, болката, смъртта и всичко друго, което се сипе като напаст върху човека, не били от значение, защото добродетелният човек бил в самата си същност добър и затова по определение трябвало да бъде щастлив и доволен, дори ако живее в пълна беднота, ако е съпътстван от постоянна физическа болка или е осъден на смърт. Както с повечето неща, които възприемали от гърците, римляните не променили съществено стоическата философия — само избегнали най-трудносмилаемите ѝ съставки с помощта на будния разум. Пример за това бил Брут.

Стомана — терминът „Желязна епоха“ е доста подвеждащ, след като желязото само по себе си е почти неизползваемо. То замества бронза едва когато древните ковачи изнамерили начин да го преработват в стомана. Оттогава обаче именно стоманата е предпочитаният материал за направата на сечива, оръжия и всичко друго, за което е нужна едновременно твърдост, издръжливост и способност да се заостря по краищата. Аристотел и Теофраст, които живели в Гърция през четвърти век пр.Хр., пишат за „стомана“, а не за „желязо“. Самият процес обаче по преработката на желязната руда в използваем материал се провеждал при пълното незнание на майсторите за химичните и металургичните закони, които го правят възможен. Основната руда, от която се извличало желязото, бил хематитът; пиритите се използвали по-рядко заради силната токсичност

на серните отпадъци. Страбон и Плиний Стари описват метод на изпичане (оксидация) на рудата в пещи с каменни плочи, но по-ефективни се оказвали шахтовите пещи, които разтопявали повече количество руда едновременно и затова били предпочитани. Повечето металурзи обаче използвали едновременно и едните, и другите пещи и първоначалният продукт, който се получавал от рудата, били покрити с шлака брусове или слитъци. Слитъците били нажежавани до температура на топене, след което бивали обогатявани допълнително с въглерод чрез изчукване в дървени въглища. По този начин падала и голяма част от вредната шлака, но в древността стоманата така и не можела да се освободи напълно от нея. Римските металурзи познавали добре техниките по каляване, охлаждане и циментация (при последната желязото допълнително се обогатявало с въглерод). Всяка различна процедура по различен начин променяла основата на въглеродната стомана, така че крайният материал да се използва и за различни цели — за бръснари, остриета на мечове, ножове, брадви, сърпове, длета за дърво и за метал, пирони, метални пръти и т.н. Стоманата за режещи повърхности излизала твърде скъпо, така че за да не се хаби излишно металът, тънкото острие се заварявало (римляните познавали два метода на заваряване — чрез налягане или чрез разтопяване) за основа от по-евтина стомана. Мечовете, които използвали римските войници обаче, били изцяло от най-качествена стомана, чийто заострен край режел каквото му попаднело — стоманата се получавала чрез закаляване при температура от 280°C. (Онези читатели, които са достатъчно възрастни, за да са се сблъскали с ножчета и мачете от ръждаема въглеродна стомана, навярно си спомнят с носталгия колко коварни и опасни бяха остриетата им, далеч по-заострени от сегашните, неръждаемите — е, приблизително толкова остри са били и римските мечове.) В античността всички инструменти, използвани от ковачите — клещи, наковални, чукове, духала, тигели, огнеупорни тухли и т.н. — били добре познати и се срещали повсеместно. Но теоретичната страна на металургията били напълно погрешна: мислело се например, че естеството на течността, използвана при охлаждането, влияела на крайния резултат; а пък никой не можел да си обясни, че причината от желязната руда, добивана в Норикум, да се получава толкова първокачествена стомана, се кореняла в ограничения състав на чист

манган, незамърсен с фосфор, арсеник или сяра в рудата, и че следователно добиваната стомана била манганова стомана.

Субура — най-бедната и най-гъсто населената част от град Рим, Намирала се на изток от Форума, в падината, образувала се между Опийската могила на Есквилинския хълм и Виминала. Главната артерия в района, която била забележително права и дълга, носела в различните си части три различни имена: в долния си край — там, където се свързвала с Аргилетум, се казвала Фауцес Субуре; следващата отсечка се знаела като Субура Майор, а последната, която изкачвала полите на Есквилина, се наричала заради стръмния си наклон Кливус Субуранус. По посока на Виминалския хълм от Субура Майор се отделяли Субура Минор и Викус Патриции. В Субура се срещали изключително инсули и в целия район само едно-единствено място заслужавало внимание — т.нар. Турис Мамилия, очевидно някаква кула. Жителите на квартала били несравними полиглоти и изключително разкрепостени в мисленето си; в Субура живеели и много евреи.

Субурана — името на една от четирите градски триби, една от двете, в които се вписвали имената на новоосвободените роби (другата била триба Есквилина). По тази причина в републиканската епоха Субурана била и една от двете най-големи по брой триби от всички тридесет и пет.

Суоветаврилия — специално жертвоприношение, в което се заколвали прасе (су), агне (ове) и вол или бивол (тавър). Било извършвано в случай на критична опасност и се посвещавало на определени богове — един от тях бил Юпитер Оптимус Максимус, друг — Марс и т.н., другите не са известни. Церемонията, съпътстваща суоветаврилията, изисквала, преди да бъдат заколени, жертвените животни да вървят начело на тържествено шествие. Освен при споменатите изключителни обстоятелства, суоветаврилия се извършвала в още два случая: първият бил, когато в края на май земята символично се пречиствала от дванадесетте нисши жреци, наречени фратрес арвалес, полските братя, а вторият идвал веднъж на пет години, когато цензорите излизали с цялата си канцелария на Марсово поле и се заемали с провеждането на пълното преброяване на римските граждани.

Сцила — едното възможно решение на някоя заплетена дилема. Другата възможност се наричала Харибда (вж. статия).

Сципион (1) (Сципион Африкански) — Публий Корнелий Сципион Африкански бил роден в 236 г. пр.Хр. и починал към края на 184 г.пр.Хр. Още много млад се отличил в битките при Тицин и при Кана и само на двадесет и шест години, преди още да е бил приет в Сената, получил, и то по волята най-вече на римския народ, проконсулски империум, за да поведе борбата с картагенците в Испания. В продължение на пет години се справял прекрасно със задачата си, разгромил напълно картагенските войски и спечелил за Рим двете му испански провинции. Въпреки жестоката сенаторска опозиция в 205 г.пр.Хр. в качеството си на консул (за какъвто бил избран само на тридесет и една години) получил разрешение да нахлуе в Африка, прехвърляйки войските си през Сицилия. В крайна сметка завладял както Сицилия, така и Африка, откъдето и към името му бил прибавен когноменът Африкански. В 199 г.пр.Хр. бил едновременно избран за консул и назначен за Принцепс Сенатус, а в 194 г.пр.Хр. отново станал консул. С политическата си прозорливост Сципион Африкански предугадал планове на Антиох Велики да нападне Гърция и своевременно предупредил за това Рим. Когато сирийският цар действително нахлул в Гърция, Сципион Африкански бил назначен за висш военен легат от брат си Луций и придружил римската армия във войната срещу Антиох. По все още неизяснени причини обаче той си спечелил съперничеството на Катон Цензор, който подложил на политически гонения всички представители на рода на Корнелий Сципионите, и най-вече братята Публий и Луций. По всичко личи, че в разигралата се политическа драма победител е излязъл Катон Цензор, защото в 184 г.пр.Хр. Луций (който си спечелил прозвището Азиаген) бил лишен от качеството си на конник, а по-късно същата година брат му Публий починал. Сципион Африкански бил женен за Емилия Павла, сестра на покорителя на Македония. Имал двама сина, които не се отличили особено, и две дъщери; по-голямата се омъжила за братовчед си Публий Корнелий Сципион Назика Коркул, а по-малката била Корнелия, майката на братята Гракхи.

Сципион (2) (Сципион Емилиян) — Публий Корнелий Сципион Емилиян Африкански и Нумантийски се родил в 185 г. пр.Хр. По рождение не бил Корнелий от рода на Сципионидите, а син на покорителя на Македония Луций Емилий Павел, който го дал за осиновяване на големия син на Сципион Африкански Старши. Понеже

Павел имал четирима синове, още един от братята му бил даден за осиновяване този път в рода на Фабии Максимите. Личната трагедия на Павел е в това, че тъкмо двамата му синове, които останали при него, починали в разстояние само, на няколко дни един от друг в 167 г.пр.Хр., оставяйки баща си без преки наследници. Майката на Сципион Емилиян била от патрицианската фамилия на Папириите, а жена му била единствената оживяла до пълнолетие сестра на братята Гракхи Семпрония, която била близка родственица със съпруга си.

След като се отличил по време на Третата пуническа война в 149–148 г. пр.Хр., Сципион Емилиян бил избран за консул в 147 г.пр.Хр., макар че още не бил навършил считаната за необходима за този пост възраст, заради което и си навлякъл неодобрението на голяма част от сенаторите. Изпратен в Африка, за да се заеме лично с командването на римската армия под стените на Картаген, той още тогава показал в пълна сила упоритостта и твърдостта, с която по-късно щял да се прослави; преградил с изкуствени диги картагенското пристанище и така блокирал напълно града. В 146 г.пр.Хр. Картаген се предал и по заповед на Сципион Емилиян бил сринат със земята. Съвременните историци се съмняват в истинността на легендата как земята била посята със сол, за да се попречи веднъж завинаги Картаген да надигне глава, но самите римляни й вярвали. В 142 г.пр.Хр. Сципион Емилиян бил избран за цензор, но заради личната вражда между него и колегата му практически бил лишен, от каквато и да е власт. В 140–139 г.пр.Хр. поел на пътешествие по море на изток, придружаван от двамата си гръцки приятели, историка Полибий и философа Панеций. В 134 г.пр.Хр. бил избран повторно за консул и му била възложена обсадата на град Нуманция в Близка Испания. В продължение на петдесет години под стените на малкото градче вече били капитулирали не една и две римски армии. Когато обаче пред града се явил Сципион Емилиян, на Нуманция й оставали да издържи още само осем месеца. След превземането й от римляните я сполетяла съдбата на Картаген и от града не останал нито камък. Всички жители на Нуманция били екзекутирани на място или отведени в робство.

По време на нумантийската обсада до ушите на Сципион Емилиян достигнала новината за подриването на мос майорум — установената обществена практика — от шурей му Тиберий Гракх и той лично подкрепил противниците на Гракх, особено общия си с Тиберий

братовчед Сципион Назика. Въпреки че при завръщането на Сципион Емилиян в Рим в 132 г. пр.Хр. Тиберий Гракх не бил вече между живите, общественото мнение дълго време смятало именно зет му за подстрекател на убийците му. В 129 г. пр.Хр. Сципион Емилиян внезапно починал, заради което и дълго време след това се е говорело, че е бил убит. Главната заподозряна за това злодеяние била жена му Семпрония, сестра на Гракхите, тъй като било обществена тайна, че ненавиждала съпруга си.

По характер Сципион Емилиян бил любопитна фигура. Като интелектуалец той обожавал всичко гръцко и стоял в центъра на един обществен кръг, закрилящ и поддържащ личности като Полибий, Панеций или латинския драматург Теренций. Като приятел бил именно приятелят, за когото всеки би мечтал; като неприятел обаче се отличавал с жестокост и безскрупулност. Притежавал забележителни организаторски способности, но това не му пречело да прави недопустими грешки, както например по отношение на Тиберий Гракх. Високата му култура и вкус, както и природната му дарба за широк поглед върху нещата не му пречели да остава морално закостенял.

Събрание (народно събрание, комиции) — всяко едно събиране на римския народ по повод взимането на решения от управленски, законодателен или избирателен характер. По времето на Гай Марий съществуват три различни народни събрания: центуриатните комиции, трибутните комиции и плебейското събрание. При центуриатните комиции гражданите гласуват разпределени според имущественото си положение — разделени са на шест класи и общо сто деветдесет и три центурии (които по времето на Марий включват значително повече от сто души, но остават непроменени, за да не се изгуби относителната им тежест, такава каквато е била при първоначалното им обособяване) и са били пряко свързани с организацията на войската. Центуриатните комиции избират консулите, преторите и (на всеки пет години веднъж) цензорите. Другите две народни събрания се организират на териториално — племенен принцип. Трибутните комиции носят името си от тридесет и петте триби, между които са разпределени римските граждани по териториален признак, и са се свиквали по волята на консул или претор и са се занимавали с изработването на закони и избирането на куриатните едили, квесторите и военните трибуни. Действали са и като върховен съд. В плебейското събрание по принцип

не се допускат до участие представители на патрицианските фамилии. Свиква се по волята на народен трибун. Плебейското събрание притежава пълномощието да издава закони (познати като „плебисцити“) и да раздава правосъдие. Пак то избира плебейските едили и народните трибуни. В нито едно от трите народни събрания индивидуалният глас на гражданина няма реална стойност; в центуриатните комиции гласуването се извършва по центурии и всяка центурия гласува според мнението на мнозинството от своите членове; в трибутните комиции и плебейското събрание се гласува по същия принцип според трибите и мнозинството във всяка една от тях я представлява цялата пред останалите.

Съсловие — ордо. За римляните съсловието имало смисъл най-вече на обществена група с приблизително еднакъв произход и богатство.

Съюзници — понятието „приятели и съюзници на римския народ“ се появява още в ранната римска република и с него римските магистрати са се обръщали към онези племена и народи, които са помогнали на Рим при голяма (най-вече военна) опасност. С течение на времето всички италиийски племена и народи, които не получават римско гражданство и не стават субект на т.нар. латински права, започват да се считат за „съюзници“. В замяна на въоръжени подкрепления всеки път, щом Рим има нужда от тях, съюзниците се ползвали с неговата военна закрила, както и с някои търговски концесии. Понятието започва да се използва и за народи, населяващи земи извън Италийския полуостров, като например хедуите в Дългокоса Галия или за царство Витиния. Щом в мозайката на римските политически съюзи се намесват и чужди народи, италиийците остават просто „съюзници“, докато пълното определение „приятели и съюзници на римския народ“ се използва единствено за отвъдморските народи.

Таблиний — латинската дума, с която наричали стаята във всеки римски дом, която принадлежала изключително на патерфамилияс; много често малкото му спално помещение и другото, още по-малко, което му служело вместо гардероб, се отваряли направо към таблиния. В книгата си го наричам и кабинет.

Тавразия — днешно Турينو. Името, което може да се срещне по старите римски карти, е Август Тавринорум, но по всичко личи, че

това си име градът е получил едва по време на принципата на Август. След щателна проверка се натъкнах на името Тавразия, явно останало отпреди времето на Август.

Тавриски — келтско племенно обединение, населяващо Норикум, днешен Източен Тирол и Словения.

Талант — единица мярка за тегло, което условно означавало товара, който един-единствен човек е способен да носи. В таланти се пресмятали най-вече благородните метали, както и големи суми пари изобщо, но терминът се е използвал и за други неща. Според съвременните мерни единици един талант се равнява на около 25 кг.

Танаис, река — днешен Дон в Русия.

Тапробан — днешна Шри Ланка (Цейлон). Древните знаели, че представлявал голям островен масив с крушовидна форма, който се намирал на югоизток от носа, с който завършвала Индия. Славел се с подправките си, особено с черния си пипер, и с океанските си перли.

Тарацина — днешна Терацина в Италия.

Тарент — днешно Таранто. Намира се на подметката на Италийския ботуш и бил основан като гръцка колония от спартанците около 700 г. пр.Хр. Първоначално именно до него стигал Апиевият път, но впоследствие с продължаването на пътя до Брундизиум градът изгубил част от важността си. Това не му пречело да си остане предпочитаното пристанище за всички пътуващи към Патра и Южна Гърция.

Тарквиний Горди — седмият и последен римски цар. Завършил строежа и осветил храма на Юпитер Оптимус Максимус, но си създал повече репутацията на войник, отколкото на строител. Възкачването му на престола било вследствие на заплетена интрига, в която си намирали място едно убийство и една жена (Тулия, дъщерята на цар Сервий Тулий, убила собствения си баща), а свалянето му преминало по почти същия сценарий. Бунтът на патрициите, предвождани от Луций Юний Брут, принудил Тарквиний Горди да търси спасение с бягство и довел до установяването на републиката. Тарквиний Горди потърсил убежище последователно при няколко настроени против Рим племенни главатари и в крайна сметка умрял в Кума. Разправя се любопитната история как Тарквиний Горди приключил с войната срещу град Габии: когато го попитали как да постъпят със знатните жители на Габии, Тарквиний не казал нищо, а отишъл в маковата си градина и с меч си отсякъл

цветовете на всички цветя, стърчащи повече от другите. Синът му, който се намирал в Габии, изтълкувал правилно посланието на баща си и обезглавил всички по-видни мъже в превзетия град. Много малко хора днес знаят истинските корени на т.нар. „синдром на високите макове“, въпреки че изразът се използва често, за да обозначи политическите убийства, целящи премахването на политическия, икономическия и интелектуалния елит на определена социална група или народ.

Тарквиний Приск — Тарквиний Стари, петият римски цар. Името му се появява за пръв път в Цере и по всяка вероятност носителят му бил грък по произход. В един момент се оказал етруск, а в следващия — имигрант в Рим. За него се говори, че е пресушил блатата около Форума, както и че в построил голяма част от градската канализация. Пак той започнал строежа на храма на Юпитер Оптимус Максимус и на Големия цирк. Бил убит от двамата синове на Анк Марций, които заговорничели да му отнемат престола; жената на Приск обаче предусетила намеренията им и въпреки че не могла да предотврати убийството на мъжа си, спомогнала за това на трона да се качи шестият римски цар Сервий Тулий.

Тарпейската скала — все още се спори относно точното ѝ местоположение, но се знае, че се е виждала от долния край на Форум Романум и най-вероятно е представлявала канара, надвисваща от върха на Капитолия. Понеже от скалата до дъното на пропастта нямало повече от осемдесет стъпки, то под нея трябвало да се намира друга скална издатина или тераса. Тарпейската скала била традиционното място за извършване на публичните екзекуции на уличените в убийство или държавна измяна римски граждани. Осъдените или са били хвърляни, или са били принуждавани сами да скочат в бездната. На картата си съм определила местоположението ѝ в съседство с храма на Опс.

Тарс — най-големият и важен градски център в Киликия, в югоизточна Мала Азия.

Тартар — онази част от подземния свят, където според древните се пращали за наказание най-големите грешници от света на смъртните: така например Сизиф вечно търкалял своя камък към върха, Иксион се въртял вързан на колело, а Тантал напразно се протягал да достигне храната и водата, които го примамвали. И тримата били смъртни, които

по един или друг начин си били спечелили безсмъртието от боговете и затова не могли да бъдат наказани просто със смърт. Въпреки сериозните дискусии между такива мислители като Питагор, Платон и Аристотел нито гърците, нито римляните успели да си изградят ясна концепция за безсмъртието на душата. За тях смъртта означавала изчезване на всеки витален принцип; всичко, което оставало след смъртта, не било повече от една сянка, лишено от разум и плът подобие на умрелия. За великите философи душата била... от женски пол! Пеперудоподобно създание.

Tata — нежното латинско умалително от „баща“ — татко.

Театри — в републикански Рим бил забранен строежът за постоянни театри. Затова ги сковавали от дърво преди игрите, включващи в програмата си театрални представления. В ранните години на републиката театърът се считал за деградираща нравите сила и подобно отношение продължило да се усеща кажи-речи до времето на Помпей. Било забранено на жените да седят редом с мъжете. Само общественият натиск, особено от страна на градската беднота (която обожавала фарсовете и пантомимата), успял да принуди римските магистрати и Сената да позволят провеждането на театралните представления с това ограничение, че не трябвало да се строят постоянни театри. Дървените конструкции били във формата на амфитеатър и имали собствени естради и сцена (на български се получава двусмислица, но в древността под „сцена“ се разбирало не подиумът, върху който се играело действието, а всичко зад и около него — Б.пр.), включително кулиси и скрити входове за актьорите. Конструкцията на сцените (или „скене“ на гръцки) достигала на височина до последния ред от трибуните (т.нар. кавеа) за публиката. При закриването на игрите дървените театри били разглобявани и отнасяни. По всяка вероятност дървеният материал, от който били построени временните театри, се разпродавал на пазар, а спечеленото се прибиравало в постоянния фонд за изграждане и поддръжка на театъра (причината за тази своеобразна строителна „стратегия“ се дължи на факта, че както повечето антични градове, така и Рим не разполагал с достатъчно просторни складови помещения, които да поберат, макар и в разглобен вид материала за конструкция, която може да носи десет хиляди души публика върху себе си).

Тевтони — германско племенно обединение, което в ранната си история населявало основата на полуострова, наречен Кимврийски Херсонес. Около 120 г. пр.Хр. тевтоните заедно с кимврите поели по дългия път на своето преселение. Като народ те изчезнали от лицето на земята след битката при Аква Секстия в 102 г.пр.Хр.

Тергеста — днешен Триест.

Термопили — крайбрежният проход, свързващ Тесалия с Централна Гърция. От едната страна го заграждало Егейско море, от другата — високи и непристъпни скали. Това обаче не го правело идеалното място за защита, тъй като из планините наоколо били прокарани множество тайни пътеки. Най-известната пътека, излизаща в тила на евентуалните защитници, била Анопейската, а пък най-известният защитник на прохода бил спартанският цар Леонид.

Тесалия — Северна Гърция. На запад била заградена от насечените планински вериги на Епир, на изток — от Егейско море. По времето на Гай Марий областта била част от римската провинция Македония.

Тибур — днешно Тиволи. В епохата на републиката градът представлявал малко селище на брега на река Анио, на мястото, където тя внезапно излизала от планините и поемала из долината на Тибър. По времето на Гай Марий жителите на града все още не били получили пълно римско гражданство.

Тибър — реката, миеща бреговете на град Рим. Извирала във високите Апенини отвъд Арециум и се вливала в Тосканско (Тиренско) море при град Остия. Рим бил разположен на североизточния бряг на Тибър. Реката се водела плавателна чак до Нарния, но в действителност силното ѝ течение превръщало в рискован всеки опит да се плава срещу него. Тибър често се оказвал причина за катастрофални наводнения, особено в Рим.

Тигурини — келтско племенно обединение, заемащо част от територията на днешна Швейцария в съседство с племенното обединение на хелветите. Около осмата година от началото на голямото кимврийско и тевтонско преселение към тях се присъединили и тигурините — последни, които образували едно цяло с другите келтски племена — на маркоманите и херуските. В историята се приема, че в 102 г. пр.Хр. обединените тигурини, маркомани и херуски нахлули в Италийска Галия откъм изток през Норикум и Аквилея, но като

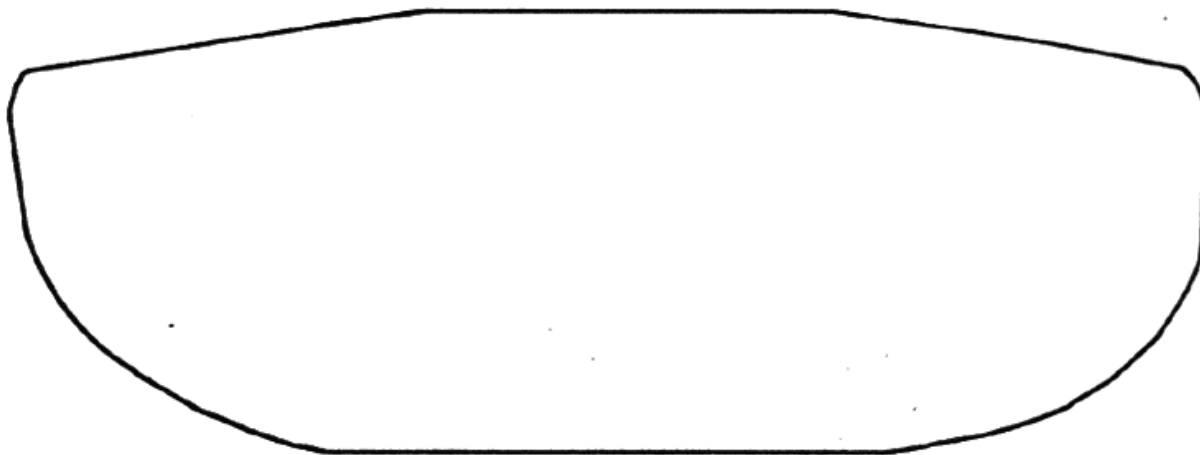
научили за катастрофалното поражение на тевтоните при Аква Секстия, се обърнали назад и се върнали по родните си места. Така избегнали трагичната участ на тевтоните и кимврите.

Тингис — днешен Танжер. Столица и най-голям град в мавританското царство. Намирал се на Атлантическия океан отвъд Херкулесовите стълбове.

Тингитанска маймуна — или „варварската“ маймуна. Макак, безопасата или ходеща по земята маймуна. В античността маймуните и приматите не били често срещана гледка по Средиземноморието, но макакът, който все още може да се срещне в Гибралтар, винаги е населявал Северна Африка.

Тиро — новак, начинаещ.

Тога — дреха, която можел да носи само римски гражданин. Била изтъкана от лека вълна и притежавала доста характерна форма (това обяснява и защо по всички холивудски филми на облечените в тога герои все нещо им куца — в Холивуд никога не са проучвали внимателно нещата от предишни епохи или поне не и от античността). След подробни изследвания и многобройни експерименти д-р Лилиън Уилсън открил какви са били формата и размерите на идеалната тога. Така например тогата, която щял да носи мъж с ръст метър и седемдесет и пет и обиколка на талията 90 см, трябвало да бъде широка около 4,6м. и дълга 2,25м. Под дължина разбирате тази страна, която следва тялото от горе на долу, а под ширина — онази, която се увива около него. Но трябва да се има предвид, че тогата не е била с формата на правоъгълник. Изглеждала е така:

Ако не бъде ушита точно както съм я показала на рисунката си, тогата просто няма да може да се облече по начина, по който са я носели римляните в древността. Републиканската тога от времето на Гай Марий била много широка (размерите на тогата се променяли на няколко пъти от царския период до края на пети век сл.Хр. — та това са повече от хиляда години). Мисля, че ще е нужно да направя още едно необходимо уточнение върху тогата, което е плод на собствените ми наблюдения: доказах, че римлянинът, облечен в тога, не е възможно да е носил каквито и да било други дрехи, т.е. препаска или каквото и да било бельо, под тогата и туниката си. Самата тога лишавала облечения в нея, от каквато и да е възможност да използва лявата си ръка, особено в областта на собствения си корем — при всяко движение в повече може да се наруши балансът и за броени мигове тежката дреха да се развие напълно. Но когато тогата е облечена правилно, тя можела да бъде разтворена твърде лесно само с дясната ръка, с която мъжът можел спокойно да надигне и туниката си и да уринира прав — да, но не и ако под туниката си носи друга дреха! Отбелязвам този любопитен факт, защото съвременните учени все още масово споделят мнението, че римляните са носели някаква форма на бельо под горните си дрехи. Но ако е бил облечен в тога, човек просто не е можел да си позволи подобно нещо — иначе би му се наложило при всяка малка нужда да вика роба си да му помага, което моралът на един римлянин — републиканец не би позволил за нищо на света.

Тога алба (или Пура) — чисто бялата тога. В действителност обаче ще е била по-скоро кремава.

Тога кандида — специално избелена тога, която си слагали кандидатите за определена магистратури, когато се представяли при образуването на кандидатските списъци (думата „кандидат“ произлиза именно от тога кандида). Носели я и докато обикаляли Рим, за да агитират гражданите му, както и при самите избори в комициите. Тогата придобила белия си цвят, след като била оставяна известно време да съхне на слънце, а след това равномерно се покривала със стрита на прах бяла креда.

Тога пикта — пурпурната тога, която носел триумфиращият пълководец. Дрехата била избродирана (най-вероятно със злато) с картини на знаменателните събития, които се честват, както и с портретите на участниците. Навремето и римските царе ходели

облечени в тога пикта, както била облечена и статуята на Юпитер Оптимус Максимус в храма на Капитолия.

Тога претекста — тога с пурпурен ръб, която носел куриатният магистрат; носела се и от бивши куриатни магистрати, както и от невръстните им деца, независимо от пола им.

Тога пула — траурната тога, ушита от вълна с цвят, възможно най-близък до черния.

Тога трабеа — „полуоцветената тога“ според определението на Цицерон. Това била раираната тога на авгурите, а твърде вероятно е да са я носили и понтифексите. Подобно на тога претекста и тя имала пурпурен ръб, но иначе цялата била раирана с червени и пурпурни линии.

Тога вирилис — буквално тогата на „възмъжаването“. Става дума за тога алба или тога пура.

Толоза — днешна Тулуза във Франция. Намирала се в долината на река Гарумна и била политическият център на племенното обединение на волките тестосаги.

Торк — дебела, кръгла метална огърлица, направена най-често от злато. Нямала формата на пълен кръг, защото точно над гърдите завършвала с отвор от около 2,5 см. Приема се за доказано, че първо се слага около врата, а след това се извива навътре — най-вероятно веднъж сложен, никога не се маха. Носенето на торк било характерно за келтите, но го носели и в някои германски племена. Обикновено извитите краища на огърлицата завършвали с различни декорации топчета, спирали или дори животински глави.

Тракия — онази част от Балканския полуостров, която се намира между западния бряг на Хелеспонта и мислената линия точно на изток от Филипи; бреговете ѝ се миели от Егейско море и Евксинския Понт, а на север територията ѝ се простирала до границите със Сарматия. Римляните считали за западна граница на Тракия река Нестос (дн. Места). Тракия така и никога не успяла да се организира в единна политическа организация. След приключването на войните за наследството на Атал III в Мала Азия в 129 г. пр.Хр. егейското крайбрежие на Тракия минало под властта на римския управител в Македония. Римляните построили Игнациевия път, свързващ Адриатика с Хелеспонта — най-краткият и бърз път за прехвърляне на войски от Италия в Мала Азия, и затова за тях било от жизнено

значение да не позволят на траките излаз на Егейско море. Енос (пристанищен град на устието на река Хеброс) — Марица — и Абдера (пристанищен град на изток от устието на река Нестос) били най-значителните градове на егейския бряг на Тракия. Най-големият град в Тракия обаче била старата гръцка колония на Тракийския Боспор Византион.

Трансалпийска Галия — римската провинция в Галия (за разлика от Цизалпийска Галия). Малко преди 120 г. пр.Хр. територията ѝ била завладяна от римляните след блестящите победи на Гней Домиций Ахенобарб, който осигурил по този начин безопасен сухоземен път между Италия и Испания. Провинцията включвала бреговата ивица от Лигурия до Пиренеите, като на две места навлизола дълбоко навътре в страната: при Толоза в Аквитания и нагоре по течението на Родан (Рона) чак до търговската колония Лугдунум (Лион).

Триба — още от зората на републиката за римлянина трибата не представлявала повече форма на племенно разделение, а териториална единица, подчинена единствено на интересите на държавата. Общо броят на римските триби бил тридесети пет; от тях тридесет и една били селски, а само четири — градски. Шестнадесетте първоначални триби носели имената на шестнадесет патрициански фамилии, което сочело, че членовете им са били или членове на въпросните патрициански родове, или предците им са живели на земя, владяна от тях. През ранната и средната република, когато владяната от Рим територия започнала да се разпростира из цяла Италия, били създадени нови триби, в които се вписвали и новополучилите римско гражданство свободни италийци, така те на свой ред взимали активно участие в изграждането на римската политическа система. Колониите със статут на римско гражданство се превърнали в естествени ядра на новосъздадените триби. Четирите градски триби се смятат за основани от цар Сервий Тулий, въпреки че действителната дата на основаването им трябва да се търси по-късно, в годините на ранната република. Последната основана триба датира от 241 г. пр.Хр. Всеки член на дадена триба имал право на един глас при гласуванията вътре в нея, но сам по себе си този глас нямал почти никакво значение. При гласуванията в трибутните комиции първо се преброявали гласовете във всяка една триба поотделно и според мнозинството в нея тя определяла своя общ глас, който единствен имал значение за крайното решение на

комициите. Това означавало, че при никой случай огромният действителен брой на гражданите, вписани в четирите градски триби, не можел да повлияе на крайното решение на трибутните комиции, където селските триби имали почти осемкратно превъзходство. Практически това означавало, че ако при дадено гласуване се появят само двама представители на дадена селска триба и гласуват единодушно, то техният глас се равнявал по сила на гласа на всяка от четирите градски триби поотделно, независимо че те на свой ред са могли да бъдат представени от по няколко хиляди души. Нищо не принуждавало членовете на селските триби да живеят извън пределите на Рим — почти всички сенатори и консули например принадлежали на селските триби.

Трибун — официално упълномощен представител на определена политическа страна в римското общество, който защитава интересите на институцията, издигнала го на този пост. Думата първоначално се използвала за хората, защитаващи интересите на отделните триби (от триба — трибун), но с промените, настъпили в политическия живот на републиката, с нея започнали да се наричат представители на различни институции, които не било задължително да са свързани по някакъв начин с трибите.

Трибун на хазната — Трибуни ерарии. Съществува известна неяснота около истинските функции на трибуни ерарии. Изглежда, първоначално така били наричани служителите във войската, чието задължение било да изплащат заплатите на войниците (като се има предвид финансовото състояние на римската армия от Предмарианската епоха, подобна длъжност едва ли би се оказала доходоносна), но със сигурност по времето, когато Гай Марий въвеждал своите преобразувания в армията, трибуни ерарии вече нямали нищо общо с нея, защото заплатите се давали от квесторите. Приела съм, че трибуни ерарии са цивилни лица. Въпреки че римският Сенат и народ гледали с лошо око на бюрокрацията и с всички средства възпирали увеличаването броя на различните обществени служители, с нарастването териториалните придобивки на Рим поне един от клоновете на държавното управление (SPQR) се нуждаел от нови попълнения и това била хазната (ерариумът). По времето на Гай Марий ще да е имало значителен брой цивилни служители, които да направляват различните функции на държавната хазна (а в годините

след Гай Марий техният брой нараснал драстично). Трябвало да се събират всевъзможни данъци както у дома, така и в чужбина; трябвало да се намерят достатъчно пари, за да се подsigури закупуването на зърно, да се осъществят благоустройствените програми на цензорите, както и да се осигурят някои наглед дребни разходи, като например прасетата, които градският претор трябвало да даде за Компиталиите. И ако избраният на квесторската длъжност магистрат давал само общи насоки по всеки от тези въпроси, то той е трябвало да разполага с нужните хора, които да ги превърнат в реалност. Затова държавата се е нуждала от висши цивилни служители, хора, чието положение да е по-различно от това на обикновените писари; без съмнение въпросните чиновници са произлизали из уважавани фамилии и по всяка вероятност трудът им се е заплащал добре. Възможното съществуване на подобна класа може да обясни затрудненията, които Катон тицензис сам си причинил в 64 г. пр.Хр. с назначаването на квестор на хазната — по всяка вероятност квесторите отдавна били изгубили навик да работят пряко, а пък и в 64 г.пр.Хр. хазната вече е представлявала внушителна по мащабите си институция.

Тридент — днешно Тренто в Италия.

Триклиний — римската трапезария. Обикновено в семейния триклиний (най-често помещението било квадратно) се разполагали три кушетки (ложета) във формата на буквата П. Ако застане на вратата и погледне към празния център на буквата, лявата кушетка се нарича лектус сумус (горно ложе), средната — лектус медиус (средно ложе), а дясното лектус имус (долно ложе). Всяка от трите кушетки била широка около метър и двайсет и пет или дори повече, а на дължина била поне два пъти по толкова, навярно и повече. В единия край на кушетката имало възглавница за главата. Срещу всяка от кушетките на височина малко под тяхната стояла масичка, дълга от единия до другия край на кушетката. Хранещите се се облакътявали на лявата си ръка, като за целта нагласявали специални облегалки; събували се преди ядене и можели да поискат робите да им измият краката. Домакинът се разполагал в левия край на кушетката в средата, който се смятал за долния; десният, считан условно за горен заради възглавницата за главата, се оставял за най-почетния гостенин — мястото се наричало локус консуларис (мястото на консула). По времето на Гай Марий жените рядко се излагали подобно на мъжете, освен ако не им се носи

съмнителна слава, а вечерята е ергенска. Жените от семейството сядали на малки столчета в центъра на буквата П, влизали с първото ястие и се оттегляли с последното; по правило им се позволявало да пият само вода.

Триокала — най-недостъпната крепост, която построили разбунтувалите се сицилийски роби в планините в южната част на острова. Била обсадена от Луций Лициний Лукул в 103 г. пр.Хр., но паднала едва в 101 г. пр.Хр.

Трипод — всякакъв предмет, монтиран върху поставка от три крака. На триподи сядали гадателките. Върху триподи се държали и жарниците с жертвените или авгурските огънове. Масите също били често на три крака.

Триумф — най-знаменателният ден в кариерата на победоносния римски пълководец. По времето на Гай Марий, за да получи правото на триумф, пълководецът първо трябвало да бъде акламиран като император от собствените си войници, след което да представи писмена петиция пред Сената; само Сенатът бил упълномощен да удостои някого с правото на триумф и понякога, макар и сравнително рядко, се случвало достоен за честта пълководец да бъде несправедливо лишен от нея. Самият триумф представлявал внушителен парад, който следвал определения от традицията маршрут от Вила Публика на Марсово поле през специалната порта в Сервиевите стени, наречена Порта Триумфалис, през Велабрум и Форум Боариум до Големия цирк, след което по Вия Триумфалис и по Вия Сакра се излизало на Форум Романум, а оттам се изкачвал на Капитолийския хълм, за да стигне шествието до храма на Юпитер Оптимус Максимус. Триумфацията пълководец и ликторите му влизали в храма и поднасяли на бога лавровите си венци, получени за победата, след което давали началото на триумфалния пир.

Триумфатор — така се наричал триумфацията пълководец.

Трофей — за трофей се смятало пълното бойно снаряжение на пленения или убит вражи предводител. Спред практиката, установена още в архаичната епоха от гърците, пленените доспехи се окачвали върху забито в земята копие наред бойното поле и се поднасяли като дар на боговете, помогнали на победителите. Римляните променили гръцката практика, като започнали да издигат по бойните полета каменни паметници, а трофеите отнасяли със себе си в Рим. Там те се

излагали на показ при триумфа на пълководеца — победител, след което се посвещавали на някое божество по избор и се оставяли за вечни времена в храма му. Метел Македоник бил първият римлянин, построил храм от мрамор, и след като го посветил на Юпитер Статор, дарил го с пленените от легионите му трофеи. Гай Марий издигнал храм на Честта и Добродетелта и също го дарил с пленените от войските му трофеи.

Тулианум — знае се също като Карцер. Малка къщичка с единствено помещение и подземие, което се използвало за единствената килия за екзекуции в цял Рим. Всички видни военнопленници, след като били превеждани из Рим заедно с парада на триумфа, щом шествието започвало да изкачва Капитолийския хълм, били отвеждани в подземната килия на Тулианума и били удушавани с въже. Трупът на жертвата бил хвърлян през отворите на подземие то към градската канализация. Друга практика (до която обаче се прибягвало по-рядко) било осъденият да се затвори в подземие то и да се остави да умре от глад.

Тул Хостилий — третият римски цар. Доста тъмна фигура. Голям войнолюбец, той нападнал, превзел и сринал със земята Алба Лонга, а жителите ѝ довел в Рим и ги присъединил към населението му; управляващата класа в Алба Лонга станала част от римския патрициат. Тул Хостилий също така построил сградата на Сената, наречена в негова чест Курия Хостилия.

Туника — основната дреха у почти всички древни народи по Средиземноморието, включително у гърците и римляните. Така както са я носели римляните по времето на Гай Марий, туниката е била в основата си правоъгълна, без шев около гърдите; навярно за по-удобно платът се е изрязвал при врата, вместо просто да се съшият един с друг правите краища на предницата и гърба. Ръкавите или представлявали просто правоъгълни парчета, тръгващи от раменете, изрязвани заедно с останалата част от дрехата, или са се пришивали допълнително. Със сигурност древните шивачи са можели да шият ръкави, защото в изворите от епохата се споменава за дълги ръкави, които между другото били пришивани отделно. Възприетото мнение, че между страничния шев, свързващ предницата и гърба, просто са се оставяли дупки за ръцете, не се потвърждава от статуите — може би просто статуи са заслужили само онези, които са могли да си позволят и по-специални

туники. Но така или иначе на статуите, изобразяващи военни, ясно се виждат ръкави, къси ръкави, които не се различават съществено от нашите. Туниката се пристягала над пояса или с кожен колан, или просто с въженце и винаги е била по-дълга отпред, отколкото отзад — разликата била от около 7,5 см. Конниците носели върху туниката си тънка пурпурна ивица на едното рамо, сенаторите — по-широка. Смятам, че ивиците са се шиели от дясната страна, както се вижда от една фреска в Помпей, показваща човек, облечен в тога претекста, на чието дясно рамо ясно се вижда пурпурната ивица. Забелязвам, че същото е и при моделите на д-р Лилиън Уилсън.

Туника Палмата — туниката, която носи пълководецът триумфатор. Не е било задължително да е от пурпур, но със сигурност по нея били избродирани палмови клонки.

Тускулум — град, намиращ се на Латинския път, на около 25 км от Рим. Бил първият латински град, получил пълно римско гражданство за жителите си — още в 381 г. пр.Хр., и винаги бил напълно лоялен с Рим. Катон Цензор произхождал от Тускулум, където родът му държал от поне три поколения римския „обществен кон“.

Удължаване на пълномощията — акт, според който даден магистрат практически оставал в длъжност и след изтичането на мандата си. Подобна практика се използвала по отношение управлението на отвъдморските провинции или воденето на определена военна кампания, но не се отнасяла за самите магистратури.

Управител — с думата най-общо се назовават преторите, проконсулите и пропреторите, които обикновено за срок от една година управляват дадена римска провинция от името на римския Сенат и народ. Силата на управителския империум била различна, тъй както и конкретните пълномощия, които получавал. Но какъвто и да бил по закон империумът, управителят можел да се разпорежда като цар в провинцията си. Отговарял едновременно за нейната защита, администрация, за набирането на данъците и глобите и за още куп неща.

Утика — град в Африка, при устието на река Баградас. След разрушаването на Картаген от войските на Сципион Емилиян в 146 г. пр.Хр. Утика се превърнала в най-големия град и пристанище в римска Африка, където се намирало и седалището на римския управител.

Фалери — кръгли, гравирани с орнаменти сребърни или златни дискчета с диаметър от 75 до 100мм. Първоначално ги носели римските конници като знак за положението си, както и върху парадните сбруи на конете си. Около средата на републиканската епоха фалерите се превърнали в знак за военно отличие, връчван на бойците от конницата, но по времето на Гай Марий вече ги връчвали и на пехотинци. Обикновено фалерите, връчвани за бойни заслуги, били подреждани по девет заедно (в три реда по три) и се окачали върху кожени доспехи, които се носели върху бронята.

Фаниева хартия — някой си Фаний, римлянин, който е живял приблизително в средата на втори век пр.Хр., се захванал да преобразува най-долнокачествения пергамент в хартия, която по качествата си можела да съперничи с най-съвършения папирус. Братята Гракхи са използвали Фаниева хартия, което и свидетелства приблизително по кое време Фаний е достигнал до откритието си. Фаниевата хартия била далеч по-евтина от оригиналния египетски папирус, а и далеч по-лесна за намиране.

Фанум Фортуне (буквално „храм на съдбата“ — Б.пр.) днешно Фано в Италия.

Фасти — латинската дума за „празненства“, която започнала да се използва изобщо за календара. Календарът бил разделян на диес фасти и диес нефасти и бил окачван по стените на някои обществени сгради, включително Регията, както и по ораторските трибуни на Форум Романум. Предизвестявал римските граждани кои дни могат да се използват за дела, кои са отредени за заседания на комициите, кои са празници и кои вещаят лоша поличба и най-накрая — кога точно се падат неустановените на точна дата празници. Понеже годината се състояла от 355 дни, календарът рядко се съобразявал с годишните времена — освен в случаите, когато колегията на понтифексите не се заемела сериозно със задълженията си да изчисли допълнителните двадесет дни, които трябвало да се прибавят на всеки две години след края на февруари. Най-често обаче колегията дори не си помръдвала пръста, още повече че самите римляни не виждали особен смисъл в подобно начинание. Дните в месеца не се броели по начина, който правим ние, последователно — първи март, втори март и т.н., а се броели отзад напред с начална точка някоя от трите основни дати в месеца: календите, ноните и идите. Така, вместо да каже: „трети март“,

римлянинът ще каже „четири дни преди мартенските нони“, а вместо „двадесет и осми март“ „четири дни преди априлските календи“. Разбира се, на нас ни изглежда обърквашо, но за римляните подобно броене е било съвсем естествено.

Фасции — снопчета брезови пръчки, навързани с кръстосани един спрямо друг червени кожени каиши. Първоначално това била емблемата на старите етруски царе, но с времето символичният ѝ смисъл се запазил, и то дори до епохата на империята. Фасциите се носели от ликторите, които проправяли път за куриатния магистрат (както и за проконсула или пропретора), и били знак, че му е бил даден империум. В границите на помериума сноповете били само от пръчки, което подсказвало, че на ликторите е дадено правото да налагат единствено телесни наказания; извън помериума между пръчките била пъхвана и двуостра брадва, което означавало, че куриатният магистрат има пълномощието да раздава смъртни наказания и да ги изпълнява. По броя на пръчките (фасциите) в снопа се разбирало колко голям е империумът на магистрата — ако е диктатор, фасциите били двадесет и четири, ако е консул или проконсул — дванайсет, ако е претор или пропретор — шест, а ако е куриатен едил само две.

Феликс — буквално „галеник на съдбата“, а не както бихме били склонни да кажем: „щастливец“. Навремето като че ли са били поткровени с материалната страна на нещата. Латинската дума феликс е свързана с богинята Фортуна, с късмета.

Фелатор — груба дума в латинския, с която се обозначавал мъжът, който при орален секс се е оставял да му лижат пениса. Във всеки случай това положение се е смятало за по-достойно от обратното — ти да си лижещият (вж. ируматор).

Ферентинум — днешно Ферентино в Италия.

Фирмум Пиценум — днешно Фермо в Италия.

Фламен Диалис — специалният жрец на Юпитер и най-старшият от петнадесетте фламани. Животът му никак не бил лек. Трябвало да бъде патриций, да е сключил брак — конфареацио с патрицианка и двамата му родители трябвало да бъдат живи в момента на избирането му, а длъжността му била пожизнена. Фламен Диалис бил обграден от всевъзможни забрани и табути: не трябвало да вижда или докосва мъртвец, не трябвало да се докосва до желязо, да носи някъде по себе си възел, да му се стриже косата или брадата с желязо, да носи върху

себе си кожа от животно, одрано специално за целта, да докосва кон, да яде варива или квасен хляб. Жена му — фламиника Диалис — била жертва на почти същите ограничения.

Фламин — жрец, член на колегията, обслужваща култа към най-старите римски богове. Имало трима върховни фламини и дванайсет нисши. Фламинес майорес обслужвали: 1.) Юпитер, 2.) Марс, 3.) Квириин. Като се изключи фламен Диалис (Юпитеровият фламин), останалите не били натоварени с кой знае колко тежки задължения, но и тримата върховни фламини живеели в държавни домове. Без съмнение това се дължало на факта, че фламините представляват най-старите римски жреци.

Фламиниевият цирк — намирал се е на Марсово поле, близо до Тибър и Форум Холиториум. Построен бил в 221 г. пр.Хр. и понякога, когато събранието им е трябвало да се проведе извън границите на помериума, на него са се свиквали трибутните комиции или плебейското събрание. На територията на Фламиниевия цирк са били издигнати няколко светилища, едно от които на Вулкан, а друго — известно с изящния си стил — на Херкулес и деветте музи.

Флумен — латинската дума за река.

Фортуна — римската богиня на съдбата и едно от най-почитаните божества в целия римски пантеон. В чест на Фортуна се изграждали множество храмове, като всеки от тях бил посветен на някоя от множеството ѝ природи. Благоклонността на Фортуна означавала изключително много за политици и пълководци, които без изключение — дори и когато става дума за такива интелигентни военачалници като Гай Марий, Луций Корнелий Сула и диктатора Гай Юлий Цезар — били убедени в скритите ѝ ходове.

Форум — отворено градско пространство, предназначено за всевъзможни дейности — делови, частни и обществени.

Форум Боариум — пазарът за месо. Намирал се в северния край (Велабрум) на Големия цирк. Думата „боариум“ означавала „добитък“, но по времето на Гай Марий на пазара се продавали всевъзможни меса.

Форум Каструм — плацът вътре в римските военни лагери, намирал се пред самата палатка на военачалника.

Форум Писцидум — пазарът за риба. Истинското му местоположение и до ден-днешен представлява тайна, но от някои бележки на Цицерон знаем, че ветровете в Рим разнасяли най-често по

посока на Форум Романум и зданието на Сената воня на риба. Затова съм избрала за пазара мястото точно на запад от Вия Нова, във Велабрум.

Форум Романум — средището на римския политически живот, обширно празно пространство, отредено за политика, правораздаване, дела и религия. Според мен по времето на Гай Марий из базиликите покрай Форума не е имало сергии. Кипящият политически живот, да не говорим за постоянно провеждащите се съдебни процеси, и множествата, които е способен да доведе всеки миг на площада, биха помели всякакви препятствия, които пък от своя страна най-много биха запречили пътя на тълпата и предизвикали безредици. Двата големи пазара, намиращи се в близост — Мацелум от обратната страна на Емилиевата базилика и Мацелум Купеденис отвъд Кливус Орбиус, предлагали достатъчно търговска площ, за да не се блъскат продавачи и по Форума.

Форум Фрументариум — пазарът за зърно. Местоположението му върху картата ми е напълно хипотетично, но имам основания да смятам, че е и напълно възможно. Първо, смятам, че едрите частни търговци на зърно (а такива е имало много) са продавали редом с държавните. Държавните запаси са се разпродавали в две различни части на града: на Минуциевата врата на Марсово поле, където се намирали службите на куриатните едили, издаващи съответните разрешителни, и пред обществените складове, намиращи се под самите скали на Авентина, в съседство с римското пристанище. Знае се също, че е имало складове и покрай Викус Тускус в подножието на Палатина, които били построени наново от Агрипа по времето на принципата, но в годините на републиката навярно са представлявали частна собственост. Затова съм разположила Форум Фрументариум във Велабрум, на крачка от складовете край Викус Тускус.

Форум Холиториум — пазарът за зеленчуци. Намирал се е вдясно от брега на Тибър, като наполовина са били от вътрешната страна на Сервиевите стени, а наполовина — от външната. Навярно първоначално са били изцяло от вътрешната. Местоположението на пазара улеснявало стопаните, отглеждащи зеленчуци на Марсово и Ватиканското поле.

Фракции — терминът, с който съвременните историци най-често обозначават различните политически групи в римската република. И дума не може да става за политически партии в съвременния смисъл на

думата, защото били изключително гъвкави, а и съставът им се менял постоянно според случая. Вместо да се обедини около определена идеология, римската фракция най-често се завъртала около нечия личност, сдобила се с респектираща ауторитас и дигнитас. Гледала съм напълно да избегна понятията „оптимати“ и „популари“, за да не остане читателят с впечатлението, че наистина са съществували утвърдени политически партии.

Фрегела — латински град, намирал се на мястото, където Вия Латина пресича река Лирис, на самата граница със Самниум. Винаги е бил лоялен към Рим до 125 г. пр.Хр., когато избухва въстание против римляните, удавено в кръв от претора Луций Опимий. Градът бил сринат със земята и впоследствие мястото му на процъфтяващ търговски център било заето от построения от римляните на отсрещния бряг на Лирис град Фабратерия Нова („новонаправен“).

Фригия — една от най-дивите и рядко населени области в Мала Азия, чието име за древните звучало също тъй мистично, както имената на нимфи, дриади, сатири и всякакви други приказни същества. В същото време местното население представлявало в огромната си част беззащитни селяни, които ставали лесна плячка за ловците на роби. Фригия се намирала навътре в сушата от Витиния, на юг от Пафлагония и на запад от Галатия. Областта принадлежала на Аталовото царство Пергам, като територията ѝ била покрита с планини и гъсти гори. След войните за пергамското наследство след смъртта на Атал III римският проконсул Маний Аквилей буквално продал по-голямата част от Фригия на понтийския цар Митридат V и прибрал златото за себе си.

Ханибал — най-известният от пуническите принцове, предводител на картагенската армия във войните ѝ с Рим. Роден в 247 г. пр.Хр., Ханибал започнал от дете да се обучава във военното изкуство в родната си Испания, където прекарал цялата си младост. В 218 г. пр.Хр. нахлул в Италия и с блестящата си стратегия изненадал цялата римска армия в гръб; прекосяването на Алпите (включително с няколко десетки слона) през прохода Монженевр и досега се смята образец във военната теория. В продължение на шестнадесет години войските му кръстосвали във всички посоки Италия и Италийска Галия, нанасяйки на римските легиони поражение след поражение — при Требия, Трезимене и най-накрая при Кана. В крайна сметка армията му била доведена до изтощение от тази на Квинт Фабий Максим Верукозис

Кунктатор, чиято стратегия била да не се откъсва нито за миг от картагенците и в същото време да избягва всякакво генерално сражение. Заради близостта на Фабий — Максимовата армия Ханибал така и не посмял да нападне самия Рим. Един по един съюзниците, които си бил спечелил с победоносния си поход из Италия, се отметвали от Картаген и Фабиевите легиони постепенно изтласкали Ханибал на юг, особено след като от ръцете му се изплъзнала цяла Кампания. Скоро Ханибал изгубил Тарент, а в същото време брат му Аздрубал претърпял поражение на север в Умбрия, при реката Метавър. Притиснат до самия връх на италиятския ботуш — Брутий, в 203 г.пр.Хр. Ханибал бил принуден да прехвърли към Картаген по море така и непобедената си в нито едно сражение армия. Претърпял поражение едва при Зама от войските на Сципион Африкански, след което като държавен глава на Картаген започнал да плете интриги срещу Рим в съюз със сирийския цар Антиох Велики. В крайна сметка се наложило да търси убежище при Антиох, но след поражението на сирийските войски от римляните Ханибал отново трябвало да бяга, този път при витинския владетел Прузий. В 182 г.пр.Хр. Рим изрично поискал от Прузий да му бъде предаден Ханибал, но последният се самоубил. Непримириим противник на Рим, Ханибал в същото време винаги е бил един от най-уважаваните от самите римляни пълководци и политици.

Харибда — митичен водовъртеж, който в различни извори се появява на съвсем различни места из Средиземноморието — например между Сицилия и Италия или при Херкулесовите стълбове. Харибда е винаги неразделна със Сцила, чудовище с навързани около пояса си лаещи кучета, което живеело толкова близо до водовъртежа, че никой моряк не можел да мине безопасно покрай едната, без да попадне на другата. В древността изразът „хванат между Сцила и Харибда“ е бил равнозначен на сегашните „между два огъня“ или „между чука и наковалнята“.

Хаста — старомодното копие на римския пехотинец с листоподобен връх. След промените, които Гай Марий внася в пилума, хастата излязла от употреба.

Хедуи — могъщо келтско племенно обединение, заемащо част от централна Дългокоса Галия. След като в 122–121 г. пр.Хр. Гней Домиций Ахенобарб покорява традиционните им врагове, арверните, хедуите губят от своята войнственост и враждебност спрямо

римляните, с времето сами се романизират и си спечелват покровителството на Рим.

Херкулесовите стълбове — тесният пролив, свързващ Средиземно море с Атлантическия океан, открай време се е знаел като Херкулесовите стълбове заради двете огромни канари, надвиснали над него — Калпе (днешен Гибралтар) откъм европейския бряг и Абидус откъм африканската.

Херм — пиедестал, върху който първоначално е била поставяна главата на бог Хермес; по традиция по средата на цокъла се окачали мъжки гениталии с еректирал penis. В елинистическата епоха станало обичай върху така оформените пиедестали да се слагат бюстове не само на Хермес, но и на действителни личности, а терминът „херм“ започнал да се отнася единствено до своеобразните пиедестали, обкичени с мъжки гениталии. Посетителят на съвременните музеи ще забележи, че при множество антични бюстове по средата на височината на цокъла зее квадратна дупка; на нейно място навремето гордо са стърчали тестиси и еректирал penis, но в християнската епоха „хермовете“ били безжалостно осакатени.

Херсонес — гръцката дума за полуостров, използвана от древните географи с далеч по-широко съдържание от сегашните. Запазили са се имената на Херсонес Тракийски, Херсонес Таврически, Херсонес Кимврийски и др.

Херсонес Кимврийски — днешният полуостров Ютланд, или с друга думи Дания.

Херуски — германско племенно обединение, населявало земите по течението на река Амизия (дн. Емс) и на река Визургис (дн. Везер). Около 113 г. пр.Хр. част от херуските напуснали родните си места, за да се присъединят към масово преселващите се тевтони и германи.

Химетски мед — мед, събиран по склоновете на Химетския хълм в Атика. Причината точно този мед да се слави по цялото Средиземноморие не била в по-особените цветя, посещавани от пчелите, а във факта, че единствено химетските пчелари не опушвали кошерите, преди да съберат меда.

Хипанис, река — днешната река Буг в Беларусия.

Хипо Региус — днешният град Анаба в Алжир.

Хиспания — днешна Испания. Наричана била още Иберия.

Хиспания Ултериор — вж. Далечна Испания.

Хиспания Цитериор — вж. Близка Испания.

Хомот — хомотът представлявал дървена летва, която се облягала върху вратовете на впрегатните животни, когато трябвало да теглят каруца или нещо друго. В преносен смисъл се превърнал в символ на сервилността, на признаването на чуждата власт над себе си. Някъде в района на Карина бил сложен на публично място хомот, под който трябвало да минат всички млади римляни и римлянки, за да изразят своето подчинение; наричал се Тигилум и по всяка вероятност смисълът на минаването под него било да се покаже, че младежът вече се е подчинил на теглата и грижите, съпътстващи възрастния. Терминът обаче имал и друго значение, а то било свързано с войската. Тъкмо в това си значение хомотът ѝ се възприемал като нещо изключително важно. Още от дълбока древност римската армия (а може би преди нея етруската) възприела като традиция след всяка своя победа на бойното поле да принуждава пленените врагове да минат „под хомота“. За целта се забивали две копия в земята и върху тях се закачало хоризонтално трето — достатъчно ниско, за да бъде принуден човек, който минава отдолу, да се наведе. За нещастие на римляните обаче много от техните врагове възприели унижителната традиция и на свой ред започнали да принуждават пленените римски войници да минават под хомота. За римляните това представлявало непоносимо унижение — дотолкова, че в Сената неведнъж се изразявало мнението как било по-добре цяла една римска армия да се бие до последния човек, отколкото победените да се предадат и минат под хомота, пожертвайки римската чест и дигнитас. Обикновените жители на Рим, дори и пролетариите гледали на минаването под хомота като на велико унижение и искали сметка от всички римски войници и офицери, предпочели да се унижат, вместо да загинат с достойнство.

Хубрис — гръцка дума, използвана и до ден-днешен. Означава надменност, високомерие.

Цебена — планинските земи и възвишенията в Южна и Централна Галия, западно от река Родан. В днешно време някогашната Цебена се разпределя между областите Севен, Оверн, Ардеш и фактически целия Централен масив.

Цезарово сечение — хирургическа намеса, до която се прибегва, когато детето не може да се роди по естествен път. Легендата разправя, че по такъв начин се е появил на бял свят диктаторът Гай Юлий Цезар,

на когото била кръстена операцията. Предпочела съм да не обръщам внимание на тази история, защото се знае, че майката на Цезар Аврелия е доживяла седемдесетгодишна възраст и по всяка вероятност до смъртта си се е радвала на добро здраве. Докато в античността дори и да се е извършвало цезарово сечение, и дори понякога детето да е бивало спасено, участието на майката е била все същата — смърт. Първият истински успешен опит с цезарово сечение е извършен в Италия, в град Павия през април 1876 г., когато доктор Едуардо Поро извадил от утробата на родилката Джулие Ковалини новороденото й дете — и майка, и дете оцелели.

Цела — буквално „стая“. Повечето стаи в римските домове получили собствени названия, но всяко друго помещение, което си няма специално име, се е наричало най-общо цела. Името обаче се е запазило за всички вътрешни помещения в храмовете.

Цензор — най-висшият римски магистрат, независимо че не е притежавал империум и следователно не се е придружавал от ликтори. За да се кандидатира за цензор, човек задължително трябва да е бил преди това консул, а само онези консуларни сенатори, които са се радвали на огромна лична ауторитас и дигнитас са си правели изобщо труда да се кандидатираат. Да бъдеш избран за цензор, представлява крайната точка на една политическа кариера, защото се знае, че по-нагоре няма къде да се отиде. Цензорът (избирани са по двама наведнъж) запазва поста си в продължение на пет години, но в действителност упражнява функциите си само през първите осемнайсет месеца от мандата си. Заедно със своя колега проверява и коригира списъка на сенаторите, на конническото съсловие и на т.нар. пазители на държавния кон (осемстотинте най-влиятелни конници в Рим), както и организира всеобщия ценз (преброяване) на римските граждани не само в пределите на Рим, но и в цяла Италия и задморските провинции. Пак цензорът записва и имущественото състояние на всеки гражданин и го причислява към съответната класа. Всички договори, сключени от държавата, преминават през неговите ръце, а огромният дял от общественото благоустройство е вследствие неговата инициатива.

Центуриатни Комиции — вж. събрание, народно.

Центурион — офицер на редовна служба както в римските, така и в спомагателните легиони. Погрешно е да се смята центурионът за

аналог на съвременния подофицер. Центурионите са били истински професионалисти и статутът им не е бил усложняван от съвременните обществени различия. Когато някой римски пълководец загуби дадено сражение, той едва ли би съжалил за загубата на някой и друг военен трибун, но навярно би започнал да си скубе косите за всеки убит или пленен центурион. При самите центуриони съществуват различни функции и чинове: най-младшият центурион командва отряд от осемдесет войници и двадесет невъоръжени помощници, наречен центурия. След реорганизацията, която Гай Марий въвежда в републиканската армия, шест центурии съответно с шестима центуриони — образуват една кохорта, начело на която стои т.нар. пилус приор, най-старшият от тях, командващ едновременно с цялата кохорта и една от центуриите. Десетимата началници на кохортите, съставляващи един легион, също се подреждат по старшинство, като най-старшият пилус приор отговаря единствено пред началника на легиона (или някой от избраните военни трибуни, или някой от назначените от главнокомандващия легати). По времето на републиката всяко повишение в чин е ставало по волята на войниците.

Центурия — термин, който може да се използва за всяко събиране на сто души, но което в началото е означавало отряд от стотина войници. Центуриите в центуриатните комиции включват в състава си много повече от сто души и макар че в началото са били сформирани като войскове подразделения, с времето изгубват военните си функции. Центуриите, от които се образуват легионите, обаче продължават да наброяват точно сто души.

Церера — древна италианска богиня на земята, чиито задължения се отнасят най-вече до житните култури. Храмът ѝ се намира на Форум Боариум, от страната на Авентин (следователно, и извън пределите на помериума) и се смята за най-красивата култова сграда, издигната през републиканската епоха. Бива построен от плебса по време на първата сецесия (494 г. пр.Хр.), когато патрициите владеят Рим изцяло, за да могат плебеите да имат свое култово средище извън рамките на града. Фактически отцепилите се плебеи се отдръпват не по-далеч от Авентинския хълм, но това е достатъчно да срина устоите на римското общество и техните искания да бъдат удовлетворени. По времето на Гай Марий храмът на Церера се е знаел като сборно място

на плебейското съсловие, където, освен това са изпълнявали дължността си плебейските едили.

Циник — последовател на философската школа, основана от Диоген Синопски. Всъщност определението „школа“ не бива да се разбира твърде академично, още повече че циниците не са спазвали кой знае колко сложни правила на поведение. Най-общо циникът е вярвал в простотата на нещата и вътрешното освобождаване чрез освобождаването от собствеността. Циниците изпитвали дълбоко недоверие към смисъла на всяко човешко начинание и желание, определяйки ги единствено като форма на себичност.

Цирк — мястото, където са се провеждали надбягванията с колесници. Самото трасе е вървяло в дълга и тясна елипса, по средата на която се издига т.нар. спина — дървена преграда с два каменни конуса в двата края — наречени мети, които колесниците трябвало да заобиколят при завоите. Гледката се допълвала от дървените пейки за зрителите, издигнати от всички страни върху открити трибуни. Седемте обиколки, които трябвало да направят състезаващите се, били отброявани с помощта на седем яйца и на седем делфина. Навярно и делфините, и купите с яйцата са съществували от самото зараждане на надбягванията, но със сигурност Агрипа е дарил на Големия цирк похубави делфини от дотогавашните. За, седемте обиколки са били нужни двадесет и пет минути. Предполага се, че четирите цветове, с които са се състезавали различните колесници през епохата на късната империя синият, зеленият, белият и червеният, са били възприети още във времето на републиката. (Според една легенда цветовете са били установени от самия Ромул. — Б.пр.)

Цирцеи — областта, която заедно с планината Цирцеи представлява границата между Лациум и Кампания. Едноименният град се разполага на едноименния нос, откъм страната на Тарацина и в републиканската епоха се е използвал като морски курорт.

Цитадела — най-общо казано, крепост, изградена върху хълм и използваща за защита стръмните му и труднодостъпни склонове, или укрепена част на селище, оградена от мощна стена и служещо за защита на населението при нападение.

Чуждестранен Претор — претор peregrinus. Носи името си заради това, че се занимавал изключително със съдебни дела и спорове, в които поне едната страна е неримски гражданин. По времето на Гай

Марий задълженията на чуждестранния претор се ограничавали в това да раздава справедливост; често се налагало за тяхното изпълнение да обикаля цяла Италия, понякога дори да я напуска. Под юрисдикцията му попадали и деянията на неграждани в пределите на самия Рим.

Югер — римска мерна единица за площ. Един югер се равнява на 0,252 хектара (приблизително една четвърт). Онези, които използват метричната система, ще бъдат близо до сегашното измерване в хектари просто като разделят броя на югерите на четири.

Юл — син на троянския герой Еней. Както в днешни времена, така и в античността съществува пълно объркване относно майката на Юл. Според някои тя била троянската съпруга на Еней Кревза, според други — латинката Лавиния. Вергилий държал на Кревза, Тит Ливий — на Лавиния. Това, което не знаем, е самите Юлии коя от двете биха предпочели да им бъде родоначалничка. Юл се наричал също така Асканий, което пък е името, дадено на Кревзиния син от Омир. Освен това, като се има предвид, че Вергилий е бил официалният римски поет, покровителстван от самия Август, един Юлий, най-вероятно Август е държал да се знае, че родословното му дърво води и двата си корена от Троя. Това обаче не означава, че и осиновителят му диктаторът Цезар е мислил като него — Август е имал склонност да нагажда човешкото мислене на божествения си чичо според собствените си цели и желания. В крайна сметка не е и толкова важно да се знае точно коя е майката на Юл; важното е, че Юлиите винаги са се смятали за преки наследници на Еневия син, а следователно на самата Венера (Афродита), майка на Еней и баба на Юл. Като се има предвид, че от идването на Еней в Италия и рождението на Гай Юлий Цезар в 100 г. пр.Хр. е минало кажи-речи също толкова време, колкото между завладяването на Англия от Уилям Завоевателя и днешно време, и като се знае, че и досега се намират англичани, убедени, че могат да проследят родословието си чак до някой от норманските барони на Уилям, нищо чудно Юлий Цезарите наистина да се окажат наследници на Еней.

Юлила — според книгата ми по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар. Никъде няма изрично сведение, че Цезар не е имал две дъщери; това, че в изворите се споменава само за една, Юлия, може да се приеме донякъде като довод, че втора не е имало, но пък и ни дава свободата да си я измислим, ако трябва. Аз самата винаги съм се учудвала на

способностите на древните автори да се прехласват по определени въпроси, които считат за важни, и в същото време да мълчат по множество други, явно смятани за маловажни. Най-надеждният ни свидетел за епохата, съвременникът на Марий Цицерон е писал за пред хората на своето време и от текстовете му личи предубеждението, че читателят знае за какво става дума и следователно не си струва трудът да се впускаме в подробности. За Юлия се знае, че е доживяла до дълбока старост и е била една от най-забележителните и уважавани жени за времето си. Била е съпруга на великия Гай Марий и майка на един син, който също е заел своето място сред римските знаменитости. Нищо чудно тогава, че името ѝ е успяло да достигне до нас, както и нищо чудно Цезар и Марция да са имали и друга дъщеря, която обаче да не си е спечелила нужното име, за да бъде запомнена. От друга страна, знаем от Плутарх, че първата жена на Сула се е казвала Юлия, но след нея той се е женил още три пъти, а само двете му последни съпруги са заслужили да бъдат споменати и в други извори за епохата. Като се има обаче предвид огромната пропаст, зейнала впоследствие между Марий и Сула, твърде е възможно в своите мемоари (които са били използвани от по-късните историци като Плутарх) Сула умишлено да си е спестил думите за възможния си брак с една Юлия — при публикуването на спомените му вдовицата на Гай Марий е била все още между живите.

Затова читателят ще ми прости, задето в интерес на разказа оженвам Сула за някаква си по-малка сестра на Мариевата съпруга Юлия. Все пак имам си и други причини да смятам, че подобно нещо е възможно. Историческите факти ясно свидетелстват, че в началото на политическата и военната си кариера Сула е бил силно обвързан с Гай Марий. Колкото и да се рови човек в свидетелствата от онова време, никъде няма да открие сведения, че във въпросните години нещо е нарушило колегиалните, дори дружески отношения между Марий и Сула. Споменаването за опитите на Сула да обяви сам себе си за победител в Югуртинските войни, задето лично бил заловил Югурта, водят своето начало от две различни места — мемоарите на самия Сула и мемоарите на Квинт Лутаций Катул Цезар — със забележката, че и едните, и другите са били издадени дълги години след въпросните събития. Когато са писали своите спомени, и двамата свидетели са имали личен интерес да отнемат от престижа на Гай Марий. И все пак,

ако се вгледаме внимателно в преплелите се една в друга политически кариери на Марий и Сула в годините 107–100 пр.Хр., не е възможно от случилите се събития да се заключи, че между двамата е съществувала някаква неприязън или враждебност. Напротив, фактите говорят по-скоро, че двамата са продължавали да бъдат близки колеги и съратници и че са си имали доверие един на друг. Ако заради въпросните недоказани претенции на Сула относно Югуртинските войни между двамата се е породил конфликт, то на какви основания за похода си в Галия Марий би взел със себе си като висш легат тъкмо Сула, а не някой друг? Но изведнъж Сула се появява в Италийска Галия под командването на Катул Цезар тъкмо в мига, когато на Марий му е предстояло сражение с настъпващите тевтони от другата страна на Алпите. Това обаче според мен не се дължи на някакъв разрыв между Сула и Марий. Това, което знаем, е, че в един миг Катул Цезар повежда легионите си нагоре по течението на Атезис, после избухва някакво тайнствено въстание и той се обръща назад. Нищо обаче не стига до Рим; Катул Цезар дори не съобщава пред Сената, за каквото и да е въстание, ами чисто и просто остава да чака в Плаценция завръщането на Мариевата армия. В това време не се чува нищо за Сула, макар че се води висш легат при Катул Цезар. Вярно е, че няма как да се твърди със сигурност, но колкото е възможно раздялата на Сула с Марий да се дължи на личен конфликт, още по-възможно е Сула да е бил изпроводен умишлено от Марий при Катул Цезар, с цел да предотврати пращането на гибел на цяла една армия, която Рим не е могъл да си позволи да изгуби.

Ако се върнем в 108 г. пр.Хр., ще видим как Марий напуска Африка и отива в Рим, за да се кандидатира за консул и как в същото време лично търси услугите на Сула като свой квестор, защото след като изтича едногодишният му мандат, Сула остава в Нумидия при Марий — постъпка, на която е способен само човек, лично обвързан със своя началник. Безспорно е, че Сула се завръща у дома не по-рано от самия Марий. Дори квесторската си длъжност той дължи преди всичко на Марий. А как така Марий ще опознае толкова добре Сула, че да търси услугите му, ако двамата не са служили заедно, което е факт, ако помежду им има седемнадесет години разлика във възрастта и стига да вярваме на Плутарх, ако животът, който са водели, е бил толкова различен? От друга страна, Плутарх споменава, че първата съпруга на

Сула се е казвала Юлия. Ако първата жена на Сула е била сестра на Мариевата жена Юлия, то тогава всичко идва по местата си. Не е изключено двете Юлии да са били братовчедки и близки приятелки. Но за всеки романист, който разработва тема като тази, ще е за предпочитане рамката на творбата му да не се разширява прекомерно, затова най-добре би било двете Юлии да се окажат сестри. Благодарятя, Плутарх, че споменаваш името на първата жена на Сула! Като се има предвид, че за един римлянин семейството му винаги излиза на преден план, какво по-логично от това Марий и Сула да се окажат свързани по сватовска линия? И какво по-логично от това родителите на жена му да потърсят помощта му за втория си зет, който тепърва поема по курсус хонорум. Ето как се роди Юлила, по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар и първата жена на Луций Корнелий Сула.

Юнона Монета — Юнона Предупреждаващата или по-скоро Напомнящата. Именно нейните свещени гъски се разкрякали в онази нощ на 390 г. пр.Хр., когато галите се опитали да изкатерят през нощта скалите на Капитолия, и разбудили спящия Марк Манлий. Монетният двор се намирал в кухнята под подиума на храма й в Аркс на Капитолия. Оттам идва и нашата дума за „монета“.

Ютурна — едно от божествата, родом от Рим, и следователно с характер на нумен, сиреч лишено от образ и собствена митология в гръцкия смисъл (макар и в по-късна епоха благодарение на усилията на Вергилий да се сдобива с такава). Ютурна било водно божество и му били посветени малко изкуствено езерце и храм в съседство с Весталските стълби, водещи към Палатина. Смятало се, че водите в езерцето имат лечебна сила и затова храмът бил посещаван от множество поклонници.

ПРЕВОД НА ВСИЧКИ КОГНОМЕНИ — ПОСЛЕДНИТЕ ИМЕНА И ПРОЗВИЩА НА ГЕРОИТЕ В КНИГАТА

Авгур — „авгур“
Агеласт — „който никога не се усмихва“
Албин — „възбял“
Африкански — от Африка
Ахала — не се знае
Ахенобарб — „с рижа или златиста брада“
Балеарик — от Балеарските острови
Бамбалио — не се знае
Бестия — „звярът“
Брокх — „с щръкнали зъби“
Брут — „тъп като животно“
Варон — „кривокрак“
Вация — „патрав“
Верукозис — „покрит с брадавици“
Вописк — „оцелелият от двама близнаци“
Галба — „шкембе“
Гета — „дошъл от края на света“
Главка — „сивкаво — зеленикав“
Гракх — „чавка“ (?)
Далматик — от Далмация
Дентат — „роден със зъби“
Диадемат — от диадемата, символ на царска власт
Дивес — „божественият“
Друз — не се знае
Ебурн — „от слонова кост“
Калв — „плешив“
Калд — „равнодушен“
Камил — не се знае

Капрарий — „козел“
Карбон — „опърлен“ или „пепеляв“
Катон — „хитър, но избухлив“
Катул — „кученце, малко животно“
Кота — „винено леке“ (?)
Крас — „тлъст“
Кунктатор — „който възпира“
Ленас — „жреческа одежда“
Лентул — „бавен, муден“
Лепид — „прекрасен човек“ (по модерно му — „пич“)
Лиметан — от граница
Лонгин — „в далечината“
Лукул — „малка дъбрава“
Магнус — „велик“
Македоник — от Македония
Максим — „най-великият“
Мактатор — „джелатин“
Манцин — „сакат“
Маргарита — „бисер“
Меминий — от галите мемини
Мерула — „кос“
Метел — „освободен наемник“
Мус — „мишка, плъх“
Назика — „шумен“
Нерва — „жилав“
Нумидик — от Нумидия
Оратор — „оратор“
Орест — „майка му е умряла при раждането му“
Павел — „дребосък“
Пизон — „смилам те“
Пипина — „пишле“
Порцела — „прасе“ или „гениталии на малко момиченце“
Постум — „роден след смъртта на баща си“
Пулхер — „красавец“
Равила — „прегракнал от говорене“
Регин — от „царица“
Рекс — „цар“

Рузон — „селяндур“
Руфин — „от семейство червенокоси“
Руф — „червенокос“
Сатурнин — от Сатурн
Серан — от „сърп“ или — „назъбен“
Сесквикул — „мръсник и половина“
Сикул — от Сицилия
Силан — „мутра“
Силон — „чипонос“
Скавър — „с подути крака“
Стих — робско име (гръцко)
Страбон — „кривоглед“
Сула — не се знае
Сцевола — „левичар“
Сципион — „церемониална пръчка“
Туберон — „гърбица“ или „пропаднал морално“
Филип — от Филипи
Фимбрия — „който си подстригва косите на бретон“
Флак — „дългоух“
Цезар — „с буйни коси“
Цезонин — не се знае
Цек — „сляп“
Цепион — „продавач на лук“
Цицерон — „нахут“

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.